

*MI*slj naše v Slovlit povezuje,
*Red*no k sledenju vsega s tem poziva,
A le bolj redke iskre v nas odkriva ...
*NU*di možnost, in hkrati sam kljubuje ...

Hoditi literarno zgodovino
*LA*hkotno že rodove zdaj privaja,
DNI boljše hoče, in zato tudi širše se razdaja,
*KU*ltivirati pa uspe mu zaenkrat le manjšino ...

Andreja Žele

Souredniku Miranu Hladniku ob osebnem življenjskem jubileju.

UDK 82.09-94:821.163.6.09-31Pesjak L.
Urška Perenič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
urska.perenic@ff.uni-lj.si

DNEVNIK KOT LITERARNOZGODOVINSKI VIR:
TAGEBUCH 1844 LOUISE CROBATH¹

Dragi Doktorvater, dragi Miran, vse najboljše!

Urška

V razpravi nas zanima dnevnik kot vrsta dokumentarnega gradiva in njegove funkcije za namene literarnega raziskovanja. Dnevnik najprej umestimo v skupino sorodnih virov, v kateri so pisma, spomini, polemični spisi, eseji, zapiski, ocene, beležnice, listinsko gradivo avtorjev itn. Nato spregovorimo o uporabi arhivskega gradiva v (slovenskem) literarnem zgodovinopisju in z vidika različnih metod. Na dnevnik pogledamo skozi koncepcijo *ego dokumentov* Winfrieda Schulzeja. Ob primeru zasebnega intimnega dnevnika ponudimo zasnitek tipologije funkcij za uporabo dnevnikov pri literarnem raziskovanju. Predstavljamo sveže transkripte in še neobjavljene slovenske prevode odlomkov iz nemškega dnevnika Louise Crobath (Pesjak) (1844).

Ključne besede: arhivsko gradivo, *ego dokumenti*, intimni dnevnik, nemška književnost na Slovenskem, biografika, Stanovsko gledališče v Ljubljani

In this article, I am interested in the diary as a type of documentary material and the function of this material for the purpose of literary research. First, I introduce the diary as part of a group of similar sources, among which are letters, memoirs, polemical writings, essays, notes, evaluations, notebooks, authors' documentary material, etc. Then I consider the use of archival material in (Slovenian) literary historiography from the standpoint of different methods. I look at the diary through Winfried Schulze's conception of *ego documents*, primarily formulated under the influence of the cultural turn and encouraging the inclusion of literary science in the area of cultural studies. Using the example of an intimate diary, I offer a draft of a typology of functions for employing diaries in research. In addition, I present fresh transcripts and previously unpublished Slovenian translations of fragments from the author's German diary.

Keywords: archival material, *ego documents*, intimate diary, German literature in Slovenia, biographies, Stanovsko gledališče in Ljubljana

¹ Nemški dnevnik je pisala v svojem šestnajstem letu, podpisala se je z nemško različico lastnega imena. Po poroki se je kot Louise Pessiack večinoma podpisovala v literarnih objavah v nemškem oz. avstrijskem časopisju, medtem ko je svoje najboljše delo v slovenščini, roman *Beatin dnevnik* (1887), podpisala z Lujiza Pesjakova. Ko je objavljala v slovenščini, se je podpisovala z Lu(j)iza Pesjak(ova). Vzporedno podpisovanje v slovenski in nemški različici bi lahko razumeli kot njeno dvojno pripadnost obema kulturnima krogoma.

1 Uvod²

V številnih zapuščinah književnikov, hranjenih v Rokopisni zbirki NUK, ki je največji slovenski literarni arhiv, lahko najdemo dnevnike. Omenimo dnevniške zapise Etbina Henrika Coste (Ms 1201), Jože Glonarja (Ms 1377), Klementa Juga (Ms 1746), Edvarda Kocbeka (Ms 1421), Srečka Kosovela (Ms 1385), Bratka Krefta (Ms 1877), Danila Lokarja (Ms 1389), Matije Murka (Ms 1392), Rada Murnika (Ms 1622), Antona Novačana (Ms 1645), Luize (Crobath) Pesjak (Ms 466), Janeza Nepomuka Primica (Ms 361), Radoslava Razlaga (Ms 886), Simona Rutarja (Ms 706), Jožefa Stefana (Ms 454), Josipa Stritarja (Ms 1047), Frana Vesela (Ms 1761), Josipa Vidmarja (Ms 1413), Radojke Vrančič (Ms 1990), Ivana Vrhovnika (Ms 1207).³ Kot deli literarnih zapuščin so dnevniki shranjeni v samostojnih mapah, lahko jih najdemo bodisi med osebnimi dokumenti bodisi med literarnimi deli, kar kaže na njihove različne vsebine (npr. vojni, popotni dnevnik ali dnevnik iz vsakdanjega življenja nasproti t. i. literarnim, študijskim dnevnikom), lahko so umeščeni med spise avtobiografske narave, zapiske, beležnice ali preprosto med gradivo. Ne glede na to, kam so postavljeni, pa gre v vseh primerih za zasebne, pričevanjske arhivske dokumente, ki ponujajo vpogled v posameznikovo osebno izkušanje, mišljenje, doživljanje, občutenje, opazovanje sebe in drugih oz. spominjanje in dokumentiranje preteklega življenja.

2 Dokumentarno arhivsko gradivo in dnevnik v (slovenskem) literarnem zgodovinske pisateljstvu

V razpravi nas zanima zasebni, intimni dnevnik kot literarnozgodovinski vir,⁴ kjer gre po obliki večinoma za rokopisne oz. tipkopijske (redkeje natisnjene) vire. V tem pogledu se dnevnik najdejo v zajetni skupini t. i. starejših pisnih virov. Mednje sodijo še zasnutki, prepisi, variante literarnih besedil, njihove uredniške, redakcijske inačice, zapiski, zvezki, beležnice literarnih avtorjev, posrednikov (npr. urednikov) ali sprejemnikov (npr. kritikov), ki so nastali v procesih proizvajanja, posredovanja ali sprejemanja literature; pisma oz. korespondenčni viri med različnimi akterji v literarnem polju (npr. med avtorji in založniki), memoari; različne vrste listinskega gradiva in dokumentov, kakor so osebni dokumenti, šolska, delovna, vojaška dokumentacija, listine iz pravnih, administrativnih, gospodarskih kontekstov (npr. delovne, avtorske, tiskarske, založniške pogodbe ali knjige računov), izpiski iz (matičnih) registrov itn. (Perenič 2014: 66–67). Po vsebini bi bilo dnevnik v grobem mogoče razdeliti na zasebno in uradno pisanje (prav tam). Še najnatančnejša bi bila opredelitev, da gre za polzasebno oz. poljavno pisanje, saj pri avtorjih obstaja zavedanje o širši pomembnosti

² Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

³ Za več gl. Katalog rokopisov na spletni strani NUK.

⁴ Ne pa dnevnik kot umetniška oblika oz. njegovi poetološki, estetski in (z)vrstnoteoretski vidiki, kar je sicer vprašanje, ki v literarni vedi pri obravnavi žanra dnevniškega romana ostaja še naprej aktualno (z dnevnikom kot obliko literarnega pisanja se je pri nas v diplomski letu 1990 ukvarjal Igor Škamperle, v povezavi z Luizo Pesjak sem o dnevniškem romanu nedavno pisala sama; med tujimi raziskovalci v obrnjenem časovnem zaporedju omenimo: Renate Kellner, 2015, Arna Dusinija, 2005, Gerda Bräuerja, 2003, Lorno Martens, 1985, Rüdigerja Görnerja, 1986, Petra Boernerja, 1969, Alberta Gräserja, 1955).

vsebine njihovega pisanja in s tem kulturnodediščinski vrednosti dnevnikov. Podobno bi lahko rekli za pisemsko korespondenčno gradivo, če je izpod rok pomembnejših osebnosti. Pripoznavanje pomena ohranjanja tega gradiva se kaže v sistematičnem, načrtnem oddajanju zapuščin književnikov rokopisnim zbirkam (nacionalnih) knjižnic in arhivom (za kar lahko že pred smrtjo in namesto dedičev poskrbijo avtorji sami).

Kako pomembno je za re-konstrukcijo literarnega življenja arhivsko, dokumentarno gradivo književnikov, potrjuje dejstvo, da si je literarna veda vseskozi (čeprav v različnih fazah svojega razvoja različno intenzivno) prizadevala za njegovo (sistematično) zbiranje, popisovanje in obdelavo. Matjaž Kmecl temu pravi »privajena literarna zgodovina«, ki je utemeljena na »sistematičnem in pozitivistično izčrpnem nabiranju in popisovanju slovenskih literarnih besedovalcev« (2004: 436). Darko Dolinar pa navaja, da je »prva naloga« literarne zgodovine vzpostaviti »kronologijo dejstev in dogodkov«, kjer se šele lahko začnejo postavljati »vprašanja o zgodovinskih procesih in njihovem raziskovanju« z uporabo različnih metod (2007: 23). Seveda so imela skozi čas na zbiranje in odbiranje, obdelovanje in interpretacijo (empiričnega) gradiva vpliv različna epistemološka prepričanja. V slovenski literarni vedi, ki je šla skozi podoben metodološki razvoj kot druge nacionalne literarne vede, je bila največja »obsedenost« z viri gotovo značilna za njeno pozitivistično usmeritev,⁵ ki je bila nastavek za akademsko literarno vedo ob koncu prve svetovne vojne (Ivan Prijatelj, France Kidrič). Dolinar sinonimno uporablja izraz empirično-historična usmeritev, ki niti od sredine 20. stoletja, ko je literarna veda »premikala v ospredje estetskoumetniške vidike literature«, ni usahnila (t. i. neopozitivizem).⁶ Zanimanje literarnovednega pozitivizma za gradivo oz. faktografijo pojasnjuje iz njegovih navezav na druga področja znanosti, kakor biologijo, sociologijo, kulturno in socialno-politično zgodovino (Dolinar 2007: 22). Med njegovimi glavnimi rezultati navaja zbirko *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* (ZD) ter *Slovenski biografski leksikon* (SBL), omeni monografska, sintetično zasnovana dela, ki so največ nastajala v obdobju med obema vojnama in v katerih so (pozitivistični) literarni zgodovinarji (Ivan Grafenauer, Avgust Žigon, Anton Slodnjak, Anton Ocvirk, Mirko Rupel, Marja Boršnik) »evidencialni in pregledali vrsto novih virov« (prav tam: 26, 29). Zanimanje za vire je mogoče pojasniti z zahtevo po znanstvenosti, ki jo predstavniki pozitivistične metode razumejo empirično-induktivno; za znanstveno velja »tisto, kar temelji na dejstvih, torej na konkretnem literarnem, biografskem, zgodovinskem gradivu« (38).

Dosledno vključevanje dnevnikov v ZD skupaj z drugim neliterarnim gradivom, ki je ob literarnem gradivu enakovredni, integralni del zbirke, jasno izpričuje, kako pomembno je tovrstno gradivo za razumevanje avtorjevega življenja in dela. Literarnoznanstveni pozitivizem poziva k preučevanju literature oz. literarnega življenja na način, da se preučujejo viri oz. arhivalije, h katerim sodijo tudi dnevniki in s pomočjo katerih je mogoče (po kavzalni logiki) pojasniti nastanek in učinkovanje literarnih del, razmerja

⁵ Za njeno predhodnico velja biografsko-bibliografska usmeritev v 19. stoletju, katere predstavniki so Jernej Kopitar, Matija Čop, Fran Levec in Karol Glaser (Dolinar 2007: 19).

⁶ Dodaja, da bi bilo ustrežnejše govoriti o mešanju neomarksističnega s posameznimi vidiki duhovnozgodovinskega pristopa.

med deli in avtorji, avtorji in občinstvom itd. Najznačilnejša metodološka pristopa te usmeritve sta biografika in empirično-historično preučevanje (Kablitz v Nünning 2008: 583).

Izmed literarnovednih usmeritev oz. šol v obdobju od konca 70. in zlasti začetka 80. let prejšnjega stoletja v kontekstu vračanja k dokumentarnim virom ni mogoče mimo Schmidtove znanstvene empiričnosistemske usmeritve v literarni vedi (ELV).⁷ Ta obravnava literaturo kot družbeni sistem in v njeni umeščenosti med druge sisteme, kakor so pravni, politični, gospodarski, vzgojno-izobraževalni sistem, sistem religije in znanosti. Zato je razumljivo, da enakovreden predmet obravnave ob literarnih besedilih postanejo neliterarni viri. V ELV je literatura, na kratko,⁸ pojmovana kot sistem, ki ga tvorijo štiri vrste dejavnosti, to so literarno proizvajanje, literarno posredovanje, literarno sprejemanje in literarno obdelovanje. Te dejavnosti so prvenstveno razumljene kot vrste družbenih ravnanj, na katere imajo vpliv najrazličnejši (individualni in splošni družbeni) dejavniki, kakor so kognitivni, socializacijski, ekonomski, politični, institucionalni, medijski, tehnološki ali kulturni (Schmidt v Perenič 2010: 98–144; Rusch v Perenič 2010: 160–69), kar prav tako pojasnjuje zanimanje ELV za (empirično) gradivo. Z ugotavljanjem naštetih vrst dejavnikov, ki imajo vpliv na literarne dejavnosti oz. na njihove nosilce (od literarnih avtorjev prek posrednikov do sprejemnikov literature),⁹ ter iz vplivov drugih družbenih sistemov naj bi bilo mogoče pojasniti dogajanje oz. procese v umetnostnem podsistemu literature. Pozornost gre zato neliterarnim besedilom (npr. dnevnikom, pismom), ki so nastala v kompleksnih procesih literarnega proizvajanja, razširjanja besedil in njihovega sprejemanja in s pomočjo katerih naj bi se dalo razumeti interakcijska razmerja med literarnimi avtorji, uredniki, založniki, kritiki, bralci (Perenič 2014: 67), s tem pa »izvor« in genezo literarnega dela ter njegovo učinkovanje na bralce oz. družbeno funkcijo literature, razumljeno najširše.

V nasprotju s slovenskim literarnovednim pozitivizmom bi empirični literarnovedni usmeritvi, vključujoč njeno slovensko različico, ob zanimanju za gradivo težko očitati pomanjkanje teoretične refleksije, saj je utemeljena na interdisciplinarno podprtem radikalnem konstruktivizmu (RK) in sistemskoteoretskem modelu, ki se navezuje na spoznanja (nevro)biologije oz. nevroznanosti, na komunikacijske in sociološke teorije. V ELV je takó zelo poudarjena skonstruiranost vednosti oz. znanstvenih razlag empiričnih podatkov s strani subjekta, ki so pogojene z individualnimi, kognitivnimi ter z družbenimi in kulturnimi dejavniki.

⁷ Namen prispevka ni pregled literarnovednih metod, zato med modernejšimi metodami literarne vede, ki so sociološko fundirane in naj bi se praviloma bolj obračale k virom, samo omenimo polisistemsko teorijo, teorijo literarnega polja, novi historizem ali kulturni materializem.

⁸ Na Slovenskem so se z empirično literarno vedo na različne načine in največ ukvarjali Miran Hladnik (npr. 1995), Dejan Kos (npr. 1998, 2003), Marijan Dović (npr. 2004, 2007), Urška Perenič (npr. 2008, 2010, 2014).

⁹ Za več o literarnih vlogah in poklicih gl. zlasti Kos (2004) in Perenič (2010).

3 Dnevniki, dokumentarno gradivo in koncepcija *ego dokumentov*

Oživiljeno navdušenje za uporabo empiričnih podatkov iz dokumentarnih virov, in sicer z namenom zblížiti se z (avtorsko) osebnostjo iz preteklosti, je v približno istem času, tj. v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja, zaživel v literarni vedi disciplinarno bližnjem zgodovinoepisju in posebej v njegovi kulturni usmeritvi.¹⁰ O uporabi dnevnikov na področju literarnega zgodovinoписа in funkcijah tega gradiva za raziskovanje se lahko marsikaj naučimo pri historiografski usmeritvi, ki je izoblikovala pojem *ego dokumentov*. Njihova glavna značilnost je, da ponujajo vpogled v posameznikovo individualno dojetje življenja v socialnih, gospodarskih, pravnih idr. razsežnostih (Schulze 1996: 13). Ko govorimo o *ego dokumentih*, se navezujemo na kompleksno koncepcijo nemškega zgodovinarja Winfrieda Schulzeja, kakor se je dodobra uveljavila sredi 90. let 20. stoletja. Schulze je ob naslonitvi na nizozemska zgodovinarja Jacquesa Presserja – ta je že 1958 opredelil *ego dokumente* kot avtobiografsko gradivo v širšem smislu, skozi katerega se »Jaz« ne/namerno razkriva ali prikriva – in Rudolfa Dekkerja – v 70. letih je pojem revitaliziral in med avtobiografsko gradivo uvrstil avtobiografije, spomine, dnevnike, potopise (Presser in Dekker v Schulze 1996: 15, 20) – pojem še razširil in kritično presvetlil.

Opozoril je na vse večje zanimanje [literarnih] zgodovinarjev za zasebno življenje ljudi iz preteklosti, za merjenje njihovega zasebnega prostora, že voajeristično kukanje v intimno sfero, kar je skušal pojasniti na več ozadjih. Kot prvo na ozadju ene od modernejših usmeritev v zgodovinoepisju, tj. zgodovine mentalitet (Jacques Le Goff, Lucien Febvre, Michel Vovelle),¹¹ ki se je začela intenzivno zanimati za posameznikov singularni predstavi svet, njegovo mišljenje in v tem kontekstu še posebej tiste družbene sloje, ki se niso imeli skozi zgodovino priložnosti veliko artikulirati.¹² Kot drugo na ozadju paradimatskega obrata od makrozgodovin k mikrozagodovinam (pojem Sigfrieda Kracauerja),¹³ ki se med drugim kaže v obratu od kvantitativnega zgodovinoписа (historične demografije) h kvalitativnemu zgodovinoepisju in zanj značilni »oživitvi pripovedi«. In kot tretje na ozadju premikov v kulturnem zgodovinoepisju. To se začne skladno s svojim zanimanjem za kulturne prakse (predstave, emocije, vedenja posameznikov iz preteklosti) še bolj zanimati za najrazličnejše oblike avtobiografskega pisanja, kar je bilo po mnenju Schulzeja prej izrazito v domeni literarne

¹⁰ Empirični literarni znanstvenik S. J. Schmidt je v začetku 90. let kot pogoj za obstanek literarne vede, gotovo tudi pod vplivom t. i. kulturnega obrata, videl njeno vključevanje pod okrilje »kulturnih študij« (Schmidt 1992: 1–4 in Schmidt v Hladnik 1995) oz. kulturne zgodovine. V slovenskem prevodu je s tega področja dostopno sintetično zasnovano delo Petra Burkeja *Kaj je kulturna zgodovina?* (Ljubljana: Sophia, 2007).

¹¹ Pri nas je o zgodovini mentalitet kritično premišljal npr. Oto Luthar (1989).

¹² V tej zvezi omeni obračanje raziskovalcev k t. i. ljudski kulturi.

¹³ Pojem *mikrohistorie* naj bi Kracauer uporabil leta 1965, za njim v nekoliko spremenjenem pomenu Carlo Ginzburg (v Schulze 1996: 13).

¹⁴ Ang. *revival of narrative* po Lawrenceu Stoneu (1979).

zgodovine (Schulze 1996: 11–13, 16).¹⁵ Avtor nastanka *ego dokumentov* ne razlaga samo iz procesov konstruiranja moderne subjektivitete, ampak poda celo vrsto razlogov za avtobiografsko produkcijo (vpliv zgodovinskih dogodkov na posameznike, porast pismenosti, boljša dostopnost papirja, vpliv poklicne diferenciacije, povečana družbena mobilnost) (Schulze 1996: 17–19).

Pojem *ego dokumentov* razširi (Schulze 1996: 21–22) na vire iz administrativno-upravnih, juridičnih in gospodarskih kontekstov, kamor uvrsti razne dokumente o izpraševanju oz. zasliševanju prič oz. podložnikov, sodno, policijsko dokumentacijo, kakor so izjave, zapisniki, vizitacijski dokumenti, prošnje, pritožbe, peticije, trgovske knjige, knjige računov, testamente in še kaj. Zdaj [literarno]zgodovinski vir lahko postane malone vse in raziskovalec se znajde pred bogatim arzenalom raznovrstnih dokumentov. Vendar Schulze opozarja na previdnost pri rokovanju z gradivom iz preteklosti; posebej se ustavi ob dveh vrstah dokumentov. Eno so dokumenti iz sodno-juridičnih kontekstov, za katere je značilna neprostovoljnost izjavljanja oz. so nastali v neenakopravnih razmerjih moči, drugo so avtobiografije in potopisi (sem bi lahko umestili dnevnik), ki so se zlasti v času od zgodnjega novega veka ozirali po literarnih žanrskih zgledih in pogostoma uporabljali literarne načine predstavljanja (Schulze 1996: 23–25), od koder sledi vprašanje o njihovi verodostojnosti.

Po tej poti pride do sintezne definicije *ego dokumentov*. Predstavljajo skupino raznovrstnih besedil, katerih skupna značilnost je ta, da vsebujejo izjave, ki so posredovane bodisi na prostovoljen bodisi na neprostovoljen način ter ponujajo informacije o samodojemanju posameznika v njegovi družini, skupnosti, družbi širše, socialnem sloju oz. o njegovem odnosu do družbenih sistemov in sprememb, ki se dogajajo v teh sistemih. Z njihovo pomočjo naj bi bilo mogoče osvetliti individualno izkušnjo človeka iz preteklosti, razkriti njegovo vednost, vrednote, strahove, življenjske izkušnje in pričakovanja (Schulze 1996: 28).

4 Zasebni, intimni dnevnik kot vrsta *ego dokumenta* in načini njegove uporabe v literarnem zgodovinopisju

Med *ego dokumente* lahko uvrstimo tudi zasebne, intimne dnevnik književnikov, saj vsebujejo izjave, s pomočjo katerih se je mogoče približati njihovem dojemanju sebe in sveta okrog sebe. Kljub več invariabilnim značilnostim, ki v preteku časa upravičujejo uvrščanje veliko dnevniških besedil v isti žanr, nam zlasti vsebinska diverzitet dnevnikov, kjer gre navsezadnje za pisanje posameznikov, narekuje obravnavanje posamičnih primerov. Od tod pa je šele mogoče prispevati k teoriji *ego dokumentov* oz. ugotoviti funkcije uporabe dnevniških gradiv v literarnem zgodovinopisju.

¹⁵ O sorodnostih med literarno vedo in kulturno zgodovino pri nas piše npr. Vanesa Matajc, ki med drugim govori o »zavesti« drugje, ko gre za »organizacij[o] preteklosti z (literarnimi) vzorci naracije/reprezentacije«. Navaja, da »kulturna zgodovina dojema zgodovinske prakse in fenomene kot historične kulturne znake s pomeni« in »teži v historično registracijo, reprezentacijo ali konstrukcijo simbolnih pomenov kulture« (Matajc 2008: 290–91). Za več gl. avtoričino poglavje Soočenje s trendom v knjigi *Primerjalna književnost v 20. stoletju* (ur. D. Dolinar in M. Juvan), Ljubljana: ZRC SAZU, 2008, str. 283–305.

V nadaljevanju razprave nas zanima, kakšne individualne izkušnje nam skozi svoj zasebni, intimni dnevnik iz leta 1844 razkriva (in kaj v njem prikriva) nemško-slovenska avtorica Luiza Crobath Pesjak (1828–1898). Pri tem se bomo osredotočili na tiste njene izkušnje oz. vsebinske dele dnevnika, ki so se pokazali kot relevantni za razumevanje avtoričinega življenja in dela ter zgodovine slovenske književnosti splošno. Glede na predmet oz. tematiko dnevniškega pisanja se nam ponuja pet vsebinskih sklopov, iz katerih oblikujemo tipologijo, ki skuša osvetliti funkcijo dnevnika pri literarnem raziskovanju. Konkretni dnevnik posebej lepo osvetljuje osebni nazor in pisateljski stil avtorice ter kulturno obdobje in sredino, v kateri je delovala.

4.1 Dnevnik kot prostor za posredovanje izkušenj v procesu konstruiranja lastne identitete kot mlade dame oz. ženske, ki vstopa v svet odraslih, ter posebej kulturnice in formirajoče se literatke. Ta je na slovenski parnas najprej stopila kot pesnica, nekoliko pozneje še kot pisateljica, dramatičarka in prevajalka. Razen refleksij ob prebiranju tujih književnosti, ki zaobsegajo vse tri zvrsti, je avtorica v svoj zasebni, intimni dnevnik 1844 vključevala zgodnje pesmi ali bolj poskuse.¹⁶ Zavedala se je svoje začetniškosti, vendar je že zavzemala držo pesnice. Ko obravnavamo ustvarjalnikino genezo, v dnevniku lahko prepoznamo elemente literarne vadnice mlade pesnice, ki se še nekoliko skrita pred očmi širše javnosti, v katero vstopi v 60. letih in nato v njej intenzivno tako v nemščini kot slovenščini objavlja praktično do konca življenja, preizkuša v pisanju. – Za njen pesniški vrh smemo razumeti mladinsko zbirko *Vijolice*, ki je 1889 izšla v slovenščini in je po presoji Koblarja (1935) avtoričino »najbolj posrečeno delo; v njih je mnogo ženske nežnosti in otroške prisrčnosti«.

Da je avtorica samo sebe že dojemala kot pesnico, najbolj ilustrira njen vpis v dnevnik z dne 3. marca 1844, ko ji je začel na domu profesor Peter Petrucci (1799–1875)¹⁷ nuditi dodatni pouk, in v katerem se je pravzaprav »prerokovala« v pesnico.

Zdaj mi dodatni pouk nudi še Petrucci, *je suis un peu poete*, za katerega me je vnel zato, ker je opazil mojo nadarjenost. Če bi le resnično blestela, to je moja želja, oh, kako rada bi bila dobra pesnica, to se mi zdi velika, skoraj največja sreča. Kako malo njih to doseže. Do sedaj sem napisala pet pesmi, ki bi morale biti lepe. Vsak predmet me ne nagovarja, malo mi jih ustreza, mislim, da lahko najboljše izrazim hrepenenje. Oh, ko bi vendar lahko napisala prelepo véliko pesem, oh, eno samo!¹⁸

Iz dnevniškega vpisa ni razvidno, v čem natanko je Petrucci poučeval mlado pesnico, vendar lahko predvidevamo, da je šlo za področje pesniške umetnosti; France Kidrič v SBL (1949) navaja,¹⁹ da jo je Petrucci, ki je med drugim skorajda sočasno (šol. l.

¹⁶ Tudi naslovni literarni junakinji iz pisateljičinega romana *Beatin dnevnik* zasebni dnevnik med drugim služi kot literarna vadnica, ko vanj vključuje svoje poskuse prevoda dialogov iz Byronove dramske poeme *Manfred* (Perenič 2018a: 252–53 in Perenič 2018b: 217 ter Perenič 2019: 15).

¹⁷ Gimnazijski profesor in v Ljubljani tudi sošolec avtoričinega očeta Blaža Crobatha (Kidrič 1949).

¹⁸ Nemški dnevnik Luize Crobath Pesjak iz leta 1844 je v celoti iz pisane gotice transkribirala Urška Perenič, ki je za razpravo izbrane odlomke tudi prevedla v slovenščino.

¹⁹ Verjetno po Josipu Cimpermanu (1881: 376), ki sicer piše, da ji je Petrucci nudil pouk iz romanskih jezikov. Cimperman obenem navaja, da je bil Petrucci tisti, ki je »najprvo spoznal dekletca pesniški talent«.

1843/44) v razred dobil njenega brata Ludvika, individualno poučeval italijanščino in francoščino, morda tudi poetiko.

Navedba, da je dotlej napisala pet pesmi, je povsem točna. V avtoričini zapuščini (mapa III) se res nahaja rokopisni zvezek z nemškimi pesmimi, datiran z letnica-ma 1843–1844 in skromno naslovljen *Poetische Versuche*.²⁰ V njem je sicer sedem lirsko-epskih pesmi,²¹ dve sta nastali po zgornjem vpisu v dnevnik (ena ni datirana).²² V isti mapi je shranjena še pesem, ki jo je posvetila Petruzziju in v kateri mu priznava, da je v njej zanetil pesniško iskro.

Mest, kjer (za)čuti in želi pokazati svojo pesniško moč in poklicanost, je v dnevniku še nekaj. Enako zanimivo je videti, kakšne verzifikacije vključuje vanj.²³ Ob rojstnem dnevu 12. junija zapiše naslednjo kitico, ki izraža tožbo in hrepenenje bele vrtnice, da bi mogla zacveteti v rdeči barvi:

O könnst ich so wie sie erblühen
Welch Wonne wär es welche Lust,
So feurig lächelnd zu verglühen
An eines Menschen warmer Brust!

Pesnica vpis uokviri z lirično refleksijo o tem, koliko podobnosti imajo dekleta z vrtnicami; oboje so najlepše spomladi in tako kakor vrtnice zacvetijo samo enkrat v letu, tako samo enkrat zares in v pravi ljubezni zacvetijo dekleta. Polnost dišave in lepoto ohranijo dolgo, če z njimi ravnamo skrbno in ljubeče, toda če se jih dotakne zlobna ali nezvesta roka, povesejo svojo glavo in umrejo.

V dnevniku je ohranjen primer obsežne slavnice pesmi svetemu Alojziju [Gonzagi],²⁴ zavetniku mladih, ki goduje 21. junij, kar je tudi pesničin godovni dan.

4.2 Dnevnik kot prostor za upovedovanje bralskih izkušenj, od koder je mogoče rekonstruirati avtoričin bralni repertoar oz. njeno obzorje kot bralke in evidentirati potencialne (tuje) literarne zglede. Na bralnem seznamu visoko stojita avtorja žanrov pustolovskega romana: ameriški pisatelj James Fenimore Cooper (1789–1851) in nemški pisatelj Joachim Heinrich Campe (1746–1818). Pesjakova je v nemškem prevodu pod naslovom *Der Wildtödter* (1842) brala Cooperjevo divjezahodno povest z originalnim naslovom *The Deerslayer; or The First War-Path* (1841), in sicer med nekajdnevnim bivanjem na gradu Snežnik maja 1844 (za več gl. Perenič 2019: 18–19).²⁵ V rokah je,

²⁰ Za več gl. Perenič 2006, kjer so bile te pesmi prvič predstavljene strokovni javnosti.

²¹ *Der Knabe und der Löwe* (18. 12. 1843), *Jupiter und der Reisende* (7. 1. 1844), *Die beiden Freunde* (15. 1. 1844), *Das Leben ein Traum* (26. 2. 1844), *Sehnsucht auf den Frühling* (4. 3. 1844).

²² *Die Sterne* (10. 3. 1844) in *Die gelbe Rose* (nedatirano).

²³ Avtorji so verzifikacije pogostoma vključevali v pisma, o čemer v tej številki revije ob primeru Josipa Stritarja piše Blaž Kavšek (2019).

²⁴ Po njem je nosil ime vzgojni zavod Alojzijevišče v Ljubljani, ki ga je dve leti pozneje, 1846, ustanovil škof Anton Alojzij Wolf.

²⁵ Tu gl. tudi obsežen odlomek iz dnevnika v slovenskem prevodu, kjer vpisovalka sočno popisuje bralsko doživetje, ki pa se obenem sprepleta z njenim doživljanjem bivanja na gradu Snežnik in Notranjske, zlasti Cerknice oz. veslanja po Cerkniškem jezeru.

kakopak v nemščini, imela njegov pomorski roman *Der Irrwisch oder der Kaper*, ki ga je prav tako brala na poti, samo da na Dolenjsko. Podajamo slovenska prevoda dveh odlomkov, v katerih avtorica pronicljivo piše o obeh pustolovskih knjigah, ki sta jo navdušili; najbolj močna je v presojanju značajev literarnih oseb in njihovih ravnanj, na podlagi česar presoja pisateljsko prepričljivost in se sama pisateljsko mojstri (omenja koristi, ki jih prinaša branje).

15. [julija 1844]

Jutri se oče, mama, Marie, Mali in jaz peljemo v Grosuplje. Oče ima opravke v Višnji Gori. S seboj bom vzela Cooperjev pomorski roman *Der Irrwisch*. Čeprav je Cooper v svojem pripovedovanju obširen in raztegnjen, rada prebiram njegove povesti. Kajti od branja njegovih del ima človek lahko veliko koristi. Severna Amerika, običajno prizorišče njegovih pripovedi, je popisana s preciznostjo in natančnostjo, česar ni mogoče najti v nobenem zemljepisju. Drugič, značajji so prikazani zvesto in resnično in odražajo veliko človeškega znanja. Kako pogosto sreča človek značaj Judit[h] Hutter!²⁶ Koliko lepih deklet si s svojo koketnostjo, ki jim podzavestno postane navada, zapravi vse življenje. Kako občudovanja vreden je *Wildtöchterjev* temperament. In plemeniti, spregledani Harvey Birch.²⁷ Toda moram zaključiti, saj sem poklicana k običajnemu dnevnemu sprehodu. Stran torej!

17. [julija 1844]

V Grosupljem sem se dobro zabavala. Veliko sem brala. Ta roman je po mojem okusu. Dogaja se na Sredozemskem morju, sprva pri Portoferraiu, nato pri Neaplju. Obožujem pomorske zgodbe in si želim, da bi se v resnici podala na takšno potovanje. Že kot otroku so mi bili Campejevi potopisi najljubše čtivo. Navdušena sem bila nad *Robinsonom Crusoejem*.²⁸ Pogostoma sem dolgo sanjarila, medtem ko sem se v mislih prestavljala v Kolumba, Cooka, Cortesa, Nelsona. Tedaj sem si vse predstavljala tako živo, da sem si vse, kar je pisal Campe, pričarala pred oči. Najbolj pa so me zanimali necivilizirani otroci narave. Vedno sem si želela biti ob njih, ko sem prebrala, da niso ničesar vedeli, da niso poznali svojega stvarnika, da niso ne brali ne pisali, niti se naučili kaj koristnega, ah, sočustvovala sem z njimi in bi jim bila rada pomagala. Potem sem bila jezna na Evropejce, ki so si podjarmili revne in sami postali gospodarji na njihovi zemlji, jih zlorabljali in pogosto celo prodajali. Sploh nisem mogla razumeti, kako so bili lahko ljudje tako proti ljudem. *Der Irrwisch*²⁹ je francoska piratska ladja,³⁰ katere kapitan, junak romana, se imenuje Raoul Ivard. Je ljubezniv, velikodušen, plemenit človek, toda najbolj nepremišljen *frajgajst*. V dekletu, ki si ga izbere, nežni, nedolžni Italijanki Ghiti Caraccioli pa vidimo najbolj otroško vero povezano z najvišjo, čisto pobožnostjo. Zagotovo dve veliki različnosti značajev, in vendar sta enako čutila, da, simpatizirala! Cooperjeva glavna ideja je, da bi ti dve duši prikazal naravno in zvesto. Mislim, da je Cooper moral biti v pomorskih službah, kajti da bi lahko tako točno

²⁶ Ženski lik iz romana *Der Irrwisch*.

²⁷ Ime moškega domoljubnega junaka iz Cooperjevega romana *The Spy* (1821), ki velja za prvi pomemben zgodovinski roman ameriške književnosti, ki se godi na ameriških tleh.

²⁸ Slovenski prevod Campejevega romana *Robinson der Jüngere* smo v slovenščino prek češčine v prevodu Oroslava Cafa in pod naslovom *Robinson mlajši* dobili (že) leta 1849 (Celje: Franc Dirnbök).

²⁹ Od Campeja se spet vrača h Cooperju.

³⁰ Avtorica poleg izraza »Kaperschiff«, ki je piratska ladja, v izvorniku uporabi še izraz »Lugger«, kar bi lahko prevedli kot »karak« v pomenu »trgovska jadrnica«, kakršne so od 15. stoletja za čezoceansko plovbo uporabljali Portugalci (Wikipedija).

popisal vsako situacijo, vsak zasuk, vsako jadro in sploh vso mornariško službo, to zahteva zelo temeljna znanja in zagotovo tudi lastno izkušnjo. Naredila sem si seznam, na katerega sem vnesla različna poimenovanja, kajti dobro je kaj vedeti tudi o tej temi. V koliko zgodbah se pojavijo takšni izrazi in kako neprijetno je, če jih ne razumemo. Ah, človek nikoli ne ve in se ne nauči dovolj!

Danes je bila svétnica Curalt pri nas!

Na seznamu domačega čtiva je angleški pisec zgodovinskega romana in njegovega kriminalnega žanra Edward Bulwer-Lytton (1803–1873). Omeni njegov roman *Ernest Maltravers* (1837), ki ga je po vsej verjetnosti brala v nemščini (prevod je z začetka 40. let), navaja roman *Falkland* (1827), ki je bil v nemščino preveden 1835 (za več gl. Perenič 2019: 18, 22)³¹ in ob katerem si je krajšala čas ob še enem obisku gradu Snežnik.³² Verjetno ni odveč dodati podatka o okoliščinah, v katerih je brala; vse našete romane je namreč prebirala na poti, na svojih popotovanjih z očetom in družino po Kranjskem ter pri tem potovala skozi knjige tudi v daljne dežele, med tuje ljudi, v katerih pa je vendarle našla toliko svojih občutij in misli.

Najvišje na avtoričinem bralnem seznamu stoji švedska pisateljica Fredrika Bremer (1801–1865), ki je sploh njena najljubša pisateljica. Pesjakova se je prek Bremerjeve seznanila s tipom družinskega romana, ki mu bo slaba štiri desetletja pozneje dala dnevniško obliko in ga dogajalno umestila v slovenski prostor (za več gl. Perenič 2019: 33–47, kjer so v slovenskem prevodu objavljeni tudi vsi posamični odlomki iz zasebnega dnevnika, s katerimi aludira na Bremerjevo).

Rekonstruiranje bralnega seznama ni zanimivo samo z vidika preučevanja avtoričine literarne recepcije in v tej zvezi njene literarne pisave, ampak so sestavine recepcijskega horizonta zelo povedne v širšem kontekstu razvoja slovenske književnosti in zlasti pripovedne proze 19. stoletja. Ta se je konstituirala v medkulturnih stikih z drugimi literaturami in ob tujih žanrskih vzorcih (konkretno, družinski žanrski tip romana, pustolovski in kriminalni žanr zgodovinskega romana).

4.3 Dnevnik kot prostor za zasebno dramsko-gledališko kritiko, od koder je mogoče rekonstruirati zgodovino gledališča na Slovenskem s poudarkom na zgodovini Stanovskega gledališča v Ljubljani na Kongresnem trgu.³³ Ker je natančnejša analiza pokazala, da je avtorica mestoma povzemala po gledališki kritiki iz časopisa *Carniolia* (Perenič 2019: 37), v kateri je o dogajanju na domačih odrih zvesto poročal urednik Leopold Kordesch, je intimni dnevnik koristno uporabiti kot dopolnilni vir pri evidentiranju naslovov predstav, ki so se v prvi polovici 19. stoletja odigrale na ljubljanskih odrskih deskah. Avtorica omenja denimo naslednje igre, ki so jih uprizarjali v Stanovskem gledališču: francosko dramo *Louise de Lignerolles* Prosperja Dinauxa,

³¹ Tu prav tako gl. slovenski prevod odlomka iz dnevnika, v katerem poroča o vtisih ob branju *Falklanda*.

³² S seznamom ne sme izpasti francoski romanopisec Eugène Sue (1804–1857), ob katerem omenja roman *Mystères de Paris*, navaja avstrijsko avtorico zgodovinskega romana Karoline Pichler (1769–1843).

³³ Izmed ustanov avtorica večkrat omeni društvo Kazina, ki je bilo zbirališče meščanov in je v pisateljicinem času že domovalo na Kongresnem trgu, samo streljaj od stavbe Stanovskega gledališča in stanovanja Crobathovih.

nemški prevod igre *Das Testament einer armen Frau* Victorja Ducangea, igro s petjem in plesom *Der Ring des Glückes* avstrijskega dramatika Franca Carla Weidmanna, veseloigro *Karl der XII. auf Rügen* Carla Ferdinanda von Biedenfelda, *Die Kinder des Regiments* Friedricha Bluma, zgodovinsko viteško igro *Das Käthchen von Heilbronn* Heinricha von Kleista, dramo *Mutter und Sohn* dramatičarke Charlotte Karoline Birch-Pfeiffer, ki je nastala po literarni predlogi romana *Nina* Fredrike Bremer, dramo *Mathilde*, ki je nastala ob predlogi istoimenskega romana Eugènea Suea, komediji *Der häusliche Zwist* in *Die Zerstreuten*³⁴ Augusta von Kotzebueja, ki je bil priljubljen avtor na poznejših odrih društev in narodnih čitalnic od sredine 19. stoletja.

V širši perspektivi razvoja dramske zvrsti in narodnega gledališča enako ni mogoče spregledati, da sta se razvijala v intenzivnih medkulturnih stikih z nemško (in prek te s francosko) literarno kulturo, od koder so obilo prevajali za slovenske društvene odre (za več gl. Perenič 2010).

4.4 Dnevnik kot vir podatkov za biografijo. Ker je avtorica dnevnik pisala v šestnajstem letu, kar je bila v njenem času prelomnica za vstop med ženstvo, je posebej zanimiv za rekonstrukcijo mladostne dobe do t. i. obdobja zrelosti, ki bi ga lahko zamejili z letnico 1848, ko ji je umrl oče in se je poročila s premožnim trgovcem Simonom Pesjakom, s katerim sta kmalu dobila prvo hčerko. Razen svežih, prej malo ali povsem nepoznanih podatkov lahko dnevnik uporabimo kot gradivski pripomoček pri korigiranju ali dopolnjevanju biografskih podatkov. V pisateljici biografiji³⁵ npr. niti z besedo ni omenjen Louis Znaimwerth,³⁶ sin cesarsko-kraljevega gubernijskega tajnika v Ljubljani in avtoričina velika mladostna ljubezen. Predvidevati je mogoče, da ji je prav on nataknil prstan, ki ga nosi na Strojevem portretu, hranjenem v Narodni galeriji v Ljubljani in (pre)datiranem na čas pred letom 1848. Biografija ravno tako ne omenja ne Antona Debellacka ne Alberta Brunnerja iz ljubljanskih meščanskih družin in avtoričinih zgodnjih ljubezni.

Zelo zanimivo je tudi, da avtorica v dnevniku iz leta 1844 zgolj enkrat samkrat omeni »Dr. Prešerna« in še to kot člana številnejše družbe, ki ji je prišla voščit za god. Nasprotno pa v avtobiografskem spisu *Iz mojega detinstva*, ki je izšel v *Ljubljanskem zvonu* 1886, ko je bila stara skoraj 60 let, pokaže na tri »zvezde« iz svoje mladosti: Prešerna, Vraza in Korytka (Koblar 1935), h katerim s precejšnje časovne distance usmerja pogled nazaj, predeluje spomine na mladost in deluje morda manj avtentično. Pomisleke o tem, kako pomembna je bila v mladostni dobi zanjo Prešernova figura, prav tako zbuja dejstvo, da se v mladostnem dnevniku 1844, kar je letnica, ko je Prešeren v *Carniolii* 1844 objavil sonet *An eine junge Dichterin* (6/53, 211), domnevno posvečen njej, ne pohvali niti z besedo.

³⁴ Prevod *Raztresencev* izpod rok Josipa Drobniča z letnico 1850 (Celje: J. Jeretin) sodi med najzgodnejše slovenske prevode dram za narodne društvene odre.

³⁵ Mislimo zlasti na biografski članek v SBL, ki najbolj natančno povzema njeno življenje in delo in je glavni vir sklicev pri literarnih zgodovinarjih.

³⁶ V drugačnem kontekstu, in sicer za prešerniano, je bežno omenjen npr. pri Avgustu Žigonu (1933).

France Prešeren je na dom Blaža Crobatha res intenzivneje zahajal med letoma 1834 in 1846, ko je bil pri njem odvetniški pripravnik. Josip Cimperman navaja, da je Luizo poučeval v angleščini, svetovni književnosti oz. slovstveni zgodovini (1881: 376). Ko je 21. junija 1842 praznovala svoj štirinajsti rojstni in godovni dan, ji je zložil nemško pesem *Dem wohlgeborenen Fräulein Aloisia Crobath*³⁷ [Blagorodni gospodični Alojziji Crobath] (Hladnik 2005; Perenič 2006: 235). Z avtoričinimi pesniškimi začetki pa naj bi bila povezana prej omenjena Prešernova posvetilna pesem v nemščini. V dejansko naslovnico pesmi je podvomil že prešernoslovec Avgust Žigon, ki je sonet ponatisnil leta 1933 v reviji *Dom in svet* (46/6). Med glavnimi argumenti navaja, da sonet ne vsebuje nikakršnega imena, da je bilo pesnjenje tedaj običajna praksa na gimnazijah in licejih in bi se Prešeren lahko obračal na katero koli dekle, da ne Levstik (omenja njegovo Gradivo za Prešerna z Levstikovim prepisom tega soneta) ne pesničini sodobniki in slovstvena zgodovina s prešernoslovjem vred (npr. Josip Cimperman, Fran Levec, Luka Pintar, Josip Marn, Ivan Macun, Josip Stritar, Karel Glaser, Tomo Zupan, Ivan Vrhovnik) o tem ne vedo povedati nič gotovega (Žigon 1933: 307–08).

Pač pa avtorica v dnevniku navaja, kako je bil za njeno pesnjenje pomemben Petruzzi. Žigon predvideva, da je njun pouk zajemal metriko, morda prebiranje pesmi in njihovo razlaganje, po vsej verjetnosti vaje v pisanju verzov (prav tam: 511). Sklene z ugotovitvijo, da *An eine junge Dichterin* ni sonet, ki bi bil namenjen samo Luizi, ampak da »sega preko Luize«; da gre za polemiko s pesniško šolo in Petruzzijem, omejenostjo (malomeščanske) miselnosti in zavzemanje za pravo, živo, pristno poezijo, ki zajema iz življenja (523).

4.5 Bogata in diferencirana vsebina pisanja ponuja še nekatere možnosti za uporabo dnevnika pri literarnem raziskovanju. V njem mrgoli imen ljubljanskih meščanskih družin, ki so zahajale h Crobathovim in od koder bi bilo mogoče natančneje rekonstruirati Crobathov kulturni salon. Dnevnik bi bilo mogoče uporabiti za preučevanje kulture oblačenja³⁸ (npr. v meščanskih krogih, doma, v gledališču), kar sicer ne sodi neposredno na področje literarne vede, sodi pa na področje kulturnih študij, kamor se literarna veda interdisciplinarno vključuje.

5 Za sklep

V razpravi smo zaobšli slabšalni pojem pozitivizma, ki pomeni odklonilno pozicijo zbiranju in obdelovanju empiričnih podatkov oz. dokumentarnega gradiva. Nasprotno se

³⁷ Pesem je prvič objavil Josip Cimperman skoraj štirideset let pozneje v *Ljubljanskem zvonu* 1881 v članku Prešeren gratulans (1/6, 375–77). Poroča, da mu je to »voščilno pesem« izročila Luiza, tedaj poročena Pesjak, ki jo Cimperman imenuje svojo »velececnjeno prijateljico«. Pohvali se še, da je na lastne oči videl ta Prešernov avtograf, prav tako Pesjakovi podarjeno izdajo *Poezij*, v kateri ji je njihov avtor namenil tole posvetilo: »Blagorodni gospodični Alojziji Crobath se prederzne te bukvice podati Dr. Prešerin.« Cimperman še dodaja, kako je mladenka tedaj takoj prevedla v nemščino pesem *Zgubljena vera*, prevod pa pokazala Mihi Kastelcu, ki ga je posredoval pesniku v Kranj. Prešeren naj bi mlado pesnico pohvalil z besedami, »naj le pridno napreduje v poeziji« (376).

³⁸ Pri nas je 2014 izšlo pionirsko delo *Moda in kultura oblačenja* (Ljubljana: Aristej) v uredništvu M. Pušnik in E. Fajt.

zavzemamo za vračanje k virom in preiščljeno rokovanje z njimi. Pomembno spodbudo in obenem razlog za povečano zanimanje za gradivo prepoznavamo v digitalizaciji, ki dela dragocene rokopise narodne kulture uporabnikom dostopne na klik in iz domačega naslanjača. Ponudimo izvirno zasnovano tipologijo, s katero skušamo osvetliti funkcijo dnevnika pri literarnem raziskovanju. Kako pomembni so izmed pisnih virov ravno dnevniki, med drugim izpričuje dejstvo, da v svetu odpirajo muzeje dnevnikov (npr. *Deutsches Tagebucharchiv* v Emmendingnu).

VIRI IN LITERATURA

- Darko DOLINAR, 2007: *Med književnostjo, narodom in zgodovino*. Celje, Ljubljana: Celjska MD, ZRC SAZU.
- Miran HLADNIK, 1995: Količinske in empirične raziskave literature. *Slavistična revija* 43/3. 319–40. Na spletu.
- Andreas KABLITZ, 2008: Positivismus. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie*. A. Nünning (ur.): Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler. 582–84.
- Blaž KAVŠEK, 2019: Dodatek k stritariani: Revizija procesa (pre)vrednotenja Josipa Stritarja v slovenski literarni zgodovini in kritiki. *Slavistična revija* 67/3. 461–74.
- France KIDRIČ, 1949: Petruzzi, Peter. *Slovenski biografski leksikon*. Na spletu.
- Matjaž KMECL, 2004: *Tisoč let slovenske literature*. Ljubljana: CZ.
- France KOBLAR, 1935: Pesjakova, Luiza. *Slovenski biografski leksikon*. Na spletu.
- Dejan KOS, 2003: *Theoretische Grundlage der Empirischen Literaturwissenschaft*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- Oto LUTHAR, 1989: Ali Francozi verjamejo svojemu mitu? *Filozofski vestnik* 10/1. 59–71. Na spletu.
- Vanesa MATAJC, 2008: Soočenje s trendom. *Primerjalna književnost v 20. stoletju*. Ur. D. Dolinar in M. Juvan. Ljubljana: ZRC SAZU. 283–305.
- Narodna in univerzitetna knjižnica [= NUK]: Ms. 488, II.1.: Dnevniki Luize Crobath Pesjak.
- Urška PERENIČ, 2006: *Poetische Versuche 1843–1844* Luize Pesjak – poskus umestitve dela nemške ustvarjalnosti na Slovenskem v okvir slovenske literarne zgodovine. *Slavistična revija* 54/2. 233–43. Na spletu.
- Urška PERENIČ, 2010: *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Slavistična knjižnica, 16).
- Urška PERENIČ, 2014: *Empirija v literarni vedi*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.
- Urška PERENIČ, 2018a: *Beatin dnevnik* Luize Pesjak: Dogajalni prostor romana. *Slavistična revija* 66/3. 251–63. Na spletu.
- Urška PERENIČ, 2018b: *Beatin dnevnik* Luize Pesjak: Medialni vidiki romana. 37. simpozij Obdobja: Starejši mediji slovenske književnosti: Rokopisi in tiski. Ur. U. Perenič in A. Bjelčevič. Ljubljana: FF. 211–19. Na spletu.
- Urška PERENIČ, 2019: Prvi slovenski družinski roman v obliki dnevnika. Lujiza Pesjakova: *Beatin dnevnik: Roman*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.

- Gebhard RUSCH, 1993: *Literatur in der Gesellschaft. Literaturwissenschaft und Systemtheorie: Positionen, Kontroversen, Perspektiven*. Ur. S. J. Schmidt. Opladen: Westdeutscher Verlag. 170–93.
- Gebhard RUSCH, 1997: *Literature, Media and Society: Toward a Media Description Standard. The Systemic and Empirical Approach to Literature and Culture as Theory and Application*. Ur. S. T. Zepetnek in I. Sywenky. Alberta, Siegen: Research Institute for Comparative Literature and Cross-Cultural Studies, Institut für Empirische Literatur- und Medienforschung. 91–105.
- Siegfried J. SCHMIDT, ²1991: *Grundriß der Empirischen Literaturwissenschaft*. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp.
- Winfried SCHULZE, 1996: *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin: Akademischer Verlag. Na spletu.
- Avugst ŽIGON, 1933: Drobni prispevki: Sonet Luizi Crobath: 1844. *Dom in svet* 46/6. 304–12 in 503–23. dLib.

SUMMARY

This research focuses on the diary as a type of documentary material and the function of this material for the purpose of literary research. First, I introduce the diary as part of the group of similar sources, among which are letters, memoirs, polemic writings, essays, notes, evaluations, notebooks, authors' documentary material, etc. Then I consider the use of archival material in (Slovenian) literary historiography from the standpoint of different methods. I look at the diary through Winfried Schulze's conception of *ego documents*, primarily formulated under the influence of the cultural turn and encouraging the inclusion of literary science in the area of cultural studies. Using the example of an intimate diary, I offer a draft of a typology of functions for using diaries in research. In addition, I present fresh transcripts and previously unpublished Slovenian translations of fragments from the author's German diary.

The subject or writing theme from which we can infer the functional viewpoints of diary entries and hence their use in literary research offers the following types of content: 1) The diary as a space for mediating experiences in the process of constructing one's own identity as a young woman stepping into the adult world, and especially as a cultural worker and writer in formation. 2) The diary as a space for forming readers' experiences, from which it is possible to reconstruct the author's reading repertoire or her reading horizon and record her possible (foreign) literary influences. However, the reconstruction of the reading list is not only interesting for researching the author's literary reception, but the components of the reception horizon are also highly explanatory in the wider context of the development of Slovenian literature, especially literary prose of the 19th century, which was constructed among the intercultural connections with other forms of literature and alongside foreign genre patterns. 3) The diary as a space for a personal, dramatic-theatrical critique, from which it is, among other things, possible to reconstruct the history of the theatre in Slovenia, highlighting the history of Stanovsko gledališče on Kongresni trg in Ljubljana. 4) The diary as a source of information for a biography. In addition to accessing fresh, previously little known or completely unknown information, we can use the diary as a material accessory when correcting or supplementing biographical information.

The diary's differentiated writing offers some other possibilities for using it in research. We can, for example, mention the culture of dress, which does not directly belong to literary science, but does belong to the area of cultural studies, of which literary science is an interdisciplinary part.

UDK 929Stritar J.:929Tominšek J.(044.2)

Matej Hriberšek

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

matej.hribersek@guest.arnes.si

KORESPONDENCA MED JOSIPOM STRITARJEM IN JOSIPOM TOMINŠKOM V OBDOBJU 1906–1923

V prispevku so predstavljeni doslej neobjavljena korespondenca med Josipom Stritarjem in Josipom Tominškom med letoma 1906 in 1923 in dogodki, ki so zaznamovali njun odnos.

Ključne besede: korespondenca, Josip Stritar, Josip Tominšek, literarna kritika

The article examines the yet unpublished correspondence between Josip Stritar and Josip Tominšek between 1906 and 1923 and events that shaped their relationship.

Keywords: correspondence, Josip Stritar, Josip Tominšek, literary criticism

1 Uvod

Prispevek je rezultat večletnega ukvarjanja z Josipom Tominškom ob pripravi njegove biografije. V Tominškovi zapuščini, ki jo hrani Osrednja knjižnica Celje, je ob popisovanju ohranjenega gradiva pozornost zbudilo znatno število pisem, nastalih ob dopisovanju s slovenskimi intelektualci, še posebej pa mapa, lično povezana z rdeče-modro-belo vrvico, kakršno sicer uporabljajo notarske pisarne, na kateri je bilo zapisano: Stritarjeva pisma (1906–1918). Tematika je zanimiva, ker korespondence med Stritarjem in Tominškom v Stritarjevem *Zbranem delu* (ZD) ne najdemo. Anton Koblar, ki je pripravil 10. knjigo ZD s Stritarjevimi pismi iz obdobja 1872–1923, je v uvodu zapisal: »Posebno moramo obžalovati, da so bila v prejšnji vojni po nemški zasedbi uničena ali izmaknjena pisma dr. Jos. Tominška, ki jih je bilo več.« (1957: 415). Koblar se je skliceval na pojasnilo Tominškove hčere Helene Stupan, njegovo navedbo je potrdil tudi sam Tominšek, v čigar zapuščini je ohranjen oris življenja in dela, ki ga je pripravil sam, dopolnil pa ga je njegov sin Teodor; v njem navaja, da se je med vojno umaknil k sinu v Celje, ker je bil med okupacijo kot zaveden Slovenec nezaželen, in da je bila ob bombardiranju Maribora uničena njegova knjižnica ter večina zapiskov in korespondence. Vendar se je del korespondence s Stritarjem ohranil,¹ in sicer 19 korespondenčnih enot, od tega sedem dopisnic in dvanajst pisem, poslanih Josipu Tominšku od 29. maja 1906 do 4. avgusta 1918 (osem jih je bilo poslanih z Dunaja, enajst iz Aspanga). Gradivo iz Tominškove zapuščine je bilo izhodišče za pripravo tega prispevka, katerega namen je bil zbrati ohranjene drobce korespondence med Stritarjem in Tominškom, da bi dopolnili Stritarjevo korespondenco v ZD ter prikazali odnos med dopisovalcema. Predstavljena je kronološko in dopolnjena s pismi

¹ Ohranili so se tudi Prešernovi rokopisi, ki jih je imel v hrambi in je po vojni tožil, da so bili med bombardiranjem uničeni (Hladnik 2016: 230).

iz Rokopisne zbirke Domoznanskega oddelka Univerzitetne knjižnice Maribor (dve Tominškovi pismi Francu Šeguli) in Rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana (sedem Tominškovih pisem Stritarju).²

2 O Josipu Tominšku

Josip ali Jožef Tominšek, ki se je rodil 4. marca 1872 v Bočni, je osnovno šolo obiskoval v Gornjem Gradu (1878–1884), nato pa v obdobju od 1884 do 1892 celjsko gimnazijo, kjer je z odliko maturiral 2. julija 1892. Jeseni istega leta se je vpisal na univerzo v Gradcu, kjer je v obdobju 1892–1896 študiral klasično filologijo, slavistiko, germanistiko, primerjalno jezikoslovje, filozofijo, pedagogiko in arheologijo, zraven je obiskoval dvoletni tečaj za učitelje telovadbe. Zadnji dve leti študija je bil knjižničar knjižnice klasičnega seminarja, obiskoval je tudi tečaja stenografije in strojepisja.³ Junija 1896 je postal suplent na gimnaziji v Kranju, 1897 je naredil profesorski izpit iz latinščine, grščine in slovenščine kot glavnih učnih predmetov, 11. januarja 1898 pa je bil promoviran za doktorja filozofije; naslov njegove doktorske disertacije je *Studien zur Batrachomyomachie*.⁴ Od 1896 do leta 1904 je poučeval na gimnaziji v Kranju, vmes je bil v obdobju 1903–1904 na študijskem izpopolnjevanju v Berlinu in v letih 1904–1910 je učil na 1. državni gimnaziji v Ljubljani. Leta 1910 je postal ravnatelj gimnazije v Gorici, 1911 ravnatelj mariborske gimnazije; tu je ostal do upokojitve 1932. Bil je član deželnega šolskega sveta, član Društva slovenskih profesorjev, šolski nadzornik za telovadbo, organiziral in širil je telovadno kulturo ter planinstvo, bil je publicist, raziskovalec, pisec učbenikov itd. Lahko bi postal prvi predavatelj za klasično filologijo na ljubljanski univerzi, vendar ni imel habilitacije in izkušenj z visokošolskim poučevanjem, zato je to mesto zasedel Čeh Ivan Lunjak. Njegova bibliografija šteje prek 860 enot. Leta 1943 se je preselil v Celje, kjer je umrl 22. marca 1954.⁵

3 Stritar in Tominšek

Prvi stik med Stritarjem in Tominškom je bila Tominškova recenzija Stritarjevih *Zimskih večerov* (1902), ki je bila mešanica navdušenja in kritike. Spraševal se je, ali je Stritar zdaj v svoji »poklasiški (še klasiški) ali v nadklasiški dobi«, in ugotovil, da je ostal isti od *Mladike* 1868 do *Zimskih večerov*, da je »gorel in gori v njem isti ogenj, mirno navdušenje za harmonijo ali v lepoti, ali v življenju [...] Prej bolj v lepoti, zdaj bolj v življenju [...]»; prej je bil bolj umetnik, zdaj je bolj učitelj; prej se je bojeval za mir, zdaj miruje z bojem!« Izrekel je pomislek o tem, da lahko star pisatelj piše prave mladinske spise, in ocenil, da so v knjigi čudno združene »krasne mladeniške cvetke z ovenelim bičevjem«; da je od sto *Drobnic* – zlatih resnic precej trdih in neokusnih;

² Vsem trem naštetim ustanovam se zahvaljujem, da so dovolile uporabo gradivo in njegovo objavo; v Osrednji knjižnici Celje Srečku Mačku in vodji Oddelka za domoznanstvo Alenki Hren Medved, na Oddelku za domoznanstvo UKM Vlasti Stavbar, na Rokopisnem oddelku NUK pa njegovemu vodji Marijanu Rupertu.

³ Orel 1982: 119; Tominšek, Zapuščina, *Curriculum vitae*.

⁴ Orel 1982: 120; Tominšek, Zapuščina, *Curriculum vitae*; Službenički list; Osnutek življenjepisa (dr. Teodor Tominšek).

⁵ Za natančnejši oris Tominškovega življenja in dela Orel (1980) in Hriberšek (2010).

da je konec povesti *Cestar* povsem »bagatelizovan«, da je »neko čudežno kislo grozdje«; da je *Sestra* ponesrečena po zasnovi in tendenci; da je slabost dela dejstvo, da so glavne osebe in gonilo pogosto otroci: trileten deček nastopa kot star filozof, mali deček razpravlja o alkoholizmu ipd. (Tominšek 1902/3: 27–28). Kritična ocena je Stritarja očitno prizadela, saj je v pismu Pavlu Turnerju z grenkim priokusom zapisal: »Ali ste brali tisto kritiko v Slovanu? Kako ‚en bagatelle‘ obdeluje modri mož moje ‚Zimske večere‘! Pa starost mi očita, češ, za mladino, najivno ni dano starcu! Habeat sibi!« (Stritar 1957: 188) Precej bolj pohvalno je Tominšek orisal Stritarjevo vlogo v *Ljubljanskem zvonu* (LZ) 1905 ob jubileju 25-letnice časopisa.

Slika 1: Josip Tominšek z družino okoli leta 1910.
(Vir: Osrednja knjižnica Celje, Zapuščina Josipa Tominška)

Naslednji posredni stik se nakazuje iz Stritarjevega pisma Ivanu Hribarju z dne 22. februarja 1906, ko je bilo jasno, da bo slavnostni govornik na praznovanju Stritarjeve sedemdesetletnice v Ljubljani Josip Tominšek. Stritar je, verjetno še vedno pod vtisom Tominškove ocene *Zimskih večerov* v *Slovanu*, Hribarju z nekaj prikritih skepse, najbrž pa tudi pod vplivom burnih dogodkov ob praznovanju njegovega jubileja na Dunaju,⁶ pisal, da vso stvar prepušča njegovi presoji in pa Tominškovi taktnosti (Stritar 1957: 192). Proslava Stritarjeve sedemdesetletnice⁷ v Ljubljani je bila prelomnica v njunem

⁶ *Slovanski sever. Stritarjeva slavnost na Dunaju. Dom* 16/22 (21. februarja 1906). 4; *Omladina* 2/12 (1906). 193.

⁷ Erjavec-Flerè, 1923: XLVIII–XLIX; *SN* 39/41 (20. februarja 1906). 2; *Slovenski narod* 39/116 (21. maja 1906). 1–2; anon.: »Srca gori!« *Dolenjec* 1/16 (26. maja 1906). 1; *Dopisi. Učiteljsko društvo za celjski in laški okraj. Dom* 16/56 (16. maja 1906). 2; Joža Glonar (an.): *Stritarjeva sedemdesetletnica. LZ* 26/3 (1906). 191; Joža Glonar (an.): *Stritarjeva slavnost. LZ* 26/6 (1906). 382; Evgen Lampe: *Naše slike. DS* 19/6 (1906). 383; *Slovan* 4/7 (1906). 217; Janko Šlebing: *Stritarjeva osemdesetletnica. LZ* 36/2 (1916). 144.

odnosu; Tominšek je v nagovoru navdušeno govoril o Stritarju in od tedaj naprej v Stritarju videl svoj ideal, ki ga je do njegove smrti pohvalno povzdigoval. Stritar pa je v Tominšku ugledal človeka, ki razume njega in njegovo misel bolj kot drugi. Morda je bil Tominšek kot odbornik Slovenske matice eden od pobudnikov za to, da so Stritarja izvolili za njene častnega člana.⁸ Novice o praznovanju so segle zunaj slovenskih meja.⁹

Obdobje od 1900 do 1908 je bilo za Tominška eno najbolj plodnih in obenem napornih v njegovem življenju, saj je imel redno službo, bil je na izpopolnjevanju v Berlinu, njegova družina se je večala, ogromno je objavljaj v strokovnem periodičnem tisku in časopisju,¹⁰ objavil pa je tudi nekaj učbenikov.¹¹

Leta 1905 je začel Tominšek intenzivneje preučevati Stritarjevo življenje in delo; nikjer izrecno ne pojasni, kaj ga je spodbudilo k temu; morda je bila to priprava na slavnostni govor ob Stritarjevi sedemdesetletnici. Da je postal velik Stritarjev občudovalec, je razvidno iz Tominškovega pisma Stritarju 18. maja 1906, v katerem mu je razkril svoje navdušenje nad njim in ga obenem prosil za nekaj podatkov, ki jih je potreboval za razpravo o njem v LZ:¹²

Velemenjeni gospod profesor!

Ne vem, ali ste prejeli kartico, ki sem vam ž njo naznanil, da vam nameravam pisati v kratkem. Ako ste jo prejeli, si boste pač mislili, da točnost ni moja lastnost. In vendar ni vzrok mojega odlašanja netočnost, ampak vzrok je dvojen, eden realen, eden psihičen, a oba sta med seboj v zvezi Že pred leti, ko sem začel proučevati novejšo slovensko slovstvo, bi vam bil rad pisal, bi bil rad vprašal po tem in onem ali vsaj Vam izrazil svojo vdanost. Od vedno sem se bal, da bi me ne smatrali za vsiljivca, in dobil sem tekom svojih študij, čim bolj sem proučeval Vašo dobo in Vaše delo, tem večje spoštovanje pred vami in čutil sem se tako majhnega, da se nisem smatral vrednega se vam bližati kar tako misleč si: Ako je sicer slovenska mladež precej drzna in dokaj samosvestna, moram vsaj jaz, ki sem izkusil precej sveta, biti skromen ... Še ko sem imel drago priliko Vas videti iz oči v oči in ko me je srce vleklo k Vam, da bi Vam poročal in pripovedoval, mi tega notranji glas ni pripuščal, češ, to mesto ne pristaja meni. Tudi v tisti veliki družbi ni bilo pravzaprav mogoče, govoriti o tem, kar bi govoril najraje ... Tako so prešli tisti lepi dnevi, ko je med Slovenci zavladalo toliko prisrčnosti in neprisiljene oduševljenosti, kakor še nikoli, odkar jaz presojam naše odnose ... In nekaj dni pozneje ste me počastili s svojim pismom, ki mi bo veljalo za pravo pridobitev mojega življenja. Kar zakoprnelo je v meni vse, da bi Vam takoj odgovoril: Vaša dela so me kar prevzela! Čital sem jih kot neizkušen mladič in točil sem solze ob njih; a čital in študiral sem jih tudi zdaj in zdaj sem šele prav prepoznal njih ceno; kar zjokal bi se, da jih

⁸ »Slovenske matice« 144. odborova seja, v petek dne 1. rožnika 1906. SN 39/130 (8. junija 1906). 2.

⁹ Stritarjeva slavnost v Ljubljani. Edinost 31/140 (22. maja 1906). 2; Izvirna poročila iz Ljubljane. Glas naroda 14/131 (5. junij 1906). 2.

¹⁰ Objavljaj je v gimnazijskih izveštjih, v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*, v *Wiener Studien*, v *Pedagoškem letopisu*, v *Gorenjcu*, *Domovini*, *Slovenki*, *Popotniku*, *Slovanu*, v *Laibacher Zeitung*, *Marburger Zeitung*, še posebej veliko v *Ljubljanskem zvonu* itd.

¹¹ Npr. *Latinska slovnica* (1906), *Grška slovnica* (1908), *Grška vadnica* (1908) idr. Natančnejši oris teh del Hriberšek 2005: 186–187, 190–192; Hriberšek 2010.

¹² NUK, Ms 1047 H. št. 1, Tominškovo pismo Stritarju (Ljubljana, 18. maja 1906).

naši ljudje poznajo tako malo, a še huje je, da sodijo o njih, ne da bi jih poznali ... To sem vam hotel pisati že pred 14 dnevi, a čakal sem mirnega trenutka, ko morem s srcem govoriti. Prišel je šele danes – imam namreč mnogo posla s šolo, z družvi, z našim slovstvom (enfant terrible!) in z mnogoštevilno svojo obitelji. Danes bi Vam rad povedal vsaj tole (ako vam ni neljubo, se oglasim še o kaki drugi priliki): dandanes bi še koga nujno potrebovali, da bi nastopil kakor ste nastopili Vi, koga, ki bi nastopil z idealnimi nameni, a z realno uspešnimi sredstvi – tako ingeniozno pač kakor ste znali edino Vi – kajti dandanes je slovstvo pri nas skoraj edino borba za osebo ali za kliko! Če se bo to kdaj zboljšalo, zboljšalo se bo le v Vašem znamenju.

V Zvonu bo izhajala celo leto študija o Vas in Vaših delih, nedostatna, a pisana s prepričanjem. Ali bi mi hoteli o priliki odgovoriti na tale vprašanje: 1.) Ali ste se vrnili iz Pariza preko Italije v Ljubljano, ali ste bili v Italiji o drugi priliki? 2.) Kdaj ste dali Levstiku svoje pesmi v pregled? (Bilo je v Ljubljani). 3.) Kdo Vam je prigovarjal, da ste umaknili prošnjo za mesto v Rudolfovem? – Želeč Vam in milostni gospe soprogi pravega užitka, vam z odl. spoštovanjem

vdani in zvesti

Dr. Jos. Tominšek

V pismu ni zaznati ostrine, s kakršno je Tominšek nastopil v oceni *Zimskih večerov*; besede, ki jih je ubral na proslavi, so bile povsem drugačne. Stritarja sta Tominškova hvalnica na proslavi in neprikrito navdušenje ganila, saj se mu je 29. maja v pismu zahvalil:¹³

Velečastiti gospod doktor! Dragi rojak!

Vam sem pa še prav posebno hvaležen za prelepi govor, s katerim ste me slavili v mestnem domu. Po pravici ste posebno krepko poudarjali moj idealizem, kateremu se tako samosvestno posmehujejo »modernjaki«! Jaz sem pa še vedno prepričan, da je človeštvu potreba idealizma »kakor slepcu vida«. Bog vas živi!

Na Dunaju 29. maja 1906

Stritar.

Tedaj je Tominšek že pripravljaj razpravo o Stritarju, ki jo je pod naslovom *Jos. Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja* najprej objavil v LZ (1906a), še isto leto je izšla tudi kot posebna publikacija v samozaložbi (1906b). Razpravo v sedmih nadaljevanjih je Tominšek razdelil na štiri poglavja: I. Stritarjev idealizem, II. Harmonija v Stritarjevem življenju in delovanju (gimnazijska leta, univerzitetni študij, Stritar stopi v življenje in v boj za načela in vzore; Vzori uprizorjeni; Mladika njih zbornik), III. Stritar kot dovršen pesnik in pisatelj, IV. Stritar pravi domačin. Ne gre za tipičen analitični oris, ampak je razprava zelo osebna, pisana pod vplivom navdušenja nad Stritarjem, patetična in pogosto preobložena. Npr. že uvod:

Prav presodimo Borisa Mirana-Josip Stritarja le, ako se zberemo v njegovem duhu; kot celokupna ideja, kot notranja sila, ki nas veže, mora zavladati med nami njegov duh, navdajajoč

¹³ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Dunaj, 29. maja 1906).

nas tajno in naposled očitno vsaj za kratko dobo naše združitve ž njim s toliko močjo, da si, pozabivši samega sebe, postanemo bratom bratje (1906a: 332).

Enako privzdignjeno razpravo tudi zaključí: »Započel je klasično dobo pri Slovencih Jos. Stritar.« (1906a: 738) Panegirični ton deluje mestoma moteče in spisu, za katerega Jože Pogačnik ocenjuje, da temelji »na čustvenem idealizmu in jubilejnem zanosu in se z njim zaključuje prvo obdobje preučevanja Stritarja« (1963: 38), jemlje strokovno kredibilnost.

Med odzivi na razpravo omenimo oceno Dragutina Prohaske, ki je v *Savremeniku* zapisal, da je preveč hiperbolična in jo označil prej za sintezo kot analizo (Prohaska 1908: 633). Najbolj kritičen je bil Ivan Prijatelj v *Naših zapiskih* (1907). V dolgem uvodu je predstavil stanje slovenske literarne kritike na splošno in bistvene pomanjkljivosti v Tominškovem kritičnem pristopu k literarnim tematikam. Priznal mu je, da ima prirojen čut za opažanje in da so njegove kritike polna iskrih domislic, da pa v njih ne prinaša celotnih slik in da v njih ne orisuje ne vsebinskih ne formalnih ne idejnih in ne estetičnih problemov in da zato njegove razprave postajajo bio- in bibliografije. Poočital mu je, da piše prehitro in preohlapno, ter mu prijateljsko svetoval, naj se zbere (Prijatelj 1907: 73–74). Dotaknil se je nekaterih zanj najbolj spornih ali pomanjkljivih točk v razpravi, objavil je tudi nekaj primerov iz Levčeve korespondence, ki slikajo zgodovino in ozadje »tihe slovenske kritike« (Prijatelj 1907: 78–79). Glavni očitki na račun razprave so: malo kritičnih definicij, opravičevanje in olepševanje stvari (npr. Stritarjeve neizvirnosti), panegiričnost, ki daje vtis prigradnega, slavnostnega spisa, in popolno pomanjkanje psihološkega portreta Stritarjevega duha. Opozoril je, da bo za kritično oceno Stritarja, ki je v Prijateljevih očeh veljal za največjega slovenskega kulturnega delavca in katerega največje delo v našem slovstvu je literarna pedagogika, potrebno napisati novo analizo. Podobno je Tominšku preveč mladeniški pristop, patos, povzdigovanje Stritarja kot ideala popolnosti ter dejstvo, da ne nastopa kot kritik, ampak kot panegirik, očital tudi Evgen Lampe v *DiS* (1907: 328).¹⁴ Vendar je stopil Tominšku v bran, češ da je Prijateljeva kritika sicer potrebna korektura k Tominškovega spisu, da pa odklanja njegove prezirljive opazke.¹⁵ Plaz očitkov na Tominškove kritične opazke o drugih piscih je nato na Tominška sprožil neznani V. v *Novi dobi* 1907, ki se sprašuje, kako je mogoče, da uredništvo LZ Tominšku dovoljuje takšno pisanje.

Tominšek Prijatelju, s katerim sta bila očitno v stalnih stikih, ni zameril kritične ocene; po objavi mu je 9. septembra 1907 pisal:¹⁶

¹⁴ Tudi *SN* 40 (1907), št. 39 (16. februarja). 6.

¹⁵ Drugi odzivi: anon: *Stritar v slovenski književnosti*. Čas 1/7 (1907). 183–184; Dr. I.: *Tominšek dr. Josip: Jos. Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja*. *Slovan* 5/7 (1907). 221; anon.: *Jos. Stritar – Analiza njegovega življenja in delovanja*. *Spisal dr. Jos. Tominšek*. *Popotnik* 28/6 (1907). 183–184; *Zbornik Slovenske matice* 9 (1907), 199.

¹⁶ NUK, Ms 895, Prijatelj Ivan, Korespondenca, Josip Tominšek, št. 3, Tominškova dopisnica Prijatelju (Ljubljana, 9. septembra 1907).

Velec. gosp. doktor!

Srčna hvala za imenitno oceno mojega »Stritarja«; prebral sem jo s pravim užitkom in name-ravam izreči Vam svojo zahvalo tudi javno.

Ves Vaš Jos. Tominšek

Pozitivni učinek Tominškovega slavnega govora ob Stritarjevi sedemdesetletnici še lep čas ni popustil, kar razkriva Stritarjevo pismo Tominšku 22. marca 1907, vendar pa je Stritar vendarle previdno ohranil nekaj skepse, saj se je komaj marca 1907 pripravil, da prebere Tominškovo razpravo, ki ga je pozitivno presenetila in navdušila.¹⁷

Visoko spoštovani gospod rojak!

Čudno, ali vendar resnično: meni je nekako težko poslušati, ko se govori, in brati, kar se piše o meni! Graje seveda človek nima rad, hvale pa je mene nekako – sram. Tako se mi je tudi godilo o Vašem lepem slavnostnem govoru, za katerega se Vam še enkrat lepo zahvaljujem!

Dolgo se nisem mogel odločiti, da berem vaš spis v Lj. Zvonu. Zdaj, ko sem ga prebral, podajam Vam srčno hvaležen v duhu desno roko! Toliko truda, pa vse tako korenito, pravično in blagohotno! Tako more pisati o možu le mož, ki mu je po duhu soroden.

Naslikali ste me ne prav, kakoršen sem, naslikali ste me, kakoršen sem želel in prizadeval si biti svojemu narodu. Vi ste me umeli, kakor pač malokdo med Slovenci.

Sejal sem, po svojem prepričanju, dobro seme; ali pa bode to seme kalilo, pognalo in rodilo sad, kakoršnega sem želel, kdove?

Vi, blagi gospod, ste mi spisali životopis, da si ne morem želeti boljšega, ko sklenem svoje dolgo trudapolno življenje, življenje, ki mi je podalo mnogo veselja, pa tudi prineslo dokaj bridkega iz moje ljube domovine. Toda to bodi pozabljeno!

Še enkrat: srčna hvala! Bog Vam daj srečo in veselje!

Vaš hvaležni Stritar

Na Dunaju dne 22. sušca 07.

Po Prijateljelih besedah (1907: 77) mu je Stritar v osebnem pogovoru kot najboljšo misel Tominškove razprave izpostavil navedbo, da je bil Stritar vedno celota in je vedno ostajal enak. Tominšek je Stritarju na kratko odgovoril dober teden pozneje ter dodal praznično voščilo:¹⁸

Velecenjeni gospod profesor!

Za zdaj Vam želim prav vesele praznike in tisti ublaženi mir, ki je pač najlepši uspeh vsakogar, kdor je dal človeštvu najboljše, kar je imel. – Pismo sledi! – Z odl. spošt.

vdani Tominšek

¹⁷ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Dunaj, 22. marca 1907).

¹⁸ NUK Ms 1047 H. št. 2, Tominškova dopisnica Stritarju (Ljubljana, 30. marca 1907).

Očitno je Stritarju poslal svojo razpravo, na kar nakazuje Stritarjeva dopisnica z dne 3. aprila 1907:¹⁹

Velespoštovani gospod! Poslano me je kaj razveselilo. Lepa hvala! Srčen Pozdrav!

Na Dunaju 3/4 07

Stritar.

Naslednji dan, tj. 4. aprila 1907, je Tominšek Stritarju poslal daljše pismo:²⁰

Vse naše življenje in delovanje tu v domovini je mrzličavo, nemirno na eni strani, na drugi topo, brezbržno. Do tiste klasične umerjenosti, ki sem jo lani šele prav znal občudovati v Vaših delih, sploh ne pridemo.

Da vzamem svojo osebo: jedva imam zdaj toliko mirnih trenutkov, da bi si mogel vsaj v kakem pismu mirno »iztresti« srce: neprestana gonja me podi od mejnika do mejnika, od posla do posla. Tako se godi vsem našim delavcem, in jaz sem toliko neskromen, da se štejem med delavce. Prišel pa sem mednje največ iz odpora proti čudnim strujam, ki so v novejšem času pričele preplavljati vse naše življenje in delovanje; geslo te struje je bilo in je »modernost«, a ne da bi to geslo bilo moglo dobiti drugo vsebino nego negativno destruktivnost. Zastopniki te struje so povzdigali same sebe na božanstveni prestol, so prekrizali vso preteklost, so bili v svoji nevednosti slepi proti vsakemu razvoju, postali so častilci edino sedanjosti. Ta struja je porivala svoje valove v vse panoge našega življenja, ne le v slovstvo, ampak tudi v šolo, v politiko, celo v domači dom. –

Proti tej slepi destruktivnosti je bilo treba nastopiti, a previdno, če nisi hotel biti ubit. V tem smislu sem skušal delovati tudi jaz, kjer sem mogel, deloma tudi v slovstvu. A treba je bilo nasprotnikom položiti pred oči kak sijajen zgled, sijajen, a ob enem prepričljiv kakor kak *argumentum ad hominem* – tu ste se pojavili Vi, gosp. profesor. Vašo slavlje mora biti manifestacija proti modernemu destruktivnemu nihilizmu – to je bilo *a priori* jasno! Kazati na ideale, ki so dvigali naš narod, kazati na moža, ki je s svojimi ideali nastopal med nami kakor prorok. To je moralo Vašemu slavlju dati vseobči, vseslovenski in vsečloveški pečat: v *vzorni osebi slaviti učene vzore same*, to je bila naloga, ki sem se je jaz lotil z vso ljubeznijo, ki jo pač vnamajo v duši visoki ideali.

V tem duhu sem govoril slavnostni govor, v tem duhu sem pisal svojo študijo o prvem našem klasiku. In občinstvo me je umelo: tisti, ki so vašega duha in cvet naroda, mi pritrjujejo, črni nasprotniki pa so se čutili prizadete. Drugače tudi ne more biti: slabo je vedno nasprotno dobremu! Res pač, delo je bilo sila težavno, ker sem moral iz mrtvih črk tolikokrat sklepati na žive utripljaje; a ker sem pisal vse s srcem in ker je Bog ustvaril vsa srca enako, sem upal, da vsaj nekaj pravega zadenem. Vendar sem se z nekakim strahom bal Vaše sodbe: da boste vsaj vobče z njim zadovoljni, to mi je višek uspeha in vedno Vam bom hvaležen za Vašo spontano izjavo! Končno si usojam Vam predložiti eno veliko prošnjo: že dolgo me prosijo, naj napišem za »Šolsko Matico« članek o Vaših nazorih o vzgoji in pouku. Težavna reč! V Vaših spisih je mnogo gradiva, a le indirektno; ali bi ne zapisali morda pri priliki – recimo v obliki aforizmov – v obsega malega pisma svoje nazore o tej točki? Vrlo bi mi služili in porabil bi jih kot motto. – To se ne mudi; spis pride na vrsto šele drugo leto.

Zorno Vam sijaj solnce še mnoga leta!

Ves Vaš vdani Dr. Jos. Tominšek

¹⁹ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Dunaj, 3. aprila 1907).

²⁰ NUK Ms 1047 H. št. 3, Tominškovo pismo Stritarju (Ljubljana, 4. aprila 1907).

7. aprila je Tomišku pisal Anton Primožič, ki mu je Tomišek prav tako poslal svojo razpravo in najbrž govor, ki ga je imel na čast Stritarju ob sedemdesetletnici; v njem je poleg potrditve, kako zelo je Stritar cenil Tomiškov pogled na svoje delo in nanj osebno, zanimiva navedba, da bi bil Stritar pripravljen sodelovati s Tomiškom pri pripravi nove čitanke:²¹

Velespoštovani gospod kolega!

Ne zamerite mi, da Vam še le danes za poslana mi Vaša lepa spisa svojo srčno zahvalo izrekam. V posebno čast si štejem, da ste se me tudi pri tej priliki prijazno spomnili.

Lep, krasen spomenik ste našemu Stritarju postavili, kakoršnega tudi v istini zasluži, ne le kot naš pesnik in pisatelj, ampak tudi kot človek. Bolj poštene in blage duše, kot je on, je pač težko dobiti. Le poznati ga je natančneje treba, kakor imam jaz srečo ga poznati, morda manj iz njegovih spisov, ktere Vi veliko bolje poznate, baš Vi bolje nego kdorsibodi – ampak bolj iz osebnega, skoro lahko rečem, prijateljskega občevanja.

Stritar Vam je jako hvaležen, če tudi v svoji skromnosti misli, da mu delate preveč časti, in spoznal Vas je kot moža, ktermu gre vse spoštovanje.

Ker je prepričan, da ste tudi vrlo sposobni, da govorite besedo pri poduku našega jezika, Vam bo morda o tej zadevi sam pisal. Jaz sicer nisem natančno podučen, ali je že začel kdo pisati nove primerne slovenske čitanke, kakor so menda sklenili ali, mislim, da bo baš tukaj potreba zidinjnih moči; in Stritar bi se menda ne branil, sodelovati z Vami! Toda sedaj imate druge skrbi!

Zato Vam tudi nočem dalje časa kratiti in vas iskreno pozdravljam kot

Vaš vedno vdani

Dr. A. Primožič

Dunaj 7/4 07.

Pismo je bilo kot nekakšen med Primožičem in Stritarjem dogovorjeni uvod v daljšo Stritarjevo pismo, ki ga je Tomišku poslal naslednji dan, 8. aprila 1907:²²

Visoko spoštovani gospod!

Hvala lepa za tako prijazno in zanimivo pismo!

Delavca se imenujete – po vsi pravici! Vi ste res vredni, kakor redko kdo pri nas, tega častnega »naslova«. Gosp. dr. Primožič, ki je bil včeraj pri meni, ne more prehvaliti vaše delavnosti; govoril je sploh o Vas z največjim spoštovanjem, kar me je prav veselilo.

Malo veselega mi poročate o narodnem življenju in gibanju v naši ljubi »beli Ljubljani«. Kar jaz iz daljave, to vidite Vi od blizu. Ali, ljubi gospod, kje pa je dandanašnji kaj veselega videti po svetu! Povejte mi, prav hvaležen Vam bom.

Pišem naj, kako sodim o vzgoji in pouku! Škoda, da mi ni prišel ta poziv malo prej, ne zdaj. Ko upamo, da nam vendar enkrat pride »ta gorka pomlad«. Jaz je kaj težko čakam, da bi vendar zopet mogel vun v pošteno, nepopačeno naravo, ki je moj pravi dom! Po nji hrepenim, da se v nji poživim in okrepcam dušno in telesno!

²¹ Tomišek, Zapuščina, pismo Antona Primožiča Josipu Tomišku (Dunaj, 7. aprila 1907).

²² Tomišek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tomišku (Dunaj, 8. aprila 1907).

Veselilo bi me, kaj rad bi ustregel Vaši želji – o tej preimenitni stvari sem dovolj premišljal v svojem življenju – vendar gotovega Vam ne morem nič obljubiti – θεῶν ἐν γούνασι κεῖται.²³

Bog Vam daj zdravje in veselje! Ostanite mi še dalje prijazni! Srčno vas pozdravlja Vaš hvaležni Stritar

Na Dunaju dne 8. aprila 07.

Vprašanje nove slovenske čitanke je bilo aktualno, saj je mesec in pol pozneje Stritar Tominšku pisal:²⁴

Velespoštovani gospod kolega!

Ne zamerite mi, da Vas zopet nadlegujem. Gosp. dr. sc. Le Monnier,²⁵ osr. ravn. šolskoknjizne zaloge bi rad vedel, ali kaže na novo izdati pr. Sketovo »Staroslovensko čitanke« (zadnja izdaja leta 1894.) Ker mu jaz na to nevem odgovora, vprašam Vas, kako sodite Vi, kako Vaši gosp. kolegi in sploh merodajni možje?

Prosim vas kratkega odgovora, za katerega se vam že naprej zahvaljujem. Z odličnim spoštovanjem in rojaškim pozdravom

Vaš Stritar, do (všt.) 2. junija W. 18/1 Herbeckstrasse 84.²⁶ potem: Aspang N.Ö.

Na Dunaju dne 23. maja 1907.

Verjetno sta si Tominšek in Stritar še dopisovala o tej tematiki, vendar korespondenca ni ohranjena; le 4. junija se je Stritar Tominšku na kratko zahvalil z dopisnico:²⁷

Visoko spoštovani gospod!

Hvala lepa za prijazni odgovor in dobri svet!

Zdravi!

V Aspangu dne 4. jun. 07

Vaš hvaležni Stritar

Stritar je 21. junija 1907 Tominšku, ki je medtem pisal razpravo o njem in ga je prosil za biografske in bibliografske podatke, poslal daljše pismo:²⁸

²³ »Leži na kolenih bogov«. Homerska krilatica; *Iliada* 17, 514 ἀλλ' ἦτοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται 20, 435 ἀλλ' ἦ τοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται; *Odiseja* 1, 267 ἀλλ' ἦτοι μὲν ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται; 1, 400 Τηλέμαχ', ἦτοι ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται.

²⁴ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Dunaj, 23. maja 1907).

²⁵ Franz Ritter von le Monnier (1856–1925), kartograf in bibliotekar, edini sin znanega policijskega uradnika Antona (Anton Ritter von le Monnier (1819–1873)) (Dammerer 1995).

²⁶ Gätz 2016: 10–11.

²⁷ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Aspang, 4. junija 1907).

²⁸ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 21. junija 1907).

8/4 1907

Viško spoštovani gospod!

Hevta boga za točo najazno to zanesivo
pisano.

Dlačica se umujele – ne so pravda. Ni
da so vreden, kugei radde pač pri nas, tega
lastnega, svetova! Gaj se Premoje to se
bit večraj pri moju, in more prebratiti paš
sklanosti, govrit je radde o toč z najinim
spoštovanjem kar mi je prav uselila.

Malo useloga mi poročate o naslednem
življenju in gibanju v naši Gubi, beli Gubi
Lani! Kar jaz iz vsehjav to videti bi od
bližje. Mi Gubi gospod, ki je pa je danda,
raduje kaj useloga videti je vstan. Fovij,
to mi včas kvalitija čim bolj.

Pisem vaj, kate sedim z vješt in povest.
Išteda, da mi mi videl to poziv malo vsoj,
in gday. Mi upamo da nam videt vstan
vidi, ta gošta povest. Kaj se kar točji
čistam, da bi videt papet vješt vstan o to.

Slika 2: Stritarjevo pismo Tomišku 8. aprila 1907.
(Vir: Osrednja Knjižnica Celje, Zapuščina Josipa Tomiška)

Dragi gospod rojak!

Vaša kartica me je prav razveselila, ker mi kaže »moje« ulice. Da bi prav mnogo dobrih in srečnih ljudi hodilo po njih!

Za preprijazne, ljubeznive besede Vašega pisma Vam v duhu podajem roko; to bodi nama obema dovolj.

Naše sedanje slovstvo! Mnogo talentov; ali meni se zdi, da niso vsi na pravem potu. O umetnosti sodim jaz še vedno, kakor sem sodil in pisal v svojih krepkih letih. Dviga, blaži naj človeka, ne pa nasprotno. Tisto moderno geslo »l'art pour l'art« ima veliko zapeljivega v sebi. Veseli me videti, da tudi drugi, veljavni možje že začenjajo soditi kakor jaz.

Na vaša vprašanja, žalibog, Vam nimam dovoljnega odgovora. 1.) Iz Pariza sem se vrnil preko Belgije in Nemške. Italije nisem videl nikoli! 2. Kdaj sem dal svoje prve pesmi Levstiku v pregled, to sem že čisto pozabil; jaz sem silno slab »kronolog«, kar se tiče mojega življenja. Samo to mi je še dobro v spominu, da sem pesmi šele čez dolgo časa z nekako silo brez kake opomnje dobil nazaj. To se mi je čudno zdelo tedaj, in čudno se mi zdi še sedaj. Človek človeku uganka! 3.) Zakaj se nisem oglasil za novomeško ravnateljstvo? Odgovarjal mi menda ni nihče. Mislim sem, da imajo drugi več upanja, in pa tudi pravega veselja in potrebno sposobnosti za tako mesto nisem čutil v sebi.

Očitno se mi je večkrat, zakaj sem ostal v tujini. O tem bi se dalo mnogo povedati. Tu le toliko: Če moji rojaki sodijo, da sem res kaj storil za slovenski narod, naj mi ne očitajo, da sem obtičal na Dunaju. Ali bi bil mir imel v svoji domovini? Jaz nisem za tako politično življenje! Od obeh strank bi bile puščice v me letele, da bi bil nazadnje podoben sv. Boštjanu. Saj so mi še tako moji rojaki dali okusiti bridkega dovolj! Kaj nisem bil njega dni vladi prodan? Ali me ni sedanji gospod Kranjske dežele imenoval starega komedijanta? i.t.d. Dovolj! Izbrišimo!

Tolažba mi je, da je vendar še nekaj mož (v prvi vrsti ste Vi), ki pripoznavajo moje poštene, rodoljubne prizadeve. Hvala jim!

Čez nekaj časa zopet kaj!

Bog vas pozdravi, drago, sorodno mi dušo!

V Aspangu 21. junija [1907]²⁹!

Stritar

Lepo se Vam priporoča moja ženica, ki Vas ima v kaj prijetnem spominu!

Glede na intenzivno dopisovanje v letih 1906 in 1907 ni nobenega dvoma, da sta si dopisovala tudi pozneje; iz obdobja med 1907 in 1913 so eno Tominškovo pismo in dve krajši razglednici ter eno Stritarjevo pismo in dve kratki dopisnici:

Veledični gosp. profesor!

Danes imam mirno urico, da morem stopiti pred Vas z vsem tistim prisrčnim oduševljenjem, ki ste ga zanetili v meni s svojim nežnim in duhovitim spominom, prav vrednim velikega

²⁹ Tominškov dopis k datumu.

pesnika! Osolzilo se mi je oko, ko sem si v duhu slikal, kako so vaše roke skrbno izvrševale mičen umotvor in rokotvor – in to v spomin malemu človeku, ki nima drugačnih zaslug, nego da je ljubil tam, kjer ste ljubili tudi Vi, in ki je še vedno srečen, da sta se najini ljubezni srečali na predmetu, a je zdaj še srečnejši, da ljubezen ogreva tudi naju – subjekta! Bog Vam plati tisočero, kakor ste jih osrečevali tisočero, prej posredno, a zdaj izmed njih neposredno enega – mene!

Dobil sem od Vas diplomo, ki mi je častnejša nego vse odlike in ki bo ji vedno določen odlični prostor, da bom črpal iz nje voljo za vstrajanje v borbi za ideale, kjer ste bili od nekdaj moj četovodja. Vaša vedno mladinska dovzetnost za vse dobro in lepo bo vsikdar moj vzor, tem bolj blesteč, ker ste prvi, največji in – ko bi hotel črnogled sklepati – zadnji slovenski humanist.

Kako ljubko, da se zdaj oprijemate tudi ročne spretnosti! Čuden slučaj je, da tudi jaz rad rokodelčujem, kolikor mi pač pripušča čas. A prav pesniško je, da združujete na mičen način proizvode roke, duha in srca. Zato Vam vdano stiskam roko, se oklepam kot zvesti sin Vašega srca in Vam obljubljam, ostati vedno Vašega duha. Iz vse duše pa mi vzkoprneva goreča želja, da bi Vam Bog podaril še mnogo let, srečnih v blagi zavesti, da so baš možje Vaše vrste osrečevalci človeštva in seveda tudi – naroda. Če Vas površni kričači ne umejo, je to za Vas le častno.

S poklonom mil. gospe soprogi sem in bom z odl. spoštovanjem Vaš

hvaležni

Dr. Jos. Tominšek.

NB.

Mislím, da imam pravi Vaš naslov (še izza l. 1906); zadnji ovitek sem založil, vendar upam, da Vas je moja brzozavka k 19. t. m. dobila.³⁰

Vesele velikonočne praznike! še prej pa voščila za god pošilja najblažjemu in najbolj narodnemu slovanskemu pesniku z verno vdanostjo

zvesti

Dr. Jos. Tominšek.³¹

Najbolj svetovnemu pesniku slovanskemu poklanja prísrčna voščila za god, ki bodi iznova prvi v dolgi vrsti naslednikov, zvesti občudovalec

Dr. Jos. Tominšek

Poklone mili gospe soprogi.³²

³⁰ NUK Ms 1047 H. št. 4, Tominškovo pismo Stritarju (Ljubljana, 23. marca 1909).

³¹ NUK Ms 1047 H. št. 5, Tominškova dopisnica Stritarju (Ljubljana, 18. marca 1910).

³² NUK Ms 1047 H. št. 6, Tominškova dopisnica Stritarju (Ljubljana, 18. marca 1910).

Visoko spoštovani gospod rojak!

Srčna hvala za prijazno voščilo Vam in gospé soprogi!

In – vice versa!

Bog Vam daj srečo!

Vaš hvaležni Stritar

Na Dunaju 19/3 10.

Edino slov. voščilo!³³

Visoko spoštovani prijatelj!

Srčna hvala Vam za preljubeznive prijateljske besede, ki so mi prava tolažba! Bog Vam daj srečo!

Vaš hvaležni Stritar

D. 21/3 11

Wien 18/1 Herbeckstrasse 84.³⁴

Iz vsebine in datuma je mogoče sklepati, da se je Stritar z obema razglednicama Tominšku zahvalil za rojstnodnevne čestitke.

V Stritarjevi korespondenci v ZD, nastali med 1907 in 1913, je Tominšek v omejen redko; v pismu Dragotinu Lončarju 9. aprila 1909 Stritar pohvali Tominška in se mu zahvali, ker ga je prav razumel in pravično sodil (Stritar 1957: 200). Intenzivnejše dopisovanje se je začelo spet leta 1914, ko se je nakazovala prva svetovna vojna.

Visoko spoštovani gospod ravnatelj, dragi prijatelj!

Čez dolgo časa se Vam zopet bližam, in zdaj kar s prošnjo!

Gosp. F. Šegula hoče po vsi sili pisati o meni v »ilustr. tedniku ljubljanskem«, pa bi rad vedel to in ono iz mojega življenja. Najbolje bo, da mu kar pošljem en izvod Vaše – moje knjižice; ker pa svojega izvoda ne dam rad iz rok, prosil bi Vas, da mi pošljete eno knjižico, če imate še katero. Pa fotografijo hoče mož tudi. Kar mi je prav sitno.

Kako se počutite? Pač težko stanje imate v takem dvonarodnem mestu!

Meni se nič napačno ne godi telesno! Ali na duši! Nekako potr sem po vsem tem, kar sem doživel v zadnjih časih. Ta balkanska gnusoba!

³³ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Dunaj, 19. marca 1910). Tominšek je tedaj služboval na 1. državni gimnaziji v Ljubljani.

³⁴ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Dunaj, 21. marca 1911). Tominšek je bil tedaj ravnatelj nemške gimnazije v Gorici.

Oj ti Balkan, oj ti Balkan,
Kako krvav si in solzan!
Kri bratov v boju te pojila,
Solz bridkih rosa je močila;
Oj ti Balkan, oj ti Balkan,
Oh tebe pomnel bo Slovan!

Kje vidi človek kaj veselega, tolažljivega, oziraje se po svetu okrog, sosebo po slovanskem, slovenskem!?!

Meni je kar hudo pri srcu. Tako blizu groba, vidim pred sabo razbite in razrušene ideale, ki sem se zanje, to smem reči, po svoji moči trudil in – trpel!

Toda dovolj in že preveč jeremijade!

Bog Vam daj srečo! To Vam iz srca želi

Vaš hvaležni samotar

J. Stritar

V Aspangu, dne 30. jan. 14

Adr. J. S. Aspang N. Ö.³⁵

Februarja in marca 1914 je bilo dopisovanje med obema intenzivno, kot nakazujejo ohranjeni dve Stritarjevi dopisnici in dve pismi:

Velečastiti gospod ravnatelj!

Ne zamerite, prosim, da sem Vas nadlegoval s svojim pismom in svojo prošnjo. Saj Vas ne bodem več!

Z odličnim spoštovanjem

Vaš vedno hvaležni Stritar³⁶

Dragi gospod in prijatelj!

Prav žal mi je, da sem se s svojim sumom tako prenaglil. V strahu sem bil, da ste mi morda tudi Vi, vsled kakega novega obrekovanja, nejevoljni hrbet obrnili, kakor več drugih mož, sosebo pokojni Gregorčič, kar mi je posebno hudo delo. Kar misliti ne smem, koliko bridkega sem doživel od svojih rojakov!

Zdaj je pa zopet vse poravnano. Ne morem Vam dopovedati, kako me je razveselilo Vaše ljubo pismo!

³⁵ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 30. januar 1914).

³⁶ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Aspang, 9. februarja 1914).

To pismo mi pa tudi kaže, da vidite, kakor jaz, današnji svet; žalostno, kamor človek pogleda; trikrat žalosten pa je pogled po slovanskem svetu! Ko bi človek imel vsaj kaj upanja!

Na naše sedanje slovstvo kar misliti ne smem! Francosko literarno izgnanstvo je vse prep-lavilo! Še enkrat: Ne bodite mi hudi; odpustite to nepremišljenost ubogemu »nervoznemu« starcu!

Bog vam daj srečo!

Z odličnim spoštovanjem in prijateljskim pozdravom

Vaš hvaležni Stritar³⁷

Visoko častiti gospod!

Ne ustrašite se te podobe starega sanjača in godrnjača. Kaj se hoče? Taki smo!

V tem trenutku sem prejel Vaši dve karti. S tem ste popolnoma opravičeni, ko bi bilo treba tu kakega opravičevanja.

Da bi bil tudi jaz opravičen pred Vami!

Naložite mi za to kako pokoro; pa ne – pretežke!

S prijaznim pozdravom

Vaš hvaležni Stritar³⁸

Hvala, da ste poslali Š. dotični Zv.³⁹

Blagi prijatelj!

Slika vaše male družinice me je kaj prijetno iznenadila in razveselila! Ljubka šestorica! Bog ji daj srečo v življenju. Z dopisovanjem se nič ne mudi. Kadar nimate družega opravka.

S prijateljskim pozdravom!

Vaš hvaležni

St.⁴⁰

³⁷ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 10. februarja 1914).

³⁸ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 12. februarja 1914).

³⁹ »Šeguli dotični Zvon«. Gl. Stritarjevo pismo Tominšku z dne 30. januarja 1914 (op. 35).

⁴⁰ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Aspang, 15. februarja 1914).

Blagi prijatelj!

Srčna hvala za preprijazno in preljubeznivo pismo, ki mi je prava tolažba v teh žalostnih časih.

Žalostnih časih, pravim, in to seosebno za čuteče slovansko srce! Da sem kaj takega doživel. Človek bi kar obupal o slovanstvu! Toda dovolj javkanja!

Ali bi Vas smel prositi, da mi pošljete svojo in svoje častite gospé soproge fotografijo?

Zdaj smo in ostanemo do konca meseca na Dunaju, XVIII/1 Herbeckstrasse 84.

O tej priliki sem prebral zopet Vašo knjižico! Kako globoko v srce ste mi pogledali! Hvala Vam!

Bog daj srečo Vam in vsej Vaši ljubi obitelji!

Vaš hvaležni Stritar⁴¹

Ohranilo se je tudi nekaj korespondence iz leta 1915:

Visokospoštovani ljubljeni moj vzor. učitelj!

Cvet našega moštva se zdaj bori za svobodo domače grude; pretijo nam nevarnosti, a jaz imam trdno vero v svojo astrologijo, ki mi pravi: *Dokler utriplje poosebljeno srce našega naroda*, to je naš Stritar, *dotlej se nam ni nič bati!* Res, očitajte mi praznoverje: svojega prepričanja si ne dam izbiti: ljubi Bog nam je zato toliko let ohranil našega vzgojitelja-očeta, da in čuva nad našo blaginjo in s tajnim čarom skrbi za našo bodočnost. Sedemdeset let on živi z nami in skrbi za nas; vpliv njegovega delovanja pa se bo čutil sedemkrat sedemdeset let in še dalje! Prav zdaj se je razblinila tista oblastna in objestna modernost naših mladičev v nič in mnogokateri se je spomnil vedno mladega, navdušenega, a skrbno opreznega in pri vsem idealizmu realnega učitelja svojega naroda.

Vsi zvesti pristaši se združimo za jutrišnji dan in zakličemo: »Bog Vas ohrani, Dragi učitelj in oče, še mnoga leta, najprej do osemdesetletnice! Vse drugo bo prišlo samo ob sebi. – V svojem in v imenu obitelji se iskreno priporoča srčno vdani

Dr. Jos. Tominšek⁴²

Blagi prijatelj!

Po mnogih naključjih sem prišel šele zdaj do tega, da se Vam zahvalim za Vaš prijazni pozdrav. Vi ste zdaj edini rojak, ki se me še prijazno spominja. Srčna hvala Vam!

Kako mi je pri srcu, to si pač lahko mislite, saj menda se Vam tudi ne godi drugače, ker ste mi tako dušno sorodni. Meni je še vedno, kakor da bi vse to ne bilo nič drugega kot težke, strašne sanje! V meni trpita dva: človek sploh in Slovan še prav posebe! Je li res konec slo-

⁴¹ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Dunaj, 20. marca 1914).

⁴² NUK, Ms 1048, Stritar Josip, Stritariana (Šterova zbirka (1048 č)), Korespondenca Josipa Stritarja, Josip Tominšek.

vanstva, brez vsega upanja? Te grozovitosti, prej na jugu, zdaj na severu! Ta posilstva vpričo moža, očeta, matere in vpričo oficirjev (častnikov tu ne morem reči!) Je-li to slovansko? Še psoglavci niso tako besneli in divjali! Tak narod meni ne more biti bratovski narod!

Toda dovolj. To boli in peče.

Jamo, bratje, izkopljimo,
 Jamo, oj globoko jamo;
 Vanjo up svoj položimo,
 In potem pa križ na ramo!

Bodite mi lepo pozdravljeni, Vi in vsi ljubi Vaši!

Jos. Stritar

Že več časa prebivam z ženo stalno v Aspangu (NÖ).⁴³

Blagi prijatelj!

Prav veselilo bi me, ko bi mi hoteli kratko poročiti, kako se godi Vam in Vašim.

Mene je nekako poživila in blagodejno okrepila tako bujno cvetoča pomlad in pa vesela vojna poročila, ki so nam porok, da smo dokončno oproščeni preteče nam hunsko-kozaške nevarnosti in nam dajejo upanje, da skoraj doživimo tako zaželeni častni in trajni mir.

Bog Vam daj srečo; to Vam iz srca želi Vaš

stari hvaležni

Jos. Stritar⁴⁴

Blagi prijatelj!

Vaše sedanje stanje je, kakor mi poročate, res težavno. Velika družina, velika skrb; pa še v takih časih! Toda kaj to Vam? Pokonci glavo! Vi ste še razmerno mlad in krepek mož. Teh hudih časov bo skoraj konec, in odpira se Vam jasna bodočnost z dolgo vrsto lepih, srečnih dni, ki Vam jih iz srca želi

Vaš

hvaležni stari

Stritar⁴⁵

⁴³ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 3. aprila 1915).

⁴⁴ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 10. maja 1915).

⁴⁵ Tominšek, Zapuščina, Stritarjevo pismo Tominšku (Aspang, 2. junija 1915).

Slika 3: Stritarjevo pismo Tomišku 10. maja 1915.
(Vir: Osrednja Knjižnica Celje, Zapuščina Josipa Tomiška)

Visoko čislani gospod profesor!

Prijazen spomin največjega vzgojevalca našega naroda, iz zelenega njegovega bivališča, ki mu je njegova oseba vdihnila vonj poezije! – Srčna hvala!

Have, anima candida!

Dr. Jos. Tominšek⁴⁶

Zadnji pisemski stik med njima je Stritarjeva dopisnica 4. avgusta 1918:

Dragi prijatelj!

Hvala lepa za poslano.

Upam, da ste zdravi!

Meni so od stradanj oči tako oslabele, da prav težko kaj berem ali pišem.

Bodite mi srčno pozdravljeni!

Vaš

hvaležni

Stritar⁴⁷

Stritar zaradi oslabelosti ni več mogel ohranjati pisemskih stikov s Tominškom. Dodajam še dve Tominškovi pismi, ki ju je pisal Stritarjevemu prijatelju in zaupniku Francu Šeguli; prilepljeni sta v knjigo korespondence, ki jo je zbral Šegula in naslovil *Herbarium Stritarianum*. Šegula je 1922 poskrbel za izdajo zadnje Stritarjeve pesniške zbirke *Strunam slovo*. Za pripravo je želel imeti tudi Tominškovo razpravo in Stritar mu je obljubil, da mu bo priskrbel en izvod. Zanj je prosil Tominška, vendar odgovora ni bilo; 27. oktobra je v nemškem pismu Francu Šeguli sporočil, da je Tominškovo razpravo dobil (Stritar 1957: 319, št. 514). Šegula se je Tominšku zahvalil tako, da mu je poslal zbirko *Strunam slovo*, nato pa se mu je Tominšek zahvalil s pismom 26. decembra 1922:⁴⁸

Častiti gospod župnik!

Srčne potrebe ima čuteč človek vsak dan, zadostiti pa jim, ako mu je čustvo pristopno vsem vtisom, ne more, kakor bi rad.

Posvetili ste mi lep izvod velezaslužne svoje zbirke »Strunam slovo«. Knjižico sem si bil seveda že prej – bržko sem izvedel o njej – nabavil; a Vaš izvod ima záme pomen svetinje: naklonila mi ga je roka, ki je s požrtvovalno, rekel bi: slastno ljubeznijo nabirala in zbirala

⁴⁶ NUK Ms 1047 H. št. 7, Tominškova dopisnica Stritarju (Ljubljana, 20. novembra 1915).

⁴⁷ Tominšek, Zapuščina, Stritarjeva dopisnica Tominšku (Aspang, 4. avgusta 1918).

⁴⁸ UKM, Domoznanski oddelek, Ms 193 (Šegula Franc, Zapuščina) VI. (Korespondenca), št. 1 – H (*Herbarium Stritarianum*) 97.

bisere, ki so nastajali v globinah Boris Miranove duše; in žarelo je ob skladanju te knjige ljubezni polno srce najboljšega pesnikovega prijatelja, najboljšega zato, ker ga je – sam živeč v temni sencu usode – popolnoma umel, a kakor on, ni klonil duhom. – Preživel sem v tem grdem svetskem lomastenju zopet nekaj lepih, prelepih trenutkov, ko sem z Vašo knjižico v roki kramljal s svojim idealom, tihim in globokim Stritarjem. Pa bridki so tudi ti trenutki, če pomislim, kako starost je usoda naklonila temu živemu simbolu našega naroda.

Pravkar sem napisal za »Zvon« nekaj vrstic o Vaši knjižici in o Stritarju, ne v obliki suhe ocene, ampak kot označbo splošnega pomena te izredne publikacije. Kdaj izidejo te vrstice v »Zvonu«, ne vem. – Pisal bi tudi Stritarju, a ne vem, bi mu li s tem kaj služil; ako mu morda Vi kaj pišete, sporočite mu, da je on v moji duši in v moji hiši čuvar kakor naš genij.

V svoji knjigi omenjate, da želi Stritar, naj se moj spis o njem ponatisne, tudi jaz bi je zdaj morda ne zmoget: tedaj sem se pač tekom več mesecev povsem vživel vanj in zrl sem mirmo-zavestno v svet. Zdaj sem postal bolj trpek, spuhtele so mnoge nade, razumem bolje starega Stritarja, mladega pa ne doživljam več popolnoma. Ko bi torej bile literarne prilike ugodne, bi se moj spis, ki ga je bilo natisnjene le malo izvodov, res smel ponatisniti, seveda predelan. A dvomim, da bi moglo priti do tega; današnji rod idealom ni naklonjen!

Prosil pa bi Vas, da bi mi o priliki dali za nekaj časa na vpogled tisti izvod mojega spisa, v katerem je Stritar sam pripisal svoje opombe; te me seveda silno zanimajo. Morda pridete kdaj v Maribor? Poštino seveda poravnam, če bi knjigo zaupali (le priporočeno!) pošti. Izvolite mi sporočiti odločitev na dopisnici.

Naj porabim to priliko, da vam izrečem srčna voščila za Novo leto! Voščila?! Tako smo jih navajeni, kakor fraz, a jaz hočem z njimi samo izreči, da čutim z Vami težave, ki Vam jih je naklonilo življenje, a se tudi veselim z Vami, kadar Vas navdaja zavest, da ste storili kaj dobrega, lepega, plemenitega! – Bog z Vami!

Prijateljsko vas ozdravlja Vaš

Dr. Jos. Tominšek

Tudi za zbirko *Strunam slovo* je Tominšek napisal predstavitev z enakim zanosom, a je bolj kot samo zbirko orisal Stritarjevi zadnji leti življenja. Predstavitev je pripravil takoj po izidu 1922 (omenja v pismu), a jo je uredništvo LZ objavilo približno leto dni pozneje (Tominšek 1923).

V drugem ohranjenem pismu 16. januarja 1923 se je Tominšek Šeguli zahvalil, ker mu je poslal Stritarjev izvod razprave, iz katere si je izpisal Stritarjeve opombe (bil je malce razočaran, saj so bile samo tri). Skupaj z razpravo je Šeguli vrnil tudi rokopis nemških Stritarjevih pesmi, ki mu jih je ta najbrž poslal v presojo pred morebitno izdajo:⁴⁹

⁴⁹ UKM, Domoznanski oddelek, Ms 193 (Šegula Franc, Zapuščina) VI. (Korespondenca), št. 16 – H (*Herbarium Stritarianum*) 62.

Častiti gospod župnik!

Z iskreno zahvalo Vam vračam Stritarjev izvod moje razprave, iz katerega sem si prepisal njegove opombe; pričakoval sem jih več kakor tiste tri, ki se tičejo njegove mladosti. Iz tega bi smel sklepati, da sem vse dobro zadel.

Zajedno Vam vračam njegovo, oziroma njegove soproge pismo, ki vsebuje željo, da se moja razprava naj ponatisne. Jaz bi v to seveda rad privolil, ko bi se našel založnik; sicer bom pa stvar obdržal v evidenci. – Vračam tudi rokopis Stritarjevih nemških pesmi, kolikor ste mi ga izročili. Posnet je osobito iz šolstva in ima nekaj kitic, ki so kar izborne po mislih in po jeziku. Če boste pesmi izdali, sprejmite tudi to, in sicer v končni redakciji.

»Raja« nudi slike iz Bosne in Hercegovine v letih, ki so neposredno pred okupacijo. – Z odličnim spoštovanjem vdani Vam

Dr. Tominšek

Tominšek in Stritar sta najbrž ostala v stikih vse do Stritarjeve smrti. O njuni povezanosti v zadnjih letih Stritarjevega življenja priča dejstvo, da je Stritar Tominšku v zahvalo napisal pesem. Ko je Ivan Prijatelj naredil načrt ureditve Stritarjevih pesmi za Stritarjevo antologijo (Stritar 1919), je mednje uvrstil tudi to pesem:⁵⁰

Josipu Tominšku.

Življenje moje si popisal,
 podobo zvesto si narisal
 moža z najboljšimi nameni,
 ki tja do pozne je jeseni
 na polju narodnem se trudil,
 da truden skoraj se je zgrudil.
 Četudi ni naporno delo
 uspeha pravega imelo:
 obila setev, žetev mala,
 Ti si me milo sodil – hvala!

Pesem najdemo samo v rokopisnem načrtu, saj v antologijo ni bila uvrščena; Tominšek je v knjigi omenjen le kot eden od uporabljenih virov (Stritar 1919: 2).⁵¹

Tominšek je o Stritarju zadnjič pisal leta 1924, ko je v reviji Ženski svet objavil spominski prispevek o Stritarju, in sicer na pobudo Pavle Hočevar, ki je revijo urejala med letoma 1923 in 1928 (Tominšek 1924). Rokopisni osnutek prispevka in dopisnica Pavle Kočevar s prošnjo za prispevek, poslana 4. decembra 1923, sta ohranjena v Tominškovi zapuščini.

⁵⁰ NUK, Ms 973, IV/Št. 16 d, Načrt ureditve Stritarjevih pesmi (113 listov), str. 28.

⁵¹ Joža Glonar 1920.

4 Sklep

Korespondenca med Tominškom in Stritarjem sicer ne ponuja ničesar, kar bi znatno spremenilo pogled na Stritarja in njegovo delo, ima pa dokumentarno vrednost in bo dragoceno dopolnilo k Stritarjevi korespondenci. Dopisovanje razkriva drobce iz življenja obeh in dopolnjuje njuno biografijo; Stritarjeva pisma razkrivajo nekatere podrobnosti iz njegovega zasebnega življenja, razočaranje nad splošnimi razmerami v Sloveniji, tesnobo ob izbruhu prve svetovne vojne, mestoma njegove odnose z nekaterimi sodobniki in sicer prikrit, a grenak priokus zaradi njihovega odnosa do njega, predvsem pa vedno prisotno željo po ponovnem priznanju njegove vloge v slovenskem slovstvenem in kulturnem življenju. Po drugi strani je Tominšek v Stritarju našel svojega vzornika, skorajda očetovsko figuro, človeka, ki ga je visoko cenil in hvalil in se je nanj obračal ne le kot na strokovno avtoriteto, ampak tudi kot na zasebnega zaupnika in prijatelja. Korespondence je bilo nedvomno več, a je izginila med vojno, ko je bilo zbombardirano Tominškovo stanovanje v Mariboru. Nekaj ostankov hrani domoznanski oddelek Univerzitetne knjižnice Maribor.⁵² Upam si sklepati, da je imel Tominšek namen Stritarjeva pisma vsaj zbrati, podobno kot jih je zbral Stritarjev prijatelj in zaupnik Franc Šegula, gotovo pa bi jih tudi objavil ali vsaj predal kateri od ustanov, ki bi za to poskrbela, vendar mu je pred vojno to onemogočala njegova skorajda preveč vsestranska dejavnost na različnih področjih, vojna vihra pa ga je oropala tega gradiva.

VIRI IN LITERATURA

- Franz Peter DAMMERER, 1995: *Leben und Werk der österreichischen Kartographen Josef Chavanne und Franz Ritter von Le Monnier*. Hamburg: Verlag Dr. Kovac.
- Fran ERJAVEC, Pavel FLERÈ: *Slovenski pesniki in pisatelji. XI. zvezek: Josip Stritar*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1923.
- Mojca GÄTZ, 2016: *Moj Dunaj. Po sledeh slovenskega in univerzalnega Dunaja*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva družba.
- Joža GLONAR (= J. A. G.), 1920: Stritarjeva antologija. *LZ* 40/2. 117–19.
- Miran HLADNIK, 2016: Zgodbe Prešernovih rokopisov. *Slavistična revija* 64/3. 217–39.
- Matej HRIBERŠEK, 2005: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1849–1945*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Matej HRIBERŠEK, 2010: Filološko delo dr. Josipa Tominška. *Keria: Studia Latina et Graeca* 12 /2–3. 253–80.
- Evgen LAMPE (= E. L.), 1907: Jos. Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja. *Dom in svet* 20/7. 328.
- Tine OREL, 1982: *Tominšek, Josip. Slovenski biografski leksikon*.
- Jože POGAČNIK, 1963: *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana: Slovenska matica.

⁵² UKM, Ms 217, Zazula Jožef in Ms 221, Bleiweis Janez, Korespondenca in gradivo, poslano uredniku Novic; oboje iz ostankov med vojno porušene Tominškove knjižnice.

- Ivan PRIJATELJ, 1907: Dr. Jos. Tominšek: Jos. Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja. *Naši zapiski* 5/5. 72–80.
- Dragutin PROHASKA, 1908: Jos. Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja. Sp. Dr. Jos. Tominšek. V Ljubljani 1906. Samozaložba. Prodaja L. Schwentner. *Savremenik* 3/10. 633.
- Jožef STRITAR, 1902: *Zimski večeri. Knjiga za odrastlo mladino*. Spisal Jožef Stritar. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Josip STRITAR, 1919: *Stritarjeva antologija*. Uredil in uvod napisal dr. Ivan Prijatelj. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Josip STRITAR, 1957: *Zbrano delo, 10: Pisma 1872–1923. Dostavki*. Ljubljana: DZS.
- Josip TOMINŠEK, 1902/3: Stritar, Jožef: Zimski večeri. *Slovan* 1. 27–8.
- Josip TOMINŠEK, 1905: Četrto stoletja slovenskemu slovstvu na braniku. LZ 25. 48–54, 88–94, 162–69, 221–28, 266–74, 344–49, 401–6, 481–7, 600–8, 662–78, 727–42.
- Josip TOMINŠEK, 1906a: Jos. Stritar. Analiza njegovega življenja in delovanja. LZ 26. 332–40, 397–402, 460–70, 525–33, 584–9, 674–9, 733–8.
- Josip TOMINŠEK, 1906b: *Jos. Stritar: analiza njegovega življenja in delovanja*. Ljubljana: samozal.
- Josip TOMINŠEK, 1924: Ob grobu Borisa Mirana – Josipa Stritarja. *Ženski svet* 2/1. 12–7.
- Josip TOMINŠEK, 1923: Boris Miran = J. Stritar, Strunam slovo-Zadnji pesniški utrinki. LZ 43/11. 707. Tudi F. S.: Boris Miran = Josip Stritar: Strunam slovo; Zadnji pesniški utrinki. *Dom in svet* 35/11–2 (1922) (zadnja platnica pod Prejeli smo v oceno).
- V., 1907: Nekaj o literarni kritiki. *Nova doba* 1/19 (20. aprila). 5.

SUMMARY

The correspondence between Josip Stritar and Josip Tominšek is only one part of an otherwise very extensive exchange of letters Tominšek kept in his Maribor apartment, probably intending to publish it; however, it was destroyed during a bombing raid, when Tominšek's apartment was demolished. After Tominšek's death, some of his correspondence ended up in various archival collections all over Slovenia (NUK, UKM, etc.), including what was left of his correspondence with Stritar, most of which was preserved, until recently undiscovered, in Tominšek's archive in the Celje Central Library. Because most of the Stritar-Tominšek correspondence is lost, the part that is preserved offers only a limited picture of their relationship. The extant letters do not introduce anything particularly new and do not open new avenues of research into Stritar and his works, but they are nevertheless interesting documents that reveal his contacts with certain Slovenian intellectuals in the first two decades of the twentieth century, especially with Tominšek, who was active in numerous fields but is remembered primarily as an educator and a philologist. Their letters, which are a valuable addition to, primarily, Tominšek's biography, are mostly of a fairly personal nature and frequently very courteous. Despite the fact that the beginning of their acquaintance did not suggest they might establish a closer relationship, their acquaintance gradually grew into true friendship; with Tominšek, Stritar acquired a loyal and devoted advocate and admirer, while for Tominšek, Stritar was a role model and authority figure. Both found in the other a confidante to whom they could turn at any moment, and this remained unchanged until Stritar's death.

UDK 821.163.6.09Stritar J.

Blaž Kavšek

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

blaz.kavsek@ff.uni-lj.si

DODATEK K STRITARIANI: REVIZIJA PROCESA (PRE)VREDNOTENJA JOSIPA STRITARJA V SLOVENSKE LITERARNI ZGODOVINI IN KRITIKI

Anton Primožič je leta 1936 v Študijsko knjižnico Maribor oddal svojo korespondenco z Josipom Stritarjem. Poleg pisem se je ohranil tudi prepis treh pesmi, ki jih je Stritar vrezal v brezovo lubje. Eno izmed pesmi na lubju (prvo) je nekaj dni pred oddajo gradiva v knjižnico objavil časopis *Slovenec*. Janko Glaser je leta 1939 vse tri pesmi evidencialni, nobene pa ni objavil. Urednik France Koblar je v drugi knjigi Stritarjevih *Zbranih del* (1953) objavil zgolj prvo in tretjo, za drugo pa v opombi navedel, da se ni ohranila. V članku stritariani dodajam izpuščeno drugo pesem, se sprašujem, kako in zakaj je do njenega izpusta prišlo, predvsem pa podrobneje analiziram posebnosti obravnave Primožičevega gradiva v *Slovenecu* in jo skušam umestiti v proces (pre)vrednotenja Stritarjeve osebnosti in dela v literarnoobdelovalnem segmentu literarnega sistema.

Ključne besede: literarno zgodovinarstvo, pisemska korespondenca, Anton Primožič, literarno obdelovanje, empirična literarna veda (ELV)

In 1936, Anton Primožič donated his correspondence with Josip Stritar to Maribor's Study Library. Apart from the letters, it contains the transcript of three poems that Stritar carved into birch bark. A few days before the donation, one of them (the first one) was published by the newspaper *Slovenec*. Janko Glaser drew attention to these poems in 1939, but did not publish any of them. The editor of Stritar's *Zbrana dela* (Complete works), France Koblar, published the first and the third poem in the second volume (1953), but mentioned in a footnote that the second poem had been lost. In this article, I publish the second poem and consider how and why Koblar omitted it. Above all, I analyze the specifics of the treatment of the Primožič-Stritar correspondence in *Slovenec* and try to place it in the process of Stritar's (re)evaluation in the literary processing segment of the literary system.

Keywords: literary historiography, correspondence, Anton Primožič, literary, empirical study of literature

1 Uvod¹

France Koblar je v deseti knjigi *Zbranih del* Josipa Stritarja zapisal, da je treba »pregledu posameznih pisemskih skupin, ki ga podaja deveta knjiga [...], dodati, da so se v Študijski knjižnici v Mariboru našla nova pisma [Josipa Stritarja] dr. Antonu Primožiču«, ki »ne prinašajo sicer tehtnega gradiva, vendar dokumentarno dopolnjujejo pesnikovo življenje, zlasti njegovo skrb za sina.« (Koblar 1957: 415) Gradivo, na katerega se nanaša Koblarjeva opomba, je danes hranjeno v fondu s signaturo Ms 173.

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Leta 1939 ga je popisal Janko Glaser za namen članka stritariana v Študijski knjižnici v Mariboru. V katalogu rokopisov UKM, ki je bil izdan leta 1978, piše, da je Primožič svoje gradivo v varstvo knjižnice oddal 1. 4. 1936 (Glaser 1978: 55).² Glaser je v opombi opozoril, da je knjižnično osebje pri pregledu in objavi delov gradiva prehitel anonimni dopisnik *Slovenca*, ki mu je sam Primožič »dal na razpolago svojo korespondenco s Stritarjem« (Anonim. 1936: 7). Čeprav v Glaserjevem članku piše, da so se »odlomki Stritarjevih dopisnic« prvič pojavili v *Slovincu* 9. 3. 1936 (Glaser 1939: 392), je po pregledu jasno, da je anonimni dopisnik svoje prepise iz korespondence v resnici objavil že 6. marca istega leta, ob priložnosti stoletnice Stritarjevega rojstva (Anonim. 1936: 7).

Vsebina arhivskega fonda Ms 173 je v *Zbranih delih* popisana korektno in opremljena s kritičnimi opombami. Edina očitna napaka urednika Koblarja je komentar, da se ena izmed pesmi, ki jih je Stritar vrezal v brezovo lubje in podaril Primožiču, ni ohranila. Prepis pesmi z lubja, ki ga je gradivu o Stritarju 12. 2. 1936³ dodal Primožič, je namreč dobro ohranjen in celo umeščen v posebno prilogo znotraj fonda. Vse pesmi so prepisane na isti list papirja, ki ga je uredil in opremil Primožič sam. Koblarjev izpust druge pesmi in navajanje prve in tretje pesmi v celoti torej pušča odprto vprašanje o naravi komunikacijskega šuma⁴ med arhivom in literarnozgodovinsko obdelavo.

Razen razlogov za nenavaden izpust ene izmed pesmi pa me bo v članku v nadaljevanju predvsem zanimalo, kako umestiti obdelavo Primožičevega gradiva v Glaserjevem članku in v *Slovincu* v sorazmerno dolg in kompleksen proces (pre) vrednotenja Stritarjevega življenja in dela v slovenski literarni zgodovini in kritiki. Ta proces je podrobno analiziral Jože Pogačnik, ki je kot alternativni korektiv enostranske recepcije Stritarja naredil karakterološko študijo, s katero naj bi predstavil legitimno podobo pesnikovega življenja in dela. V članku predlagam drugačen pristop k reviziji recepcije Stritarja, osnovan tudi na publicističnem gradivu, ki ga Pogačnik onkraj nekaj temeljnih člankov v LZ in DiS, ni upošteval. Pokazal bom, kako so se v literarni zgodovini in predvsem kritiki skozi čas spreminjale strategije (pre)vrednotenja osebnosti in dela Josipa Stritarja.

Ker me v razpravi zanimajo metabesedila, ki so rezultat dvoje vrst literarnoobdelovalnih dejavnosti, tj. literarne kritike oz. kulturne publicistike in literarne zgodovine, je treba vsaj na kratko osvežiti »kontekstualno« pojmovanje literature. Ta je v empirični in sistemske literarni vedi pojmovana kot socialni sistem, ki je iz dveh vrst komponent: »sistemske baze, kamor uvrščam korpus jezikovnih tekstov, t. i. leposlovje, in skupek komponent, ki so v določenem momentu usmerjene na bazo. Sem prištevamo proizvajalca, posrednika ter sprejemnika in obdelovalca.« (Perenič 2008: 125) Na ravnino literarnega obdelovanja sodi večina gradiva, ki ga analiziram. Skozi analizo se med drugim potrdi, kako dejavnosti literarnih kritikov oz. recenzentov in literarnih zgodovinarjev, ki »lahko zastopajo bodisi interese avtorjev (npr. prijateljski krogi, literarne

² V inventarnem katalogu rokopisov iz 1959 sicer piše, da je Primožičeva korespondenca v zbirko prispela nekoliko pozneje, in sicer 9. 5. 1936.

³ Priloga na koncu članka.

⁴ Na temo tovrstnih šumov tudi članek Perenič 2019 v tej številki revije.

skupine in društva) bodisi založnikov ali stopajo na stran večinskega bralstva« (Perenič 2010: 178–79), prispevajo k oblikovanju podobe literarnega ustvarjalca.

2 Zgodovina popisovanja gradiva v Študijski knjižnici Maribor

Razloge za precej kaotično uporabo Primožičevega gradiva je treba iskati v spremi-njanju popisnih metod mariborske knjižnice. Knjižnica evidenčne strukture, podobne takšni, kot jo ima danes, ni dobila do leta 1959, ko je Janko Glaser, takrat že upokojeni ravnatelj, ustvaril inventarno knjigo rokopisov. Prve poskusne kataloge je sicer izdeloval Davorin Žunkovič v začetku 20. let 20. stoletja, vendar se niso ohranili. Leta 1923 mu je mariborski občinski svet priskrbel sodelavko, rusko emigrantko, kneginjo Elizabeto Obolensko. Naslednje leto (formalno je položaj nastopil 1925) pa je prišlo do ene najpomembnejših odločitev v zgodovini rokopisne zbirke UKM, saj je na mesto bibliotekarja stopil Janko Glaser, medtem ko je Žunkovič prevzel vodstvo uprave. Glaser je takoj navezal stik z Jankom Šlebingerjem, takrat ravnateljem Licejske knjižnice v Ljubljani, ki je leta 1931 postal ravnatelj ljubljanske Študijske knjižnice (Hartman 1978: 8–10).

Hitro širitev in vedno boljšo organizacijo mariborske študijske knjižnice pod Glaserjevo taktirko je ustavila nacistična okupacija. Glaserja so odstavili in izgnali v Srbijo, knjižnično gradivo pa razbili na več kosov. Okrog tri tisoč nemških knjig so okupatorji zadržali za nacistično ljudsko knjižnico (Stadtbücherei Marburg an Drau), več skladov so poslali v štajersko deželno knjižnico (Steirmärkische Landesbibliothek) in v Südostdeutsches Institut v Gradcu. (Hartman 1978: 12) Tu bi bilo morda smiselno iskati razloge za Koblarjev nejasen izpust druge pesmi, saj je gradivo zbiral ravno v poznih 40. letih, ko je bila knjižnica še precej neorganizirana (Pogačnik 1963: 24). Vendar bi bilo to po drugi plati razumljivo zgolj, če bi izginile vse tri pesmi, ki so bile na istem listu papirja in razen v članku v *Slovincu* niso bile objavljene nikjer drugje. Razlog za izpust druge pesmi torej ostaja uganka.

Takoj po koncu vojne je osebje knjižnice ob pomoči ravnatelja mariborskega muzeja Franja Baša hitro začelo vračati odpeljane knjige in ponovno konsolidirati študijsko knjižnico. Iz izgnanstva se je vrnil tudi Glaser in ponovno prevzel vodenje zbirke. Po premostitvi nekaj ovir (zvezni zakon iz leta 1953 je ukinil pravico do obveznih izvodov, ki jo je knjižnica sicer pridobila z ministrsko uredbo 1945) je knjižnica spet zaživela, Glaser, ki se je leta 1959 formalno upokojil, pa je honorarno ostal njen glavni urejevalec do smrti leta 1975, ko je bil izdelan aktualni katalog knjižničnega gradiva. Istega leta je bila v Mariboru ustanovljena univerza, knjižnica, ki je pri ustanovitvi aktivno sodelovala, je dobila svoje današnje ime, Univerzitetna knjižnica Maribor (Hartman 1978: 13–22).

3 Članek anonimnega avtorja v *Slovencu* in kako »Stritar ubistvu ni bil pesnik«⁵

Prvič so se odlomki iz Primožičeve korespondence s Stritarjem v javnosti pojavili 6. marca 1936, ob stoletnici Stritarjevega rojstva, ki jo je *Slovenec* ovekovečil s celostranskim prispevkom. Avtor članka je podpisan z inicialkama V. B.⁶ Članek je sestavljen iz dveh delov. Prvi del je komentar Stritarjevega slovanstva in njegove (ne)umetniškosti, v drugem delu (Odlomki iz Stritarjevih dopisnic) pa je avtor članka izpostavil nekaj kratkih izsekov iz korespondence s Primožičem. Manipulativen izbor citatov iz pisem prikaže pesnika kot čemernega starca, obsedenega s tem, da so ga slovenski rojaki pozabili. Citati so odstranjeni iz konteksta, ki intenziteto Stritarjevih izjav pogosto močno ublaži. Izjave, citirane v *Slovencu* so:

»Jaz nimam te sreče. Moji rojaki so me poslali v pokoj – brez pokojnine ...« [...] »Srečen mož! »Non cuivis homini adire Corinthum!« Lani po Italiji in letos po Grški. Jaz pa čepim tu v svojem Aspangu in čakam svojega konca.« [...] »Saj veselja je zdaj sploh malo na svetu, vsaj meni, čemernemu starcu se vidi tako. Ko bi se človek mogel odvaditi tistega nesrečnega premišljevanja!« (Anonim. 1936: 7).

Kot primer konteksta, ki ublaži intenzivno užaljenost Stritarjevih izjav, citiranih v *Slovencu*, navajam pismo, iz katerega prihaja zadnji del zgornje citatne verige, ki je sicer v celoti vzpodbudno. Začne se takole:

Zdaj bo pa že čas, da se zopet malo oglasim. Od 10. maja počenši bivam zopet v Aspangu, kar mi dobro de! Moje telesno stanje je, hvala Bogu, povoljno, dušno se boljša v svežem zraku in selskem pokoju [...] Z Gregorčičem si pridno dopisujeva, mož je silno ljubezniv, pa malo – fantasta! Poslal mi je poslednji zvezek svojih pesmi in za binkošti košek goriških češenj, oboje izborno (si licet...) (Ms 173).

To pismo, za katerega se na podlagi zamejitve citata v *Slovencu* zdi, da se konča z: »odvaditi tistega nesrečnega premišljevanja«, ima vrstico pod glavnim tekstom celo dobrovoljen pripis »Toda lamentacije ne!« (Ms 173).

Tendenciozna izbira citatov skupaj s komentarjem v prvem delu članka prikaže Stritarja kot »vzgojitelja«, »profesorja«, »pedagoga« z »nepesniško notranjostjo«, ki je z zastarelo vizijo »svetobolja« škodoval slovenskemu slovstvu in si ga je zato bolj primerno zapomniti kot aktivista, ne pa kot umetnika. (Anonim. 1936: 7) Avtor članka najprej zgolj namiguje na Stritarjev neumetniški značaj, zatem pa to eksplicitno zatrjuje. Povezuje ga z vajejci, vendar ga vidi kot njihovega neustvarjalnega sopotnika, ki je zato, da bi lahko postal pesnik, za razliko od ostalih moral trdo delati. Od njih se razlikuje po motivaciji za umetniško ustvarjanje, saj je pesnik postal »šele pod silo razmer« in ne zaradi divjanja »pesniškega duha«. Opozarjam tudi na poudarek dopisnika o Stritarjevi

⁵ Anonim. 1936: 7; Opozarjam še na en članek, ki je bil objavljen na stoletnico Stritarjevega rojstva in v katerem avtor, literarni kritik in zgodovinar Tine Debeljak, dvomi v Stritarjevo umetniškost: »Ob težnji torej, prenesti v slovensko književnost evropsko povest, je ob pomanjkanju lastnega ustvarjajočega duha prevzemal že izdelane vzorce ter njih vsebino samo oblekel v naš kraj, ne pa po naše preživel. Njegov »Zvon«, prva slovenska leposlovna umetnostna revija, je sicer ob prvaškem nezanimanju za umetnost in zlobnih napadih na Levstika prenehal, toda to dejstvo je zbudilo v Stritarju pesniško moč, ogenj, ki ga sicer uglašeni, fini gospod ni izkazoval.« (Debeljak 1936: 269).

⁶ Po SBL prispevka ni mogoče enoznačno pripisati enemu avtorju.

»pasivnosti«, ki je na koncu 19. stoletja postala stalna opazka v kritiki njegovega dela (podrobneje v enem izmed naslednjih poglavij):

V osmi šoli je stopil iz zavoda ter bil sošolec znane plejade »Vajevcev«, Jenka, Erjavca, Tuška, Mandeljca, Brila, ni pa stopil v njih krog, ker pač ni čutil v sebi pesniškega duha, ki bi mu razganjal srce kot Jenku in drugim: dokaz, da Stritar ubistvu ni bil pesnik, ter da je pozneje postal šele pod silo razmer, kažoč, kakšna naj bo umetna poezija [...] Pač pa je že kot osmošolec pasivno užival lepoto Levstikovih pesmi in jo znal pravilno ceniti (Anonim. 1936: 7).

Dunajski soneti so po mnenju dopisnika bolj aktivistični kot avtentično umetniški. Stritar je pisal iz ogorčenja, vendar to ogorčenje ni bilo pesniško, umetniško, temveč politično. Postal je pedagog in podlegel zastarelim idejam, ki so okrnile literarni razvoj slovenskega naroda:

V teh sonetih je Stritarju njegovo nepesniško notranjost razvnelo pravo srčno ogorčenje, ki je njegovi didaktični maniri dalo poleta in intimnosti, ter danes veljajo za najlepši plod Stritarjevega peresa [...] Ko je L. 1876 zopet začel s svojim »Zvonom«, je bil že vse preveč profesor, pedagog, ter je svojo prozo, esej in svojo poezijo že vse preveč vpregel v voz poučnega vzgajanja naroda, obenem pa je že vse preveč podlegel takrat že niti več sodobnemu »svetožalju«, kar je njegovim stvaritvam v času nastopajočega realizma dajalo »osladno noto«, sentimentalno čustvenost (Anonim. 1936: 7).

Tik preden se komentar prvega dela prevesi v precej manipulativen izbor citatov v drugem delu, je »projekt« Stritarjevega razvrednotenja še okrepljen; dopisnik njegovo pesništvo označi zgolj za tehnično podvzetje, rimanje, stihoklepstvo,⁷ v njegovi prozi ne prepozna umetniškosti, ampak jo razume kot rezultat prirajevalskega truda:

Ko se danes spominjamo Stritarja stoletnika, ne mislimo nanj kot pesnika – saj je vsa njegova pesem potekla iz čudovite zmožnosti rimanja, iz napa da Slovincem čisti pesniški jezik, iz vzgojnega in idejnega razloga, ne pa iz najbolj notranjega intimnega doživlja, tudi ne mislimo nanj kot pisatelja povesti, povzetih po tujih zgledih, ki imajo same na sebi sicer večjo vrednost – zlasti stilistično – kot pa so jo imeli kot dokumenti preteklega časa: ne na pisatelja dramatičnih skic in pesniških monologov. Mislimo predvsem na njegovo politično pesem ter na njegovo literarno vzgojno šolo, ki je bila – po Čopu – prva javna šola pri nas (Anonim. 1936: 7).⁸

Formo vrednotenja Stritarja v članku v *Slovincu* bom v poglavju, ki bo sledilo še kratkemu povzetku Glaserjevega komentarja Primožičevega gradiva, umestil v širše zastavljen »proces razvrednotenja Stritarjevega dela, posebnosti in pomena«, ki ga je literarni zgodovinar Jože Pogačnik v doktorski disertaciji zamejil z Levčevimi in Levstikovimi hvalospevi iz 60. let 19. stoletja, ter Ocvirkovo negativno oceno iz 50. let 20. stoletja (v Pogačnik 1963: 6). Pogačnik je enosmerni recepciji Stritarja poskusil zoperstaviti alternativo v obliki podrobne adlerjanske karakterološke študije. Namesto

⁷ O negativnem vrednotenju didaktične poezije in »stihoklepstvu« glej: Kavšek 2018: 630. Pomembno za kasnejšo analizo dinamike Stritarjevega prevrednotenja je tudi to, da je sam Stritar didaktični poeziji odvzel umetniško legitimost, saj didaktičnega pesnjenja po njegovo »res ne moremo smatrati za pravo.« (Stritar 1885, 364).

⁸ Besedi »pesnika« in »pisatelja« sta v originalnem tekstu posebej poudarjeni.

radikalne psihologizacije bom predlagal drugačen alternativni korektiv, s katerim bi lahko razumeli nekatere elemente Stritarjevega prevrednotenja.

4 Glaserjeva evidenca pesmi iz 1939 in komentar Stritarjevega »abstraktnega« slovanstva

Separat dvajsete številke *Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo* hrani NUK. Na platnici ima pripis, datiran s 15. 1. 1940: »Univerzitetni biblioteki v Ljubljani«. Pod njim je podpisan Janko Glaser. Glede na tesno sodelovanje Glaserja in Šlebingerja predvidevam, da je prvi drugega opozoril na Primožičevo gradivo v mariborski knjižnici. Mariborski knjižničar je gradivo v članku opremil s kratko zgodovino Primožičevega poznanstva s Stritarjem, predvsem pa se je posvetil Stritarjevemu odnosu do slovanstva in komentiral njegovo »nerealistično« naravo. Menil je, da je na pesnika močno »vplivalo trajno življenje v tujem okolju, čeprav se tega morda ni zavedal« in da »je – naravno – slovanstvo imelo prostor tako rekoč samo kot ideja«. Stritarjevo politično zmedenost je razumel s pomočjo »pesnikovih življenjskih okoliščin - kolikor seveda ta abstraktnost ni izvirala že is Stritarjeve narave same, po kateri je bil izrazit nerealist«. Dodal je, da se »ob njegovih medvojnih verzih marsikje čudimo, iz kako povprečne perspektive - perspektive dunajskega meščana - gleda pesnik na svetovne dogodke« (Glaser 1939: 392).

Ob koncu tega komentarja in krajšega popisa gradiva pa je Glaser evidentiral vse pesmi na brezovem lubju:

Zanimive in svojevrstne so čestitke, ki jih je napisal pesnik dr. Antonu Primožiču ob imenovanju za vladnega svetnika (1904), ob njegovem odhodu v Dalmacijo (1913) in 20. julija 1917. Napisal jih je na – brezovo skorjo: prvi dve na skorjo, ki jo je odplul, zravnal ter pritrdil v okvirček iz vrbovih vej; zadnjo na 11 cm dolg, pokonci postavljen kos brezovega debla, h kateremu je spodaj kot podstavek, zgoraj pa kot zaključek pritrdil dva primerna komada drevesne gobe. Za idilično razpoloženega pesnika vsekakor značilna domislica! (Glaser 1939: 392).

5 Proces Stritarjevega prevrednotenja v slovenski literarni zgodovini in kritiki

Skoraj sto let med Levcem in Ocvirkom sta slovenska literarna zgodovina in kritika, z izjemo nekaj osamljenih glasov, Stritarja vztrajno kritizirali. Pogačnik je recepcijo slovenskega klasika razdelil v tri obdobja: osebno-doživljajsko, znanstveno-analitično in esejskično. Analiziral je široko paletu tekstov znotraj sfere recepcije z obdelavo, poudaril je tudi razliko med literarnoobdelovalno dejavnostjo, ki naj bi producirala metaliterarna besedila, in publicistiko. Kot temeljno značilnost prvega obdobja je navedel preslikavo napetosti iz politične v literarno sfero. Večina ocen Stritarjevega delovanja v tem času naj bi bila motivirana predvsem z medstrankarsko sovražnostjo slovenske družbe. Stritarjev umik iz slovenskega kulturnega življenja v 90. letih 19. stoletja naj bi kritikom omogočil objektivnejši pristop k t. i. Stritarjevemu »problemu«. Kritike tega obdobja zato v Pogačnikovi shemi spadajo v znanstveno-analitično fazo.

Pozitivistična objektivnost druge faze pa naj bi postala temelj tretjemu, esejističnemu obdobju, v katerem naj bi o Stritarju presojali »samó s književno-zgodovinskih vidikov« (Pogačnik 1963: 185–86). Članek v *Slovincu* bi sodeč po Pogačnikovi shemi spadal v esejistično obdobje, ki se je rešilo politične dimenzije literarnega vrednotenja. V nadaljevanju ugotavljam, da to ne drži in da gre ravno pri vrednotenju v članku iz 1936 za sorazmerno neposreden rezultat sprememb v političnem sistemu.

Zgoraj povzeto tridelno shemo bom v članku zato (pa tudi zato, ker gre za precej jasno teleologijo) priredil. Pogačnik se je osredotočil na »močno subjektivno obarvanost« in »negativno enosmernost« literarnovedne in literarnokritiške recepcije Stritarja. Podoba Stritarjevega dela je po njegovem zmes »resnice in legende«, kar je posledica dolgega ignoriranja proveniencie njegovih estetskih pogledov in vztrajnega zatekanja k neresnicam oz. polresnicam o njegovem delovanju (Pogačnik 1963: 6–7). Dokazoval je, da Stritar ni bil samo praktik, ampak da sta »obseg in globina« njegovih opažanj dokaz, da se je opiral na močne evropske literarnovedne miselne tokove, na podlagi katerih je gradil svojo originalno estetsko teorijo (Pogačnik 1963: 92–93). Kot alternativo več kot stoletje dolgemu poenostavljanju Stritarjevih estetskih pogledov je zato na podlagi načel Adlerjeve psihologije sestavil »karakterološko strukturo Stritarjeve osebnosti«. Pesnikov značaj je razumel kot »integrirano enoto vseh bioloških in psiholoških funkcij v njihovi vzajemni igri«. Primerjava več točk v življenju objekta naj bi ga pripeljala do »gibalne linije«, njenega »ritma in energije«, s čimer naj bi legitimno osvetlil izvore in razvoj Stritarjevih estetskih nazorov ter prekril skoraj stoletje dolgo nereflektirano recepcijo pesnika (Pogačnik 1963: 33–34).

6 Strategije literarnega prevrednotenja

Literarnozgodovinska in literarnokritiška obdelava Stritarja je bila dolgo sestavljena iz nekakšnih polresnic ali celo neresnic; podrobne analize Stritarjevih estetskih nazorov pa so bile redke. Večkrat je bil potisnjen v vlogo »grešnega kozla« in do tega je lahko prišlo zgolj tako, da so literarni kritiki in literarni zgodovinarji nekatere elemente njegovih sicer kompleksnih pogledov na umetnost močno poenostavili.⁹ Pri »korigiranju« takšnih praks se tudi Pogačnikov psihološki pristop ne zdi idealna rešitev, saj predlog, da bi se bilo do resnice mogoče dokopati z analizo mladostnih izvorov Stritarjeve »občutljivosti« in iskanja »srčike njegove osebnosti«, ni prepričljiv (Pogačnik 1963: 35–40). Zato predlagam pregled strategij, s katerimi so v posameznih obdobjih obravnavali Stritarja. Literarni kritiki in literarni zgodovinarji so se v »projektu« njegovega prevrednotenja poslužili različnih strategij izjavljanja. Vsebina negativnih sodb o Stritarju, ki se očitno niso napajale z natančno analizo njegovih tekstov, je zato dobro gradivo za analizo nevralgličnih mest obdelovalnega segmenta literarnega sistema.

Osredotočil se bom predvsem na zanikanje statusa umetniškosti, ki se v nasprotju s Pogačnikovimi ugotovitvami jasneje artikulira šele v letih po 1. svetovni vojni s

⁹ Podobno modno in nereflektirano zavračanje Mahničevega dela je analiziral Ivo Kerže v svoji magistrski nalogi Mahničeva estetika in literarna kritika (2018).

komentarji Ivana Prijatelja, ki so spremljali spremno študijo Stritarjeve antologije.¹⁰ Opozarjam na Prijateljevo poudarjanje Stritarjeve »pasivnosti« oziroma »receptivnosti«,¹¹ kar izpostavlja tudi članek anonimnega pisca v *Slovincu*:

Stritar je receptivna narava, ki pasivno premišljuje in jo od rane mladosti spremlja želja po miru. [...] Ne gre med ljudi, ne meša se z njimi, ne živi v njihovem duhovnem svetu. On je in ostane profesor. Stritar torej ni človek samogibne impresije, mavreč analitik z umetniško izobrazbo, ki vse gradi iz svojih teorij, gradi čudovito, napredno, dobro, blago. Za življenje z njegovim kaotičnim neredom in nenavadno, pogosto grobo raznovrstnostjo, mirne, veličastne dvorane njegove idealne umetnosti ostajajo zaprte (v Pogačnik 1963: 20).

Zgodnejša primera podobnega očitka o odsotnosti umetniškosti zasledimo le v objavi Josipa Tomiška iz leta 1906 (posredno): »A Stritar ni bil le presojojč, ampak absolutno ustvarjajoč duh.« (LZ 1906: 336) in v Cankarjevi kritiki Antona Aškerca. Slednjega je Cankar skupaj s Cimpermanom in Stritarjem postavil nasproti »poetičnemu duhu« Prešerna in Jenka (eksplicitno umetniškosti ne omenja):

Zato je naravno, da taki liriki prisegajo na Stritarja in Cimpermana, a ne na Prešerna in Jenka [...] Prvo jim je filistrska natančnost v zunanji obliki, za vse druge se prav malo brigajo; zakaj poetike jih pač poučujejo o raznih vrstah rim, verzov in kritik, poetičnega duha pa jim ne morejo dati in jim takisto ne morejo odpeti oči in srca, da bi videli in čutili življenje, ki polje in vrvi okrog njih, ne pa da bi sanjali o solnčnosvetlem, po vijolicah duhtečem, izmišljenem svetu (Cankar 1896: 624).

Ovrednotenje Stritarja kot neumetniške figure v času, ko je nastal članku anonimnega avtorja v *Slovincu*, torej še ni imelo dolge zgodovine. Kot enega izmed pomembnejših tekstov osebno-doživljajske faze je Pogačnik omenil tekst Frančiška Lampeta, ki naj bi »povzema Mahniča in skušal učitelja prehiteti s tem, da nekako dvomi v Stritarjevo umetništvo.« (Pogačnik 1963: 15). Lampetov tekst, na katerega se nanaša komentar, zagovarja ravno obratno stališče in kaže, da se taktike razvrednotenja, ki temeljijo na Stritarjevi umetniškosti, takrat še niso dokončno oblikovale. Lampe piše (izraz »od nog do glave« se pojavi tudi v Levčevem članku iz 1867, ki spada v obdobje, v katerem Stritarjev umetniški status vsekakor ni bil pod vprašajem): »Gosp. Stritar je pisatelj od nog do glave, neznatno stvarico ti zna zanimivo opisati, da te nehotečega zanjo navdušiti. Njegova nevezana beseda lepa, jasna, lahka in hkrati govorniška.« (Lampe 1889: 177).

V periodiki iz istega obdobja (poznih 80. let) kljub pogostim kritikam Stritarja, ki so bile vezane predvsem na njegovo ostro idealistično obsodbo naturalizma, ni zaznati

¹⁰ Napotujem tudi na kasnejše Slodnjakove komentarje iz *Geschichte der slowenischen Literatur*, ki jih v članku sicer podrobneje ne obravnavam (Slodnjak 1958: 193–196).

¹¹ Posebej zanimivo opazko o Stritarjevi pasivnosti lahko najdemo tudi v razpravi Borisa Merharja iz 1933, kjer avtor prijateljstvo med Stritarjem in Levstikom s pomočjo Junga primerja z razmerjem moškega in ženske. Stritar je v tem razmerju seveda ženska (Merhar, 1933).

komentarjev, ki bi mu odrekli status umetniškosti.¹² V *Slovanu*, ki Stritarja v tem obdobju sicer pogosto tudi kritizira, so vsi negativni komentarji pospremljeni ravno s priznanjem njegove nezaničljive umetniškosti:

Ali Stritar je vendar pravi pesnik, v najnežnejšem šepetanju srca do ostre satire povsodi gospoduje pesniška moč (Anonim. 1887: 44).

Zadnji mu je najiminenjši in kar veli o Preširnu, »da mu je disharmonija (med idealom in svetom) vir globoke srčne otožnosti in neskončnega hrepenenja«, govoril je Stritar gotovo tudi kot pesnik iz svoje pesniške duše in zanj velja v nekem smislu ta izrek celo bolj nego za Preširna (Anonim. 1887: 29).

Od prvega pojava na književnem polju pa do sedaj vidimo sicer, da si je Stritar ohranil svojo odločno individualnost, vidimo, da mu gospoduje pesniško srce, vidimo pa tudi, da bi se ognil marsikaterim napadom ter bi bil koristil še več, ko bi bil sem ter tja bolj sosedotočen in bi bil menj mislil na »deveto deželo« (Anonim 1887: 92).

Zanimivo je, da so ravno Stritarjevi pogledi na položaj ustvarjalca v družbi pomagali vzpostaviti elemente literarne paradigme, ki ga je na koncu (torej na začetku 20. stoletja s Prijateljevimi komentarji, člankom v *Slovincu* in kasneje s Slodnjakom in Ocvirkom) zavrnila in ga predstavila kot njihovo utelešeno nasprotje. Pesnik namreč po Stritarjevo »ni kaka posebna, tuja prikazen«, saj ima iste čute, kakršne imajo drugi, vendar pa je »od stvarnika prejel neko stvarilno moč, da ti čuti dobe v njem življenje in obraz - žive in dorasle tako rekoč stopijo te podobe iz njegovega ostrčja na dan in razveseljujejo druge, ki smo »fruges consumere nati«.« Danosti pesniškega poklica so »nebeški dar« in »kdor ga ni prejel ob svojem rojstvu - njemu je zastoj vse prizadevanje in hrepenenje - ostal bo večno nem.« Pesnik čuti »živeje [...] ko drugi ljudje.« (Pogačnik 1963: 60–61). Od povprečnih ljudi ga loči, da:

čuti vse bolj krepko in živo, svoje čute in tuje; žalost in veselje, ljubezen in hrepenenje [...] to je seveda poslanstvo - dar ga loči od nas, ki ga ni pridobil z nikakim trudom in ukom, dar božji, da more z rešilno besedo dati duška preobilnosti svojih čutov (Stritar 1894: 397).

Vlogo pesnika je Stritar v pismu prešernoslovcu Avgustu Žigonu postavil v kontrast z vlogo »učenjaka«, pedagoga, torej ravno statusu, ki ga je pridobil v naslednjih sto letih literarne zgodovine in kritike, verjetno najjasneje artikuliranem v dotičnem članku v *Slovincu*:

Pesem se mi zarodi brez moje volje, in ko je enkrat godna, izide na beli dan, kakor dete mater iz telesa. Nič načita in preudarka, nič priprave in poprave! To se bo morda čudno zdelo učenjaku, ali tako je (Stritar 1894: 397).

Umetnost je spontana. Pesem, piše Stritar, se v pesnikovi duši rodi brez načrtovanja:

¹² Treba je poudariti, da v poznih osemdesetih letih tudi Stritarjeva mržnja do naturalizma nikakor ni bila neobičajna. Celotisti, ki so bili pri sumničavi drži do tega literarnega trenda previdni, so poudarjali, da ga sami nikakor ne podpirajo. Kot primer izsek iz predavanja Frana Svetiča: »Slovstveni ukus, o katerem govori ta sestavek, je pri večini čitajočega občinstva in leposlovnih sodnikov na slabem glasu. [...] Po tem, kar se je že izjavilo, sklepa se morda, da je pisalec tega sestavka pristaš naturalističnega nauka, da hoče nanj opozarjati in ga širiti [...] Ne! Tudi pisatelj je protivnik tega ukusa in mu nikakor ne prisoja trajne moči.« (Svetič 1888: 360–361).

Če si ti, ki ti srce teže taki čuti, pesnik, ne bode ti dolgo trpeti; začelo se ti bo nekako čudno gibati v prsih; pesem, sam ne veš prav, kako, se ti je rodila, privre ti iz njih, in – lahko ti je srce. In čudno! Ti, ki čutiš enako, pa si rojen nem, čuj beri tako pesem (Stritar 1894: 397).

Začetna fascinacija nad Stritarjem je zanimiva tudi zaradi absolutnega kontrasta s kasnejšimi negativnimi sodbami njegove osebnosti in dela. Fran Levce je v pismu Janku Kersniku leta 1867 zapisal:

Njegovim besedam pa bolj verujem, kot Mojzesovemu Pentatevhu. Ta človek je zlatega denarja vreden, pozna vse literature na svetu, ima estetiko popolnoma v glavi in vrh tega veliko zdrave pameti, bistrega uma, čutečega srca in neko posebno moč jezika. Umetnik je od nog do glave (v Pogačnik 1963: 5).

Pomenljiv je predvsem zadnji stavek citata, ki Stritarju samozavestno pripisuje vlogo umetnika: »od nog do glave« se v istem kontekstu ponovi v zgoraj navedeni Lampetovi oceni iz 1888. Besedna zveza »od nog do glave«, nanašajoča na umetniškost, se v publicistiki slovenskega prostora sicer bolj pogosto pojavlja šele po letu 1900:

Gospod Škerjanec je bil umetnik od nog do glave, razumel se je na gledališče od vseh strani, na petje in godbo, slikarstvo in kiparstvo, znal je vse ocenjevati, kakor mu je kdo naročil, ter pisati pesmi in povesti, sestavljati časnikarske anonse in reklamne tablice – od česa je pa živel pravzaprav, ni vedel povedati nikdo (Anonim. 1913: 2).

Gotmanov Grogec, to vam je bil mojster! Ali kaj je to, mojster; bil je še več, bil je umetnik od nog do glave (Anonim. 1871: 186).

Komaj devet let je drobljancu, pa je že umetnik od nog do glave (Anonim. 1939: 10).

G. Prochazka je umetnik od nog do glave; o njem torej tudi ni treba nič pisati (Anonim. 1901: brez paginacije).

Umetnik od nog do glave ima Ondriček res mehanizem goslanja v popolni oblasti, vsaka mišica, vsak živec je v službi umetnosti (Anonim. 1906, brez paginacije).

Treba je sicer poudariti, da je Stritar po svoji bitki z naturalizmom deloma res spremenil svoje nazore in se je kočljivosti spremembe močno zavedal:

Dobro vem, kaj se bode še očitalo novemu mojemu nauku. Zlasti plemenito misleči in rahločutni ljudje porekó mi, da jaz s svojimi zahtevami in nasvet nekako ponižujem umetnost; da jo hočem nekako ukleniti v koristnostni jarem; da hočem juho in močnik kuhati s svetim ognjem navdušenja in pojezije; da bode vse leposlovje, če pojde po moje, nekako hlapčevsko, goloroko, vsakdanje (Stritar 1885: 416).

7 Zaključek

Razlog za Koblarjev izpust druge pesmi na brezovem lubju ostaja neznan. V mari-borski knjižnici nič ne namiguje na to, da bi kadarkoli obstajal dokument, na katerem pesmi ne bi bile prepisane na isti list papirja, niti se ne zdi, da bi razlog lahko tičal v razvoju načinov popisovanja gradiva. Urednik *Zbranih del* je pesem najverjetneje preprosto prezrl.

Na podlagi periodizacije različnih strategij literarnoobdelovalnega vrednotenja Stritarjeve osebnosti in dela lahko predlagam odgovor na vprašanje, zakaj je prišlo do postopne spremembe v osnovni argumentacijski liniji teh vrednotenj. Če so do leta 1918 skoraj vsi obravnavani teksti Stritarja kritizirali, v nobeni (z izjemo Cankarjeve kritike) ni najti dvoma v Stritarjev status umetnika. Šele po padcu Avstro-Ogrske je takšen dvom mogoče zaslediti v Prijateljevih komentarjih in v *Slovincu* (tudi v *Mladiki*). Še bolj pomembna je eksplicitnost, s katero je dvom izražen, saj kaže, da je bilo v tridesetih letih, ko sta bila napisana članka, besedišče odvzema umetniškosti že sorazmerno obširno. Sploh članek v *Slovincu* se bere se kot nekakšen manifest »projekta« Stritarjeve degradacije iz statusa legitimnega umetnika v status pedagoga.

Kritika Stritarja se je na (ne)umetniškost prvič osredotočila šele, ko je ideja slovanstva izgubila svojo aktualnost. Avstro-Ogrska je leta 1918 razpadla in tudi razmejitve med staroslovenci in mladoslovenci, nemškutarji in slovanofili, klerikalci in liberalci, so deloma izgubile svoj kontroverzni naboj. Čas prve Jugoslavije je bil navsezadnje čas nenavadnih koalicijskih povezav. Zato se Lampe v svoji kritiki iz leta 1867 nikakor ni pripravil okleniti prepričanja, da Stritar ni umetnik, vendar ga napada s popolnoma drugačnimi očitki, ki so svojo moč in pomen črpali iz popolnoma drugačnih okoliščin v literarnem sistemu. Stritar je v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja postal prvak mladoslovencev in dejansko odločilno vplival na razvoj slovenskega literarnega sistema. Ob spremembi dinamike med političnim in literarnim sistemom in s tem izgubi legitimacijske matrice, je izgubil tudi umetniški status, ki je bil v njegovem primeru močno, morda najbolj od vseh slovenskih klasikov, povezan z njegovo politično vlogo. Šele po koncu prve svetovne vojne, posebej pa v 30. letih 20. stoletja, ko je ideja južnoslovanske skupnosti, predvsem zaradi pritiskov, ki so se udejanjali v sprejetju vidovdanske ustave in uvedbi diktature, med Slovenci v veliki meri izgubila privlačnost, se je lahko »projekt« Stritarjevega prevrednotenja izoblikoval v tako jasnih terminih, kot jih najdemo v članku v *Slovincu*.

Priloga

Tendenciozno izbiranje citatov iz delov Primožičevega gradiva za objavo v *Slovincu* je na rokopisnem gradivu pustilo tudi čisto fizične posledice oz. poškodbe, kjer mislim na pripise s svinčnikom. Mogoče je pokazati, da je prepis treh pesmi, od katerih naj bi bila druga izgubljena, preko vseh faz obravnave gradiva ostal na istem listu papirja, vložnem v prilogo. Gradivo je namreč poleg Stritarjevega peresa popisano tudi s tremi odenki svinčnika. Prvi, najtemnejši, gotovo pripada Glaserjevemu pisalu, saj so z njim zapisana zgolj arhivska oštevilčenja pisem. Druge oznake, zapisane s svinčnikom srednje svetlega odtenka, pripadajo Primožiču, kar je dokazljivo ravno zaradi priloge, v kateri se nahaja prepis pesmi na ljubju, ki mu je Primožič pripisal:

Prepisal Dr. A. Primožič

Gornje je prepis originalnih stihov, ki jih je Stritar napisal na lubu breze in postavil deloma (2 in 3) v okvir, ki ga je sam napravil iz vrhovima, deloma na brezovo klado med podnožjem

in glavo trde gobe. S prostim očesom je na priloženi fotografiji čitljiv samo tekst št. 1; št. 2 in 3 komaj z povečevalnim steklom. Original bi mogel poslati samo kot paket.

Zagreb 12. II. 36

Dr. Anton Primožič (Ms 173).

Odtенок tretje vrste, najsvetlejši, za katerega najprej ni bilo povsem jasno, čigavemu pisalu pripada (očitno niti Glaserjevemu niti Primožičevemu), je lastnost bodisi oznak na levem robu večine pisem, ki označujejo cele odstavke, bodisi oznak pod posameznimi frazami. Oko vodijo k delom pisem, za katere je na podlagi ujemanja z izborom iz *Slovenca* mogoče domnevati, da jih je označil anonimni dopisnik časopisa. Osem izmed sedemnajstih delov gradiva, ki so citirani v *Slovencu*, je označeno tudi v samem gradivu. Oznak, ki se ne ujemajo z izborom v *Slovencu*, je samo šest, vendar gre v vseh šestih primerih zgolj za podčrtane posamezne besedne zveze in ne cele odstavke, kar velja za prvo varianto, ko so ti tudi citirani v časopisnem članku.

Stritariani za konec dodajam še izgubljeno Stritarjevo pesem (1904):

Vladni svetnik, ta je prava!
Dobrih svetov potrebuje
Vlada; naj od Vas jih čuje;
Bog Vas živi! Čast in slava!

VIRI IN LITERATURA

- Anonimno, 1887: Josip Stritar (Boris Miran). *Slovan* 4/3. 43–45.
Anonimno, 1887: Josip Stritar (Boris Miran). *Slovan* 4/2. 28–30.
Anonimno, 1887: Josip Stritar (Boris Miran). *Slovan* 4/6. 87–92.
Anonimno, 1912: Drug za drugim. *Vrtec* 42/12. 186–92.
Anonimno, 1906: Ondričkov koncert. *Edinost* 31/94. Brez paginacije.
Anonimno, 1901: Dvořakova akademija slovenskega umetniškega društva. *Slovenski narod* 34/284. brez paginacije.
Anonimno, 1913: Pred porotno sodbo. *Slovenec* 44/111. 2–3.
Anonimno, 1939: Stričkov kotiček. *Slovenec* 67/12a. 10.
Anonimno, 1936: Stoletnica rojstva Josipa Stritarja. *Slovenec* 64/55a. 7.
Ivan CANKAR, 1896: Anton Aškerc. *Ljubljanski zvon* 16/10. 623–27.
Tine DEBELJAK, 1936: Stoletnica rojstva Josipa Stritarja. *Mladika* 17/7. 268–69.
Janko GLASER, 1978: *Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor: Ms 1–Ms 300*. Maribor: Obzorja.
Janko GLASER, 1939: Stritariana v študijski knjižnici v Mariboru. *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* 20. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
Bruno HARTMAN, 1978: *Univerzitetna knjižnica Maribor*. Maribor: Obzorja.

- Blaž KAVŠEK, 2018: Didaktična poezija in njeno mesto v literarni zgodovini. *Slavistična revija* 65/4. 629–40.
- Ivo KERŽE, 2018: *Mahničeva estetika in literarna kritika: Magistrska naloga*. Ljubljana.
- Frančišek LAMPE, 1889: Josipa Stritar-ja zbrani spisi. *Dom in svet* 2/8. 176–77.
- Boris MERHAR, 1933: Levstik in Stritarjevo svetožalje. *Levstikov zbornik*. 335–43.
- Urška PERENIČ, 2008: Perspektive empirične sistemske teorije z vidika mlajše generacije – doslednost, odprtost, zanesljivost. *Primerjalna književnost* 31/2. 113–35.
- Urška PERENIČ, 2010: Empirično-sistemsko raziskovanje literature. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- Urška PERENIČ, 2013: V prezezu slovenske empirične literarne znanosti. *Slavistična revija* 61/1. 275–84.
- Urška PERENIČ, 2019: Dnevnik kot literarnozgodovinski vir: Tagebuch 1844 Louise Crobath. *Slavistična revija* 67/3. Strani 426–439.
- Jože POGAČNIK, 1963: *Stritarjev literarni nazor*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jože POGAČNIK, 1985: *Josip Stritar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Rokopisna zbirka UKM, *Ms 173*.
- Anton SLODNJAK, 1958: *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin: W. de Gruyter & Co.
- Josip STRITAR, 1957: *Zbrano delo, Deseta knjiga, Pisma 1872–1923*. Ur. F. Koblar. Ljubljana: DZS.
- Josip STRITAR, 1894: Nova pota. *Ljubljanski zvon* 14/7. 395–99.
- Josip STRITAR, 1885: Pogovori IV. *Ljubljanski zvon* 5/6. 362–68.
- Josip STRITAR, 1885: Pogovori V. *Ljubljanski zvon* 5/7. 413–17.
- Franc SVETIČ, 1888: Naturalizem. *Ljubljanski zvon* 8/6. 359–64.
- Josip TOMINŠEK, 1906: Josip Stritar: Analiza njegovega življenja in delovanja. *Ljubljanski zvon* 26/6. 332–40.

SUMMARY

In the 1860s and 1870s, Josip Stritar established himself as one of the most respected figures on the Slovenian literary scene, but in the late nineteenth and for the most part of the twentieth century Stritar's reception in Slovenian literary history and criticism was mostly unfavourable. Critiques often consisted of a series of preconceived notions and rarely directly addressed the complexities of his work. They were rather a consequence of different types of collisions between literary and nonliterary systems (the conceptual framework of the article is that of empirical science of literature [ESL]. In the context of ESL, literature is perceived as a social system constantly in interaction with other types of social systems). In the article, I analyze one of the preconceived notions—namely, the refusal to grant Stritar the status of an artist. By analyzing a newspaper article published in *Slovenec* on the 100th anniversary of Stritar's birth (1936), I try to show how the tendentious selection of quotes from the Primožič-Stritar correspondence, coupled with the commentary about the value of Stritar's (un)artistic output, coincides with disillusionment related to the political reality of the Yugoslav project in the 1930s. Another aim of the article is to point out an anomaly in Stritar's *Zbrana dela* (Complete

works). The editor, France Koblar, commented that one of the three poems (the second one) found among the letters in the Primožič-Stritar correspondence had been lost. All three poems were preserved as a transcript of the original, since they were originally carved into pieces of birch bark. Because the transcripts of all of them can be found on the same piece of paper, Koblar's comments about the missing, second poem are peculiar. Beside analyzing the process of (re)evaluating Stritar's literary merit, I therefore try to explain the nature of this lapse of communication between archival material and literary history. At the end of the article I also publish, for the first time, Stritar's poem that was thought to have been lost.

UDK 821.161.1.09Kručonihi A.: 7.037.3

Kristina Pranjč

Zagorje ob Savi

khristen@gmail.com

FORMALNE MISTIČNE PRAKSE RUSKEGA FUTURIZMA

Članek se osredotoča na literarno delo Alekseja Kručonihi, enega izmed najpomembnejših predstavnikov zgodnje ruske avantgarde, čigar delo je osnovano na principu zvočnega govora (glosolalije) mističnih sektaških skupin. V članku želimo predstaviti spoj mističnega in formalnega raziskovanja jezika in glasu pri Kručonihi, ki je pomembno vplival tudi na razvoj formalne literarne vede ruskih formalistov.

Ključne besede: ruski formalizem, Aleksej Kručonihi, zaum, glossolalija, sektaška skupina hlistov

This article focuses on the literary work of Aleksey Kruchenykh, one of the most important representatives of early Russian avant-garde movements. Kruchenykh's work was based on the notion of mystical sectarian groups' sound-speech (glossolalia). In the article, I present mystical and formal explorations of language and voice in Kruchenykh's work, which also significantly influenced the development of the formal literary theory of the Russian formalists.

Keywords: Russian Formalism, Aleksey Kruchenykh, zaum, glossolalia, sectarian group Khlisty

Ruski futurist Aleksej Kručonihi je poznan predvsem po futurističnem spektaklu, operi *Zmaga nad soncem* (1913), in kot utemeljitelj pesniškega jezika oz. eksperimenta, ki ga je poimenoval »zaumni jezik« ali »zaum«. Delo Kručonihi je izredno zanimivo, saj je na eni strani teoretično utemeljeno s konotacijo mističnega izrekanja neizrekljivega in ekstatične vokalizacije (glosolalije, mistične prakse ruske sekte hlistov), na drugi strani pa formalistična šola literarne vede jemlje njegove pesniške eksperimente in na njihovi osnovi prihaja do formalizacije pesniškega jezika v kontekstu znanstvenega preučevanja literature. Ravno na poudarjanju zvočnosti jezika Roman Jakobson utemelji samonanašalno pesniško ali estetsko funkcijo, ki je značilna za umetniška besedila. Zaumna beseda Kručonihi se v popolnosti referira sama nase, gre za »besedo kot tako« (*слово как таковое*), ki svojega pomena ne dobiva glede na mesto v sistemu označevalcev, ampak ima neodvisen pomen glede na svojo zvočnost.

Praksa Kručonihi je radikalnejša od tiste, ki jo je osnoval Velimir Hlebnikov, ki je podobno s svojimi pesniškimi praktikami »zvezdnega jezika« ali »jezika ptic« poskušal osnovati novit, svetovni jezik. Zaum Kručonihi je podobno kot glossolalično izrekanje (»govorjenje v jezikih«) osnovan na ideji neposrednega, takojšnjega sporazumevanja brez osnovanja (gradnje) enega skupnega (statičnega) jezikovnega sistema. Takšen jezik je torej jezik, ki bi se konstantno prerajal, a bi kljub temu omogočal komunikacijo. Zato v obeh primerih – tako glossolalije kot zauma – niti ni mogoče govoriti o

jeziku, če pojmujeemo jezik kot sistem znakov, kjer ima vsak sestavni del jezikovnega sporočila točno določeno mesto.

Kručonih v »Deklaraciji zaumnega jezika« (1921) jasno utemelji svoj novi pesniški jezik na mistiki in magiji:

Umetnik uporabi zaumni jezik: a) kadar podaja še ne popolnoma določene podobe (v sebi ali zunaj sebe); b) kadar noče imenovati predmeta, ampak samo opozoriti nanj [...] Zaumno – a) pesemska, zagovorna in zaklinjevalska magija; b) »utelešanje (imenovanje in prikazovanje) nevidnih stvari« – mistika; c) muzikalno-fonetično besedno ustvarjanje – instrumentacija, faktura. (Kručonih v Bajt 1972: 12, 13)

Zaumni jezik lahko primerjamo tudi s sorodnim avantgardističnim konceptom »osvobojene besede« (*parole in libertà*) italijanskega futurista Marinettija. Glavno razliko med tema dvema konceptoma je pojasnil že Benedikt Livšic ob obisku Marinettija v Rusiji, namreč da gre pri italijanskemu pesniku samo za »rušenje sintakse [...] – to je površinska obnova, in ne dejanska revolucija v pesniškem jeziku« (Лившиц в Импости 2000: 469). Torej ne glede na to, da gre tako v ruskem kot v italijanskem primeru futurističnega pesniškega jezika za premagovanje racionalne logike in vrednot starega sveta; obstaja ključna razlika v tem, da ruski futuristi osnujejo svoj zaum na novo tvorjenih besedah, italijanski futuristi pa rušijo oz. prenavljajo že obstoječe besede v jeziku.¹

Najbolj pogosta pesniška figura Marinettija je onomatopoija (posnemanje naravnih glasov), pri kateri sta označevalec in označenec popolnoma motivirana, kar omogoča največjo mero ekspresivnosti jezika. Marinetti rabi onomatopoijo, da bi prikazal zvok mehničnega hrupa oz. kakofonijo sodobnega sveta. Kručonih pa zahteva ustvarjanje novih besed, ki bodo natančneje odrazile pesnikovo misel:

Misel in govor ne moreta podoživeti navdiha, zato se je umetnik pripravljen izražati ne le v jeziku, ki je skupen (ki pomeni), temveč tudi v lastnem jeziku (ustvarjalec je individualen) in v jeziku, ki nima določenega pomena (ki ni otrpel) – v *zaumnem* jeziku. Skupni jezik veže, svobodni omogoča polnejše izražanje (primer: go osneg kajd itd.). (Kručonih v Bajt 1972: 12)

Izražena je samovolja pesnika, ki si jemlje svobodo na novo poimenovati stvari ali pa imenovati tisto, kar ne obstaja. Zaumni jezik ni samo jezik ekspresivnosti, ampak je jezik »kreativnosti«, saj mu Kručonih kot eno izmed glavnih lastnosti podeli konativno

¹ Ruski futurizem ima tudi sicer več skupnega z izhodišči simbolizma (Коваленко 2003) kot pa italijanskega futurizma. Zelo zgovorno je že dejstvo, da so ob Marinettijevem obisku Rusije leta 1914 vsi člani futuristične skupine Gileja podpisali izjavo, da je edino, kar si delijo z italijanskim futurizmom, zgolj naziv »futurizem« (Ичин 2013: 14; Сухопаров 1992: 76–78). Urbanizem, mehanizem in apologija stroja italijanskega futurizma so v ruskem futurizmu preseženi z oprtostjo na kozmistično miselnost in usmeritvijo k arhaičnemu in primitivnemu; mit, folklor, arhetipsko (Ичин 2013: 14–16). Kručonih v tekstu »Nove poti besede« zapiše, da je mehanizacija italijanskega futurizma brez duše in da vodi v »smrt življenja in umetnosti«; umetnost se ne sme povezovati z vojno; v umetnosti ne sme biti grobosti in cinizma, lahko pa je disonanca, nesoglasje (Кручных 1913: 35). Gl. tudi Jakobsonovo kritiko evropskega oz. italijanskega futurizma kot »lažnih« pojavov »psevdofuturizma«, kjer se sklicuje na Kručonih iz almanaha *Trije* (Трое, 1913) (Якобсон 1987: 274). Zanimivo, da slovenska teoretičarka Vera Troha med italijanskim in ruskim futurizmom najde več podobnosti kot razlik (Troha 1993: 57–63).

ali vplivanjsko funkcijo, ki je izrazito usmerjena na naslovnika in zbližuje zaum s simbolistično poetiko (magijo jezika) Andreja Belega (Импости 2000: 472, 473). Pesnik dobesedno ustvarja pesem v trenutku z lastnim izrazom, ki je neomejen z ustaljeno logiko in smislom: »Pesnik se spreminja v ustvarjalca jezika« (Ичин 2013: 33). Še posebej v zadnji etapi zaumnega pesnjenja Aleksej Kručonihi prehaja od neposredne ekspresivnosti jezika (tehnika Marinettija) k popolnemu »rušenju normativnega smisla« oz. prelamljanju vseh kontinuitet v besednem in vizualnem izrazu s pomočjo pesniške tehnike t. i. »semantičnega premika« (*сдвиг*)² (Импости 2000: 476).

V svoji »Deklaraciji zaumnega jezika« Kručonihi rabi tudi sintagmo »ognjeni jeziki«, ki nakazuje na ustaljen pojem, »ki se v sektah rabi za označitev ekstatičnega govora« (Бобринская 2013: 123). Teoretičarka Jekaterina Bobrinska kot eno izmed najpomembnejših del, ki so vplivala na formiranje zauma, navaja magistrsko delo z naslovom *Religiozna ekstaza v ruskem mističnem sektaštvu* («Религиозный экстаз в русском мистическом сектантстве», 1907–1908) Dimitrija Konovalova. To delo je bilo tudi sicer eno izmed priljubljenih čtiv avtorjev in teoretikov tistega časa.³ Nanj se je kasneje skliceval celo Viktor Šklovski v svojem članku »O poeziji in zaumnem jeziku« (1916), v katerem je neposredno povezal futuristično zaumno poezijo in ekstatično vokalizacijo, kot je glosolalija: »Šklovski sprejema glosolalijo kot nekakšen protomodel pesniške dejavnosti bodočnikov. Zanj je pri glosolaliji pomemben čisti nesmisel, zaumna zvočna beseda. [...] Glosolalija se tu povezuje z odtrganjem materialnega ogrođja zvoka, fonetike od pomenskega jedra, semantike« (Фещенко 2011: 505).

Teoretična osnovanja novega pesniškega jezika v formalizmu so potekala v tesni povezavi z zaumniki. Članek »O poeziji in zaumnem jeziku« je nastal leta 1916 kot reakcija na Kručonihiovo utemeljevanje novega pesniškega jezika futuristov. V svoji prvi različici je to besedilo nosilo naslov »O zaumnem jeziku« in pripis »Posvečam prvemu raziskovalcu tega vprašanja, pesniku Alekseju Kručonihi. Kamen, ki so ga zidarji zavrnili, je postal ogelni kamen« (gl. Janecek 1995: 5). Tudi v svojem programskem članku »Vstajenje besede« Šklovski podpre eksperimente futuristov in

² Gl. dva traktata Kručonihi, objavljena kot posamezni brošuri: *Semantični premik ruskega verza* («Сдвигология русского стиха») iz leta 1922 in *Faktura besede* («Фактура слова») iz leta 1923 (originali vseh deklaracij ruskih futuristov in futurističnih knjig so v elektronski verziji dostopni na spletu). »Semantični premik« (v ang. preveden kot *shift*, *shiftology*, pri Janecku tudi kot *dislocation*; gl. Janecek 1995: 5) in »faktura« sta pomembni kategoriji Kručonihi, ki kažeta na prenos poudarka od vsebine pesniškega teksta k načinu »obdelave« gradiva umetniškega dela. Pri obeh gre za deavtomatizacijo percepcije, ki jo ustvari deformacija ali alternacija besednega gradiva. V ožjem pomenu predstavlja »semantični premik« retorično figuro pavze oz. zareze v besedi, s čimer se doseže pomenska dvoumnost in predrugečenje pesniške fonetike (npr. pri Lermontovu: «С свинцом (с винцом) в груди лежал недвижим я»). Kručonihi (in za njim drugi futuristi in formalisti) pa določi »premik« kot širši pojem za poimenovanje različnih prelomov in alteracije osnovnih gradnikov umetnosti, tudi umetniške podobe, sižeja in sintakse. Vsi takšni »preniki« imajo namen otežiti in podaljšati percepcijo umetniškega dela, kar pomeni, da so eden izmed načinov potujevanja v umetnosti in literaturi. Hansen-Löve ima kubofuturistično razumevanje »semantičnega premika« za enega od »neposrednih predhodnikov zgodnjega pojma potujitve« v teoriji Šklovskega (Ханзен-Леве 2001: 83).

³ Bobrinska omenja, da je mistika hlistov vplivala na mnoge pesnike in pisatelje ruskega srebrnega veka: Rozanovo, Berdjajeva, Balmonta, Belega, Gippius, Bloka, Kljujeva, Kuzmina itd. (Бобринская 2013: 121). O vplivih glosolalije na poezijo Hlebnikova in njegov koncept »jezika bogov« gl. Гречко 1997.

jih prepozna kot ključne za oživiljanje »mrtvega« jezika v nov, živ jezik sodobnosti. Zagovarja postopke potujitve in otežene oblike (*отстранение, прием затрудненной формы*), ki služijo deavtomatizaciji zaznave v svetu »mrtvih reči«, ki jih človek ne občuti več. Podobno kot Kručonih tudi Šklovski vidi nalogo umetnosti, da z novimi postopki in umetniškimi formami obudi življenje in omogoči človeku, da zopet začuti »živost« svoje lastne izkušnje v svetu. Oba izpostavljata idejo, da bo nov tip organizacije pesniškega besedila porodil novo vsebino:

Zdaj je stara umetnost odmrila, nova pa še ni nastala; tudi stvari so odmrle – zgubili smo občutek za svet; podobni smo violinistu, ki ne čuti več loka in strun, v vsakdanjem življenju smo nehali biti umetniki, nimamo več radi svojih hiš in oblek in se lahkega srca poslavljamo od življenja, ki ga ne čutimo. Samo nastanek novih oblik lahko vrne človeku doživljanje sveta, stvari in ubije pesimizem.

(Šklovski 1984: 15–16)

Glosolalični govor predvsem sektaške skupine hlistov Varlama Šiškova je bil eden izmed najpomembnejših vplivov za osnovanje pesniškega zauma in prenosa poudarka na zvočnost v pesniškem jeziku. Eden izmed vidnejših preučevalcev zauma, teoretik Gerard Janecek piše: »V knjigi Konovalova imamo obsežne primere glosolalijske govorcev različnih maternih jezikov, ki služijo kot ilustracija že obstoječih 'zaumnih' tekstov in modelov za ustvarjanje novih. Knjigo so neposredno poznali in uporabljali futuristi, kar je vidno pri Kručonihu, ki je citiral zgoraj navedeni glosolalični govor Varlama Šiškova v *Eksplzivnosti [Vzorval']* (1913f:n.p.) in *Trije [Troje]* (1913j:27), oba primera sta bolj točna in obsežnejša kot tisti od Šklovskega« (Janecek 1995: 31). Kručonih torej neposredno jemlje nesmiselne zvočne nize kot modele za novo zaumno poezijo.

Sekta hlistov, ki se pojavlja kot ena izmed središčnih tem dela Konovalova, je bila priljubljena sektaška skupina tistega časa. Nikolaj Berdjajev v članku »Duhovno krščanstvo in sektaštvo v Rusiji« («Духовное христианство и сектантство в России», 1916) opisuje hliste kot edino sektaško skupino, ki v svojem učenju in praksi ni stremela k pridiganju moralnih načel, ampak je predvsem bila »ekstatična in orgiastična«, dionizijska praksa, pri kateri je bila najpomembnejša »energija kolektivne ekstaze«, ki jo lahko proizvede telo. Glosolalijska je po Konovalovu predstavljala »stadij sprostitve tenzije«, skoncentrirane v govornih organih, ki se nabere po ekstatičnem sektaškem plesu in privede do nehotnega človeškega govora. Govor oz. vokalizacija je torej pomenila nehoten izraz, nekaj kar se oglasi skozi telo in govorne organe, oz. oglašanje telesa samega. Podobno je tudi danes na področju obravnave glosolalijske kot psihološkega pojava, kjer je ta razumljena kot poseben socialni in kulturni fenomen vokalnega izražanja v neznanem jeziku ali govoru, ki pripomore k sproščanju, osvobajanju in integraciji osebnosti.

Tudi Roman Jakobson se sklicuje na sekto hlistov kot na najstarejšo rusko mistično sekto z glosolalično tradicijo v svojem delu *The Sound Shape of Language* (1979). Jakobson opisuje glosolalijsko kot eno izmed oblik »zvočnega govora« (*speech sound*), ki ni podvržen razumu, a ima kljub temu cilj vzpostaviti komunikacijo – biti sprejet in razumljen od drugega (tudi božanstva, duha). Gre za verbalno ali kvaziverbalno

ekstatično govorico oziroma »kreativno dejavnost«, ki nastane iz notranjih »sublimnih impulzov«. Ni odveč opozoriti, da je tudi Jakobson deloval blizu futuristom in da je pisal celo zaumno poezijo. Leta 1915 sta Kručonih in Jakobson (pod psevdonimom Aljagrov) izdala tudi pesniško zbirko *Zaumna gnjiga* («Замумная гнига»). Deformacija besede (knjiga – gnida – gnjiga) oz. označevalca »vira znanja« je tukaj pomenila eno izmed strategij rušenja celega reda pojmov »knjižnega znanja«, ki so se ga lotili futuristi. Na to opozarja tudi raziskovalka Nina Gurjanova, ki zapiše, da je Kručonih »od znotraj pognal v zrak besedni kanon knjižne tradicije« (Гурьянова 2000: 104). *Zaumna gnjiga* v predgovoru celo ukazuje, da jo je prepovedano brati pri zdravi pameti («Читать в здоровом уме возбраняю!»).

Poleg mistične sekte hlistov Ekaterina Bobrniska kot pomembna vpliva na zaumno pesništvo navaja tudi magijsko poezijo in šamansko prakso (gl. predvsem Kručonihova dela »Deklaracija besede kot take«, »Nove poti besede«, *Rasprs*) (Бобринская 2013: 117). Vse to je povezano s takratno tendenco vračanja k mitu v evropski kulturi (npr. Nietzschejevo delo *Rojstvo tragedije iz duha glasbe*). Prevladovala je ideja, da sta nezavedno in iracionalno resnična osnova ustvarjalnega procesa in vsakega umetniškega dela: »Stanja, v katerih prevladujejo sile, ki deformirajo zavest in trgajo meje prostora, ki je omejen z njeno lučjo (ekstaza, sanje, pijanstvo, duševni razkroj), se pogosto jemljejo kot posebni modeli za razumevanje globinskih lastnosti umetniškega procesa« (prav tam, 119). Pomembna osebnost, ki jo velja ob tem omeniti, je poljski jezikoslovec Baudouin de Courtenay, ki je v 70. letih 19. stoletja nezavedne procese izpostavil kot pomemben dejavnik za razvoj in formiranje jezika, hkrati pa je govoril o »negativni' zaviralni vlogi zavesti«, ki naj bi upočasnjevala razvoj jezika (prav tam, 117–118). Courtenay se od zapisane besede obrne h govoru, k živemu jeziku in dialektiki ter pomembno vpliva na nadaljnji razvoj raziskovanja delovanja jezika in na lingvistiko – tudi na Praško šolo Romana Jakobsona.

V tem času se nasploh veliko pozornosti posveča psihologiji in problemu nezavednega, kar se je kazalo v občutnem porastu raziskovanja ekstremnih in deviantnih psiholoških stanj človeka. »Apologija norosti« v umetniških krogih je bila prisotna že v romantizmu – Bobrniska poudarja, da je takrat imela »metafizično in metaforično nianso«, konec 19. stoletja pa dobi »mistično'-medicinski karakter« (prav tam, 119). Tema, ki se nam odpira, ko obravnavamo literarna dela, ki imajo značilnosti pojavov, obravnavanih tudi kot mejna psihološka stanja, je odnos med umetnostjo, kreativnostjo in norostjo.⁴ Med letoma 1917 in 1919 je Kručonih eno izmed svojih predavanj naslovil ravno »O norosti v umetnosti«.

Umetnost je v tesni povezavi z norostjo, ker afirmira »razliko« in »nesmisel« pesniškega jezika, kar je jasna metoda tako v futurizmu kot formalizmu. Podobno tendenco lahko v novodobni filozofiji zasledimo pri francoskem filozofu Gillesu Deleuzu.

⁴ Gl. dela: A. Brintlinger, I. Vinitzky (ed.): *Madness and the Mad in Russian Culture*. Toronto: University of Toronto Press, 2007; *Е.И. Радун. Футуризм и безумие: Параллели творчества и аналогии нового языка кубо-футуризма. Факсимильное издание*. Б.м.: Salamandra, 2011; *Т.А. Тернова. Семантика безумия в литературе русского авангарда // Филология. Искусствоведение*. Вып. 45. 2010. 134–139.

Njegovo tvorjenje konceptualnih neologizmov Helen Palmer v svoji monografiji *Deleuze and Futurism: A Manifesto for Nonsense* (2014) neposredno poveže z lingvističnimi eksperimenti in futurističnimi manifesti ruske in italijanske avantgarde. Avtorica se posveča lingvistični dimenziji ontoloških del zgodnjega Deleuza in njihovim paralelam s futurizmom: »V določenem smislu je *zaum* konkreten primer vrste ‚nonsensa‘, ki ga Deleuze slavi v *Logiki smisla*« (Palmer 2014: xxiii). V *Logiki smisla* imamo podobno temo izumljanja novega lingvističnega sistema, ki bo »čisto postajanje brez mere, pravo postajanje-norost, ki nikoli ne počiva« (prav tam, xix).

K takšnemu pojmovanju estetskega oz. pesniškega se po Palmerjevi Deleuzu pridružuje tudi Jakobson. Avtorica primerja Jakobsonovo teorijo pesniškega jezika z Deleuzovo formulo nesmisla in ugotavlja, da sta obe teoriji »paradoksalna poskusa utemeljiti in univerzalizirati alternativo in izjemno individualno metodo mišljenja v okviru konvencionalno racionalnih kanalov«, hkrati pa si oba avtorja za razvijanje svoje teorije o nekonvencionalnem proizvajanju smisla izbereta izredno tehničen jezik (prav tam, 21). Strukturalistična teza, da za fonologijo ni ključna najmanjša fonološka enota, ampak *razlika* med enotami – opozicija, ki nastane glede na prisotnost ali odsotnost določenega znaka, je bila bistvena za misel Deleuza, sploh za njegova temeljna dela, kot je *Razlika in ponavljanje* ali že omenjena *Logika smisla* (prav tam, 22).

Velja poudariti, da Kručoniha pri praksi hlistov ni zanimala religiozna stran tega pojava, ampak sama specifična tovrstnega jezikovnega ustvarjanja oz. njegov »metodološki aspekt« (Бобринская 2013: 125), ki bi mu pomagal odkriti skrivnosti jezika in njegove materije ter po besedah Bobrinske tudi »aktivirati nezavedno«, ki bi se manifestiralo v vidnem oz. zavednem – v jeziku (prav tam). Teoretičarka govori pri Kručonihi o »trenutnem pisanju«, s katerim avtor prenese poudarek s smisla in slovnice na zvočnost – zvok pa ima moč, da »oživi nezavedne ustvarjalne sile« (prav tam, 126). Hkrati postane pomembnejša tudi vizualna kompozicija črke in besede, kar predvideva »trenutno ‚lovljenje‘«, »celovito in hipno razumevanje dogodka ali predmeta«, kar je posebej vidno v avtorjevem poznem kavkaškem obdobju in njegovih kavkaških knjigah (prav tam, 127). Glosolalija hlistov je za Kručoniha predstavljala primeren model za novo pesniško ustvarjanje ravno zato, »ker je bila v stanju, da aktualizira napol telesne, napol fiziološke forme obstoja jezika, povezane z najbolj primarnimi mehanizmi nastanka govora« (prav tam, 128, 129). Ideja prenosa glosolalije v literarni izraz izvira iz teze, da mora zvok prevladati nad smislom, kar se v popolnosti tudi sklada s formalistično zahtevo, da se stil oz. forma postavi pred substanco oz. vsebino. Zvok je podobno kot gib (za razliko od semantike besede in arbitrarnega jezika) pomenil neposreden izraz primerne telesne vzgiba, zato je ravno zvočna materija pomenila tudi možnost avtonomne ali nearbitrarne osnove govora oz. vrnitve »živosti« jezika, h kateri je klical Viktor Šklovski v tekstu »Vstajenje besede«.

VIRI IN LITERATURA

- Drago ВАЙТ, 1972: Manifesti in pesmi ruskih futuristov. *Problemi* 118–119–120/X. 125–42.
- Roman ЈАКОВСОН, 1979: *The Sound Shape of Language*. Bloomington-London: Indiana University Press.
- Gerald ЈАНЕЧЕК, 1995: *Zaum. The Transrational Poetry of Russian Futurism*. San Diego: San Diego State University Press.
- Helen PALMER, 2014: *Deleuze and Futurism. A Manifesto for Nonsense*. London – New York: Bloomsbury.
- Viktor ŠKLOVSKI, 1984: Vstajenje besede. *Ruski formalisti: Izbor teoretičnih besedil*. Ur. A. Skaza. Ljubljana: MK. 18–32.
- Vera ТРОНА, 1993: *Futurizem: Literarni leksikon*. Ljubljana: DZS.
- ***
- Николай БЕРДЯЕВ, 1916: *Духовное христианство и сектантство в России*. Na spletu. [Nikolaj BERDJAJEV, 1916: *Duhovnoe hristianstvo i sektantstvo v Rossii*. Na spletu.]
- Екатерина БОБРИНСКАЯ, 2013: Теорија ”тренутног стваралаштва“ Алексеја Кручониha. *Poetika* 7–9. 108–36.
- [Ekaterina BOBRINSKAJA, 2013: Teorija »trenutnog stvaralaštva« Alekseja Kručoniha. *Poetika* 7–9. 108–36.]
- Валерий ГРЕЧКО, 1997: Заумь и Глоссолалия. *Wiener Slawistischer Almanach* 40. 39–50.
- [Valerij GREŠKO, 1997: Zaum' i Glossolalija. *Wiener Slawistischer Almanach* 40. 39–50.]
- Нина ГУРЬЯНОВА, 2000: Эстетика анархии в эстетике раннего русского авангарда. *Поэзия и живопись*. Ред. М.Б. Мейлах и Д.В. Сарабьянов. М.: Языки русской культуры. 92–108.
- [Nina GUR'JANOVA, 2000: Estetika anarhii v estetike ruskogo avangarda. *Poezija i živopis'*. Red. M. B. Mejlah i D. V. Sarab'janov. M.: Jazyki ruskoj kul'tury. 92–108.]
- Габриэла ИМПОСТИ, 2000: Роль звукоподражания в поэтике итальянского и русского футуризма: Маринетти, Крученых и Хлебников. *Поэзия и живопись*. Ред. М.Б. Мейлах и Д.В. Сарабьянов. М.: Языки русской культуры. 469–79.
- Gabriela IMPOSTI, 2000: Rol' zvukopodraženiya v poetike ital'janskogo i ruskogo futurizma: Marinetti, Kručenyh i Hlebnikov. *Poezija i živopis'*. Red. M. B. Mejlah i D. V. Sarab'janov. M.: Jazyki ruskoj kul'tury. 469–79.]
- Корнелия ИЧИН, 2013: Футура, фактура и фрактура руског футуризма. *Poetika* 7–9. 3–50.
- [Kornelija IČIN, 2013: Futura, faktura i fraktura ruskog futurizma. *Poetika* 7–9. 3–50.]
- Георгий Ф. КОВАЛЕНКО (ред.), 2003: *Символизм в авангарде*. М.: Наука.
- [Georgij F. KOVALENKO (red.), 2003: *Simvolizm v avangarde*. M.: Nauka.]
- Сергей М. СУХОПАРОВ, 1992: *Алексей Крученых: судьба будетлянина*. München: Sagner.
- [Sergej M. SUHOPAROV, 1992: *Aleksej Kručenyh: sud'ba budetljanina*. München: Sagner.]
- Владимир В. ФЕЦЕНКО, 2011: «Глоссолалия» и Глоссолалия Андрея Белого: Идеино-исторический контекст. *Миры Андрея Белого*. Ред. Александра Вранеш. Белград/Москва: Издательство филологического факультета в Белграде. 501–8.

- [Vladimir V. FEŠČENKO, 2011: »Glossolalija« i Glossolalija Andreja Belogo: Idejno-istoričeskij kontekst. *Miry Andreja Belogo*. Red. Aleksandra Vraneš. Belgrad/Moskva: Izdatel'stvo filologičeskogo fakul'teta v Belgrade. 501–8.]
- Оге А. ХАНЗЕН-ЛЕВЕ, 2001: *Русский формализм: Методологическая реконструкция развития на основе принципа остранения*. М.: Языки русской культуры.
- [Oge A. HANZEN-LEVE, 2001: *Russkij formalizm: Metodologičeskaja rekonstrukcija razvitija na osnove principa ostraneniija*. М.: Jazyki russkoj literatury.]
- Роман ЯКОБСОН, 1987: *Новейшая русская поэзия. Роботы по поэтике*. М.: Прогресс. 272–316.
- [Roman JAKOBSON, 1987: *Novejšaja russkaja poezija. Roboty po poetike*. М.: Progress: 272–316.]

SUMMARY

Aleksey Kruchenykh created one of the most synthetic events of the Russian futurism, the (anti)opera *Victory over the Sun* (1913); he was also the theoretical founder of the trans-mental poetical language called zaum. Kruchenykh's work is interesting, because on the one hand he based his artistic practice on the notion of the sound-speech (glossolalia) of the mystical Khlysty sectarian group, and on the other hand, his artistic practice directly influenced Russian formalists, such as Viktor Shklovskii and Roman Jakobson, who formalized this special use of language as a self-referential poetic language that still shapes our perception of artistic and literary works. I trace how something considered a “deviation” from the norm and even a “nonsense” language becomes accepted and formalized in the frame of literary theory, and furthermore is even considered to be the highest expression of poetic language.

At the turn of the 19th and 20th centuries, we observe a tendency to turn to myth and to current ideas about the subconsciousness and irrationally being the source of all creative endeavors. At this time, conditions dominated by forces that deform the consciousness (ecstasy, dream states, drunkenness, madness) are often taken as special cases for understanding the deep properties of the artistic process. Literature that was written about different sectarian practices was very popular in pre-revolutionary Russia, and it influenced many Russian poets and other authors of the Russian Silver Age. The most important work for futurists was Dmitry Konovalov's dissertation, *Religious ecstasy in Russian mystical sectarianism* (1908). One of the main subjects of Konovalov's work was the sectarian Khlysty group, with its ecstatic features and trans-like states that included “speaking in tongues,” or glossolalia vocalization. This work became one of the focal interests for Futurists and their development of a new poetic practice, and for the formalists and their theory of poetic language.

UDK 811.163.6' 367.335.2

Dejan Gabrovšek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

dejgabrovsek@gmail.com

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

andreja.zele@ff.uni-lj.si

TIPOLOGIJA STAVČNOČLENSKIH ODVISNIKOV V SLOVENŠČINI¹

Prispevek obravnava tipologijo slovenskih podredno zloženih povedi, kakor se je izkazala z vidika različnih stopenj odvisnosti, s tem da najvišjo stopnjo odvisnosti med odvisnim in matičnim stavkom izražajo stavčnočlenski odvisniki (in znotraj njih vezljivi), nižja stopnja je izražena z nestavčnočlenskimi odvisniki, ki hkrati nakazujejo prehod v zgolj vzporednost dveh propozicij. Tipologija se omejuje na odvisnike, ki znotraj izhodiščne matične propozicije zasedajo vlogo stavčnih členov ali njihovih delov, zato so stavčnočlenski odvisniki.

Ključne besede: slovenska skladnja, odvisnik, stopnje odvisnosti, veznik

The article proposes a typology of Slovene subordinate clauses according to various degrees of dependence. The highest degree of dependence between a main clause and a subordinate clause is expressed by subordinating elements (including valent elements), while a lower degree is expressed by subordinates that are not sentence elements. They also indicate a transition into mere parallelism between two propositions. The typology focuses on dependent clauses that take on the role of sentence elements or parts of sentence elements in their original proposition, which makes them subordinating elements.

Keywords: Slovene syntax, subordinate clauses, degree of dependence, conjunction

1 Izhodiščna merila razvrstitve stavčnočlenskih odvisnikov

Tipologija² izhaja iz matične stavčne povedi in stavčnih členov, ki jih lahko vključuje, ter možnosti razmerij med njimi. Krovna delitev je razdelitev odvisnikov v izhodiščni propoziciji glede na vezljivost ali družljivost z matičnim/nadrednim povedkom. Znotraj vezljivosti ločujemo oziralne in vsebinske odvisnike, znotraj družljivosti pa so družljive zunanje okoliščine, izražene s prislovnimi določili kraja in časa; podskupino pa tvorijo prislovna določila notranjih okoliščin, ki jih izražajo prislovna določila vzroka in načina, in najbolj jasno nakazujejo prehod v nestavčnočlenske odvisnike. (Za celovitejši vpogled glej graf na koncu prispevka).

¹ Članek je predelana različica poglavja v magistrskem delu Stopnje odvisnosti v slovenskih podredno zloženih povedih pod mentorstvom Andreje Žele.

² Vsi zgledi so preverjeni in potrjeni v korpusu Gigafida s pomočjo algoritmov, izpisanih pod opombami, v iskalniku NoSketchEngine. V nadaljevanju so v opombah pod črto izpisani natančnejši algoritmi teh iskanj.

Predpogoj uvajanja in določanja odvisnikov je matični nadredni stavek. V določenih primerih je matični stavek v celoti prekriven z odnosnico odvisnika, npr.: *Slišal sem (to), da ...*, ali pa je odnosnica le sestavina matičnega nadrednega stavka. Odnosnica je sicer pogosto opustljiva, a sistemsko strukturno obvezna, saj vpeljuje odvisnik in kaže, katero besedno vrsto (in s tem stavčni člen) odvisnik zamenjuje (torej samostalnik, pridevnik, prislov). Izražena je z samostalniškim/pridevniškim/prislovnim zaimkom.³ Samostalniški, pridevniški ali prislovni zaimek se natančneje določa, zato imajo odvisniki poleg konkretizacije tudi drugotno restriktivno prilastkovo vlogo.⁴

Ker gre pri obravnavi tipologije odvisnikov⁵ vedno za povezavo vsaj dveh stavkov in vsak od njiju ima izraženo osebno glagolsko obliko, je treba opozoriti tudi na (ne) možnost sopojavitve povedkov, ki pa je za slovenščino⁶ le nakazana in še ne raziskana v zadostni meri.⁷

2 Stavčnočlenski odvisniki

Znotraj stavčnočlenske tipologije odvisnikov bodo predstavljeni najprej vezljivi odvisniki, za katere je stavčnočlenska vloga tipična; znotraj vezljivih odvisnikov bodo glede na stavčno vlogo natančneje obravnavani oziralni in vsebinski odvisniki.⁸

2.1 Vezljivi odvisniki

Znotraj vezljivih odvisnikov bodo obravnavani vsi vezljivi odvisniki v vlogah stavčnih členov ali dela stavčnega člena.

2.1.1 Oziralni odvisniki

Tipični predstavniki vezljivih odvisnikov so oziralni odvisniki. Njihova oziralnost je praviloma tudi morfemsko izražena, kar še bolj potrjuje njihovo tesno pomensko-izrazno povezanost z matičnim nadrednim stavkom.

2.1.1.1 Osebkov oziralni odvisnik

Razmerje osebek-povedek je stavkotvorno in zato vezljivostno nujno za skoraj vse glagole, razen nevezljivih in nekaterih eno- in dvovezljivih (Žele 2001: 245), iz česar sledi, da je osebkov odvisnik nujen pri veliki večini glagolov in ni omejen na katero od

³ Odvisnik, ki je pretvorba nedoločnika, odnosnice nima, saj glagolski zaimek ne obstaja.

⁴ To s pomenljivim podčrtovanjem prikazuje Toporišič v Novi slovenski skladnji (1982: 26, 71).

⁵ To sicer velja za celotno skladnjo večstavčne povedi.

⁶ In enako za ostale slovanske jezike.

⁷ Na nekatere pomenske skupine glagolov, ki so/niso sopojavne z drugimi pomenskimi skupinami glagolov, je bilo opozorjeno v članku Žele 2005.

⁸ Vprašanje je, katere vloge lahko zasedajo odvisniki. Skozi korpusno analizo se je pokazalo, da so nekatere vloge za posamezni sklon pogostejše oz. tipične, druge pa redkeje oziroma se ne pojavljajo. Seznam vlog, ki so lahko izražene z odvisnikom, bi tudi pomagal pri raziskavi razmerja med besednim stavčnim členom (izražen z besedo/besedno zvezo) in stavčnim stavčnim členom (izražen s stavkom).

pomenskih glagolskih skupin. Kdor-odvisnik je pogost, saj izraža prvotno udeležensko vlogo, ki v stavčni obliki vpeljuje delujočega udeleženca (Žele 2001: 109).⁹ Zlasti z vidika sopojavnosti povedkov pa se kombinacija možnih uresničitev zveze osebkov odvisnik in nadredni stavek zoži, saj se vezniška beseda *kdor*, ki je hkrati osebek ali predmet v odvisniku, nanaša na oba povedka, v podrednem in nadrednem stavku, zato morata biti tudi povedka sopojavna, da je poved pomensko smiselna.¹⁰

Zgledi za kdor-odvisnik in kar-odvisnik *Kdor (pridno) dela, dobro zasluži*,¹¹ *Kogar je kača pičila, se boji zvite vrvi, Kdor ne dela, naj ne je, Kdor zna čakati, dočaka tudi preobrazbo gosence v metulja, Kar je naredil, je bilo dobro, Kar nas ne uniči, nas okrepi, To, kar dela podjetje, je slabo*¹² potrjujejo, da *kdor* in *kar* v vezniški vlogi zasedata mesto osebkov ali predmeta. *Kdor* se praviloma uporablja za kategorijo Č⁺, zamenljiv je z zvezo *tisti, ki* in možno mu je dodati členek *koli*. *Kar* je srednjega spola in uvaja odvisnike s pomenom Ž⁻ in praviloma kategorijo abstraktno. Osebkov oziralni odvisnik je tipičen in pogostejši od vsebinskega.

2.1.1.2 Predmetni oziralni odvisnik

Predmetni oziralni odvisnik je obravnavan po sklonih, saj je sklon vedno tudi nosilec pomena. Prvenstveno so upoštevane rabe udeleženskih vlog, potrjene v korpusu, kar pa seveda še ne pomeni, da ostalih vlog ni; največkrat se pojavlja udeleženska vloga vsebine, ki v odnosu do matičnega povedka lahko zajema živo in neživo stvarnost. Odvisniki iz predložnih sklonov so navadno napovedani s predložnosklonsko odnosnico v matičnem nadrednem stavku, npr.: *o tem, pri tem* ipd.

Predmetni oziralni odvisniki po sklonih

Rodilnik z udeleženskimi vlogami. Prizadeti predmet dejanja: *Predlogi se precej razlikujejo od tistega, ki ga je v vladno obravnavo dalo ministrstvo*.¹³ Razmerni predmet dejanja: *Nimajo nikogar, komur bi lahko razkrili svoje doživljanje*. Vsebina dejanja: *Živi od tega, kar dela najraje*.

Dajalnik z udeleženskimi vlogami. Prejemnik dejanja: *Pol odstotka dohodnine namenimo (tistemu), komur resnično želimo*,¹⁴ *Vse je povedala tistemu, ki si ga včeraj srečal*. Vsebina dejanja: *Župan se bo uklonil vsemu, čemur bodo ljudje pritrtili, Človek naj se obrne k temu, kar je bistveno*.

⁹ Žele (2017) zastavlja vprašanje, ali je lahko osebkov odvisnik nosilec vseh levih udeleženskih vlog, ki jih sicer zaseda nestavčno izraženi osebek.

¹⁰ Vprašanje, katere vloge lahko zapolnjuje in katerih ne, bi bilo treba še dodatno raziskati.

¹¹ [word="kdor"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹² [word="kar"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="tega|tistega|nikogar"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="temu|tistemu"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

Tožilnik z udeleženskimi vlogami. Razmerni predmet dejanja: *Pripeljite, kogar hočete in kolikor jih hočete.*¹⁵ Vsebina dejanja: *Avto stori, česar ljudje ne naredimo.*

Mestnik z udeleženskimi vlogami. Vsebina dejanja: *Vztrajamo pri tem, kar je bilo dogovorjeno,*¹⁶ *Uživajmo v tistem, kar imamo.*

Orodnik z udeleženskimi vlogami. Vsebina dejanja: *Izkazuje in potrjuje se s tem, čemur danes rečemo strukturne spremembe,*¹⁷ *S tem, kar se je zgodilo, se je treba sprijazniti.* Razmerna vloga: *Kdor ima več, si mora deliti s tistim, komur primanjkuje.*

2.1.1.3 Povedkovodoločilni oziralni odvisnik

Oziralni odvisnik povedkovega določila ne zaseda samostojne vloge, na strukturni ravni in s pomensko-izraznega vidika »gre za neudeležensko povedkovodoločilno vezljivost« (Žele 2001: 105).¹⁸ Oziralni je v primerjavi z vsebinskim povedkovodoločilnim odvisnikom tipičen. Povedkovo določilo pomensko dopolnjuje glagol v povedku; ta je pomensko presplošen, da bi lahko stal sam zase. Tipičen je glagol *biti*: *Sem to, kar sem,*¹⁹ *On ni to, kar sem pričakovala.*

2.1.1.4 Vezljivi prislovnodoločilni oziralni odvisniki

Med potencialno vezljive prislovnodoločilne odvisnike spadajo predvsem krajevni odvisniki, kot najbolj konkretni (kraj je konkretnější v primerjavi s časom in čas konkretnější v primerjavi z vzrokom in tako naprej), časovnih in načinovnih je malo, vzročnih pa več, zlasti zaradi namernega odvisnika, ki je lahko pretvorjen iz namenilnika pri glagolih premikanja. V prid različnim stopnjam odvisnosti je tudi teza o vezljivostni moči, kjer je najmočnejša predmetna vezljivost, prislovnodoločilna pa šibkejša (Žele, 2001: 14) in tudi redkejša.

Prislovna določila časa, kraja in vzroka so edina, ki vstopajo v propozicijo (Vidovič Muha 2013: 43). Obvezna prislovna določila so vezana le na nekatere glagole, medtem ko pri družljivih prislovnih določilih takih omejitev ni, zato so družljiva pogostejša. Za našete tipe odvisnikov je pogosta oziralnost, ki se v vezniški besedi izraža z morfemom *-r* (*kamor, kadar, kakor ...*), v matičnem stavku pa imajo zaimensko odnosnico (*tja, takrat, tam, tako ...*) Prav tako gre za temeljne okoliščine, ki glagolsko dejanje umeščajo v prostor in čas. Zlasti pri glagolih premikanja je velik poudarek na prislovnih določilih, ki natančneje določajo čas, kraj, način in vzrok, saj že v samem pomenu vsebujejo spremembo (najprej kraja), ki jo prislovna določila natančneje opredelijo/

¹⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁶ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Dm"] [word="tem|tistem"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁷ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Do"] [word="tem|tistim"] [tag="U"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

¹⁸ Povedkovodoločilni in prilastkovi odvisnik ustrežata več merilom: tako oziralnosti/vsebinskosti kot tudi temu, da sta izražena kot del stavčnega člena. Graf na koncu prispevka da (zaradi omejitev pri povezavah) prednost drugemu kriteriju.

¹⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="to"] [tag="U"] [word="kar"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

zamejijo. Vezljivostna zmožnost odvisnikov se niža od krajevnega do načinovnega, hkrati z njo se niža tudi zmožnost oziralnosti, izražene z morfemom *-r*. Pri krajevnem odvisniku je vedno izražen, pri časovnem le pri nekaterih veznikih.²⁰

Prislovnodoločilni oziralni odvisnik kraja

Obveznovezljivo prislovno določilo kraja (in stavčni ustreznik) uvajajo zlasti glagoli stanja in glagoli premikanja, ki »dogodek premikanja vezljivo opredeljujejo z vidika izhodišča ali cilja, ali z vidika poti« (Žele 2001: 211). Vezniške besede so oziralne: *kjer, koder, kamor*.

Mesto dejanja, potéka: *Živim, kjer sta živela že moj ded in praded,*²¹ *Nahajajo se povsod, kjer igrajo njihovi domači favoriti. Cilj/Ciljno mesto: Podjetja bodo odšla tja, kjer bodo boljši pogoji, Pojdi, kamor sem ti ukazal* (Toporišič 2004: 620), *Znašel se je tam, kjer ne bi smel biti. Pot/Potek: Ladje tok nosi tja, kjer ne pluje nobena ladja, Ona nosi znanje tja, kjer ga najbolj potrebujejo.*

Prislovnodoločilni oziralni odvisnik časa

Čas je kot kategorija inherentna lastnost glagola, tako da je v stavku z osebno glagolsko obliko vedno izražen. Iz tega sledi, da je zato čas vezljiv pri manjšem številu glagolov kot kraj.

Čas dejanja, stanja: *To se mi je dogajalo takrat, ko sem vodila oddajo.*²² Izhodiščni čas dejanja, stanja: *Veljati bo začel, ko ga bo potrdilo potrebno število podpisnic. Ciljni čas: Delovni čas je trajal, dokler ni bilo vse narejeno.*

Prislovnodoločilni odvisnik namena

Namen je pomembna sestavina glagolov premikanja in je vsaj deloma abstrahirana izpeljava prostora, saj glagoli, ki vključujejo pomensko sestavino 'premikanja' nakazujejo prehod iz starega v novo stanje, naj bo to sprememba kraja (in s tem tudi časa) ali spremembo stanja, ki jo osebek namerava opraviti. Tudi udeleženska vloga je ista, in sicer cilj dejanja (Žele 2001: 74): *Okoli vratu se ga nosi kot amulet, da bi nas ščitil pred škodljivimi vplivi.*²³

Prislovnodoločilni odvisnik načina

Očiten odmik v lastnost ali stanje, ki ne more biti več propozicijska sestavina matičnega nadrejenega stavka, predstavlja način, ki ga v odvisniški zgradbi navadno napoveduje *tako*. V teh primerih lahko govorimo o obvezni družljivosti ob matičnem

²⁰ Pri najbolj pogostem vezniku *ko ga*, pomenljivo, ni, isto velja za odv. namena in načina.

²¹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="tja|tam"] [tag="U*"] [word="kamor|kjer"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²² [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U*"] [word="ko|dokler"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U*"] [word="da*"] [word="bi*"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

povedku in ta obveznost hkrati lahko predstavlja prehod med napovedljivo vezljivostjo in obvezno družljivostjo. Načinovni odvisnik praviloma izraža način poteka dejanja, ki je izraženo z matičnim povedkom.

Način dejanja: *Ročno torbico nosite tako, da boste imeli jermen čez telo,*²⁴ *Orožje se mora nositi tako, da ne ogroža osebne varnosti ali varnosti koga drugega.*

2.1.2 Vsebinski odvisniki

Vsebinski odvisniki zapolnjujejo pomensko vlogo vsebine stanja/dogajanja/procesa. Uvajajo jih glagoli govorenja, mišljenja in zaznavanja. Vsem je skupno, da gre za človekovo dejavnost in za zaznavanje sveta okoli sebe. Primarni vsebinski odvisnik je predmetni (in znotraj njega tožilniški). Posebnost vsebinskih odvisnikov v primerjavi z drugimi je, da je matični stavek nadrejen le na strukturni ravni, na pomenski pa prevlada odvisnik, ki izraža vsebino povedanega/videnega/mišljenega. Povedek matičnega stavka tako le strukturno odpira vezljivostno mesto za odvisnik in s tem napoveduje vsebino, izraženo v t. i. vsebinskem odvisniku.²⁵

2.1.2.1 Osebkov vsebinski odvisnik

Vsebinski osebkov odvisnik je manj pogost in prvenstveno omejen na strukture z neživo vsebino, kar je za osebek netipično; vsebina je torej izražena že v osebkju in ne v predmetu, zato je slednji izločen. Z vidika členitve po aktualnosti praviloma zaseda mesto za povedkom, saj ne zaseda zanj tipične vloge (kot je V_d), ampak vsebino, vršilec pa ni izražen (primerjaj Žele 2017). Najpogostejši je ob zloženem povedku (glagol *biti* v tretji osebi ednine in povedkovo določilo): *Dobro/prav/lepo/koristno/znano je, da si to storil.*²⁶ *Običajno je, da so mali zapostavljeni napram velikim.* Ob povedkih tipa *govori se, meni se* v *Govori se/meni se, da policija deluje po nalogu trenutne politike,*²⁷ kjer imamo neizraženega splošnega vršilca, osebkovi vsebinski odvisniki zasedejo imenovalniško vlogo; osebkov vsebinski odvisnik je torej lahko pretvorba živega ali neživega imenovalnika.

Poleg veznika *da* osebkov vsebinski odvisnik uvajajo še pomensko ožja veznika *ali*, *če* in vprašalni zaimki: *Ali ti je znano, kaj hoče ta človek?*²⁸ *Ve se, koga sem srečala.*²⁹

²⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="tako"] [tag="U"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²⁵ Posledica je tudi, da omejitev sopojavnosti povedkov (skoraj) ni: »tipični glagoli rekanja, npr. reči, povedati, v jedrnem povedku, ki dopuščajo oz. omogočajo poljubno izbiro glagolov v notranjem povedku odvisnega stavka, npr. Pravi / Povedala je, da se uči slovensko / da se je učila slovensko / da se bo učila slovensko, Peter je prepričeval mater, naj imetje prepusti najmlajšemu, Peter je prepričeval Ano, da se je Ivan preselil v mesto ipd. (Žele 2005: 23).

²⁶ [tag="R.*"] [word="je"] [tag="U"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

²⁷ [word="govori/meni"] [word="se"] [tag="U"] [word="da"]

²⁸ [word="ali"] [] {0,3} [word="znano"] [tag="U"] [word="kaj"]

²⁹ [word="ve"] [word="se"] [tag="U"] [word="koga"]

2.1.2.2 Predmetni vsebinski odvisnik

Predmetni vsebinski odvisnik je najbolj razširjen od vseh vsebinskih odvisnikov, kar je z vidika sporočilnosti povezano tudi z objektivno členitvijo po aktualnosti. Vsebina je največkrat izražena v tožilniku, lahko pa tudi v drugih sklonih. Posebnost slovenščine je, da je lahko v odvisniku tudi velelnik: *Rekel sem ti, da utihni*.³⁰

Predmetni odvisnik uvajajo isti vezniki kot osebkovega. Predmetni vsebinski odvisnik je pri glagolih govorjenja, mišljenja in zaznavanja pretvorba premega govora v odvisnega, glavni stavek nastopa kot spremljevalni stavek. Tako v osebkju nastopa vršilec dejanja (ali katera druga leva udeleženska vloga), v povedku glagol govorjenja/mišljenja/zaznavanja in v odvisniku povedano, mišljeno ali zaznano, torej vsebina. Ker sta govorjenje in mišljenje temeljni funkciji človeka in ker govorita o govoru, je ta odvisnik med vsebinskimi najpogostejši in tudi najbolj pomensko razčlenjen. Poleg glagolov govorjenja/mišljenja/zaznavanja lahko v matičnem povedku nastopajo metaforično rabljeni čustveno obarvani glagoli, kot npr.: *pribiti, siliti, grmeti* (Toporišič 2004: 655), ki dajejo možnost natančnejšega opisa načina izrekanja, npr. *Komisar grmi, da hoče ohraniti svobodo izražanja*.³¹

Izdelana je delitev po sklonih. Ker tožilniški odvisnik glede na obsežnost in pogostnost rabe izstopa, so znotraj njega razdelani podtipi glede na skladenjski naklon; ostali skloni se pojavljajo redkeje, zato je težje (ali nemogoče) najti primere za vse skladenjske naklone. Smiselnost in posledično uporabnost delitve glede na skladenjski naklon se kaže tudi v tem, da je pomensko težišče na odvisniku.

Tožilniški odvisnik

Tožilniški vsebinski odvisnik je najpogostejši in nezaznamovan. Pri zanikanju matičnega povedka se tudi odvisnik spremeni v roditeljski odvisnik, kar pa na samo zgradbo (z izjemo odnosnice) in pomen odvisnika ne vpliva. Vključen mora biti tudi skladenjski naklon, ker vzpostavlja odnos tvorca do konkretno izražene vsebine; v nadaljevanju bodo primeri pokomentirani glede na skladenjski naklon.

V matičnih stavkih s pripovednim naklonom nastopajo splošnopomenski glagoli, kot so *misлити, reči*, glagoli ugotovitve, *opozoriti, dvomiti* in glagoli zaznavanja, *videti, čutiti*. Znotraj tožilniškega odvisnika je nezaznamovan. V odvisniku je možen pogojni naklon. Najpogostejši veznik je *da*: *Pravijo, da še nikoli ni bila tako dobro pripravljena*,³² *Povedali so, da nameravajo sodelovati*.

V matičnih stavkih velelnega naklona so v povedkih nadrejenega stavka glagoli hotenja, *hoteti*, in pomensko specializirani glagoli govorjenja, *zahtevati, naročiti*, ki izražajo, da je odvisnik pretvorba velelnika. Poleg splošnorabljenega veznika *da* je

³⁰ [lemma="reči"] {0,3} [tag="U"] [word="da"] {0,3} [tag="Gg.v.*"]

³¹ [lemma="grmeti"] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

³² [tag="Gg.*"] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

pogost tudi členek *naj*, ki poudarja veelnost, lahko pa nastopata tudi skupaj ali pa *da* zaradi pomenske posplošenosti odpade in ostane le *naj*: *Direktor je naročil, da naj pripravijo program za nove trge.*³³

V matičnih stavkih železnega naklona so v povedkih glagoli želje, *želeti*, in je podoben veelnemu, le da je odvisnik v pogojniku. Veznika sta *da* in *naj*: *Komisija si želi, da bi bili predlogi potrjeni še letos.*³⁴

V matičnih stavkih z vprašalnim naklonom so tipični povedki *vprašati*, *poizvedovati*, *zanimati (se)*. Odvisnik je pretvorba vprašalnega stavka, vprašalnica postane vezniška beseda: *Vprašala me je, ali bi sodelovali,*³⁵ *Vprašali smo ga, kolikšen znesek bi bil potreben za prevzem.*³⁶

Rodilniški odvisnik

Uvajajo ga matični povedki, ki izražajo čustva *bati se*, *veseliti se*, sem spadajo prostomorfemski glagoli kot npr. *norčevati se iz*: *Bojim se, da bo turizem postavljen na stranski tir.*³⁷

Dajalniški odvisnik

V primerjavi z drugimi skloni je redek. Med povedke, ki uvajajo vsebinski dajalniški odvisnik, lahko uvrstimo *verjeti*, *čuditi se*: *Verjame, da se bo vse dobro rešilo, Čudim se (temu), da si se tako odločil.*

Mestniški odvisnik

Uvajajo ga povedki *govoriti o/sanjati o*. Raba prostomorfemskih glagolov zahteva tudi predložno odnosnico v matičnem stavku: *Že odkar pomnim, sem sanjal o tem, da bi izboljšal rekord,*³⁸ *Opozicija vztraja pri tem, da se pogajanja osredotočijo na oblikovanje prehodne vlade.*

Orodniški odvisnik

Tudi vezljivi orodniški odvisnik navadno uvajajo prostomorfemski glagoli tipa *čuditi se nad*, *navdušiti se nad*: *Lovci svoje početje opravičujejo s tem, da morajo v naravi skrbeti za ravnotežje,*³⁹ *Trditev je pojasnil s tem, da je bil sodni spis poslan na tožilstvo v Ljubljani.*

³³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"] [word="naj"]

³⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"] [word="bi"]

³⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="ali"] [word="bi"]

³⁶ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [tag="Vd"]

³⁷ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="da"]

³⁸ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Dm"] [tag="U"] [word="da"]

³⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="Do"] [tag="U"] [word="da"]

Nedoločniški odvisnik

Pri rabi nedoločnika je bistvena njegova vsebina (Žele 2001: 74), nedoločniško vezavo pa lahko obravnavamo kot »skladenjsko oz. funkcijsko sinonimnost s skloni« (Žele 2001: 107). V matičnem povedku so zlasti glagoli zaznavanja lahko potencialno vezljivi z nedoločnikom: *Videla sem ju, da skačeta na travniku pred hišo / skakati na travniku,*⁴⁰ *Učim jih, da rišejo.*

2.1.2.3 Odvisnik povedkovega določila

Pri povedkovodoločilnih odvisnikih gre za pretvorbo vsebinskega dela zloženega povedka v odvisnik: *Hoditi v šolo pomeni, da si privilegirani* (Toporišič 2004: 639), *Moje sanje so to, da sem na odru.*⁴¹

2.2 Družljivi odvisniki

V nasprotju z vezljivimi določili so družljiva dopolnila neobvezna. »Družljivost kot pomenska sopojavnost ali soobstoj temelji na pomensko-slovnici smiselnosti, ki [glagolom, pridevnikom idr.] z udeleženci na nenapovedljivih prostih skladenjskih mestih omogoča smiselne vzajemne pomenske povezave« (Žele, 2015: 99). V splošnem je glavni pomen družljivosti ta, da so pomeni posameznih besed smiselno izbrani in tako lahko tudi sporočilo deluje kot smiselna celota.

2.2.1 Prilastkov odvisnik

Prilastkov odvisnik vpeljuje zgolj lastnostne okoliščine, ki se ne omejujejo na prostor, čas, vzrok ali način. Prilastkov odvisnik je najznačilnejši predstavnik družljivih odvisnikov, ker se navezuje na katero koli samostalniško odnosnico⁴² v matičnem nadrejenem stavku; s tem ne določa celotnega matičnega stavka, temveč samo njegove izbrane sestavine. Prilastkov odvisnik je tako del stavčnega člana in ne more biti samostojni stavčni člen, zato se loči od drugih odvisnikov, ki se vezljivo ali družljivo nanašajo na povedek. V nasprotju z ostalimi oziralnimi in vsebinskimi odvisniki, ki so obveznovezljivi, prilastkov odvisnik ne zavzema obveznega vezljivega mesta v stavčni strukturi, ampak uvaja samostalniško družljivost (Žele 2016c: 301). Če je odnosnica zaimek, npr. *tisti, ki; vsak, ki; ta, ki*, skupaj z oziralnim odvisnikom tvorita samostojni stavčni člen, saj je zveza *tisti, ki* pretvorljiva v *kdor*, zveza *človek, ki* pa ne.

Po Cazinkić (2000: 31) se ločita dve vrsti prilastkovih odvisnikov:

Glede na učinek, ki ga ima prilastkovno določanje odnosnice na število zunajjezikovnih nosnikov (referentov), so tako nestavčni kot stavčni prilastki dveh vrst: omejevalni (restriktivni) in neomejevalni (nerestriktivni). Omejevalni prilastki število nosnikov imenske

⁴⁰ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U*"] [word="da"]

⁴¹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="ta/to"] [tag="U*"] [word="da"]

⁴² Izjema je povedkov prilastek.

zveze omejujejo, neomejevalni pa nanj ne vplivajo. Ta pomenska različnost se kaže tudi v skladijskostrukturnih razlikah, in sicer na ravni sintagme, v kateri ima vlogo prilastka oziralni odvisnik.

Nerestriktivni prilastkov odvisnik ne omejuje, ampak dodaja nove informacije, zato je tudi lažje pretvorljiv v priredje, medtem ko restriktivni prilastkov odvisnik izraža »večjo stopnjo odvisnosti omejevalnega oziralnega stavka, ki je odvisen tako skladijsko kot pomensko, medtem ko je neomejevalni stavek odvisen samo formalno, na pomenski ravni pa mu pripada samostojna propozicija« (Cazinkić 2000: 32). Cazinkić (2000) pokaže tudi na razliko: restriktivni, ki omejuje: *Pričakujem tisto dekle, ki pride jutri*, nerestriktivni, ki dodaja novo informacijo: *Pričakujem tvoje dekle, ki pride jutri*. Podobno delitev, le da loči prilastkove odvisnike na prave in neprave, ima Anton Sovrè (1939). Zanj so nerestriktivni nepravi in zato pogosto dvoumni ali pa zamenljivi s priredji. Pomenljivo je, da nobena od navajanih razprav ne omenja posebej vsebinskih prilastkovih odvisnikov, verjetno je razlog v tem, da so na splošno oziralni odvisniki najpogostejši in zato tipični.

2.2.1.1 Oziralni prilastkov odvisnik

Za uvajanje oziralnih prilastkovih odvisnikov so poleg veznika *ki*, ki je pomensko najsplošnejši in zato najpogosteje rabljen, pogosti tudi prilastkovi odvisniki, ki jih lahko uvajajo prvotno krajevni, časovni in načinovni vezniki. Navajamo nekaj primerov, kjer je veznik *ki* oziroma *kateri* v predložnem sklonu zamenljiv z vezniki *kjer*, *ko*: *Kraj, kjer so žrtev ugrabitelji odvrgli iz kombija, sta si ogledala preiskovalni sodnik in dežurni tožilec*,⁴³ *Časi, ko so prenosniki veljali za prestižno blago, so že pozabljeni*.⁴⁴ Od krajevnih in časovnih odvisnikov jih ločimo po tem, da se prilastkovi navezujejo na samostalniško odnosnico in so zato zamenljivi z veznikoma *ki* oz. *kateri*. Glede na obširno korpusno gradivo je dodanih še nekaj tipičnih zgledov: *Do otočja lahko plovejo le ladje, ki so si pridobile državno licenco*,⁴⁵ *Kandidati se na zaključni izpit prijavijo z obrazcem, ki ga dobijo na šoli, ki jo obiskujejo, Publikacija ohranja koncept, kakršen se je izoblikoval v minulih letih*.

2.2.1.2 Vsebinski prilastkov odvisnik

V nasprotju z oziralnim prilastkovim odvisnikom se za vsebinski prilastkov odvisnik najpogosteje uporablja veznik *da*, lahko pa ga uvajajo tudi drugi vezniki: *kako*, *ko*, *kje*, *zakaj*. Kot pravi vsebinski prilastkovi odvisniki se izkažejo tisti, pri katerih je odnosnica tvorjena (besedotvorno ali pomensko podobna) iz glagola mišljenja/govorjenja ali zaznavanja, prilastkov odvisnik je tako pretvorjen iz predmetnega/osebkovega: *Prešnila ga je misel, da se je to pravzaprav v njem kopičilo že leta*⁴⁶ : *Pomisлил je, da se je to v njem kopičilo že leta, Postavila sem si trden cilj, da bom končala študij*.

⁴³ [tag="S.*"] [tag="U"] [word="kjer"]

⁴⁴ [tag="S.*"] [tag="U"] [word="ko"]

⁴⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="S.*"] [tag="U"] [word="ki|kateri|kakaršen"]

⁴⁶ [tag="S.*"] [tag="U"] [word="da"]

2.2.1.3 Odvisnik povedkovega prilastka

Od povedkovega določila se povedkov prilastek loči po tem, da je lahko samo družljiv. V nasprotju z obsamostalniškimi prilastki uvaja glagolsko družljivost (primerjaj Žele 2016c: 301), npr.: *To noč sem jo videl, kakor da bi bila živa.*⁴⁷

2.2.2 Prislovnodoločilni družljivi odvisniki

Kot že ime pove, družljivi odvisniki ne zavzemajo vezljivostnega mesta v strukturi povedi, ampak le pomensko dopolnjujejo in konkretizirajo njen pomen, zato so ponekod poimenovani kot nepravi odvisniki (prim. Žele 2016c: 39). Z vidika različnih stopenj odvisnosti poimenovanje »družljiv odvisnik«, ki je hkrati še »nepravi«, kaže na manjšo odvisnost med stavkoma, kot se kaže v razmerju med vsebinskim odvisnikom in nadrednim stavkom. Kljub temu je termin odvisnik ustrezen, ker prislovnodoločilni odvisniki natančneje opisujejo glagolsko dejanje v matičnem stavku.

Družljive odvisnike z vidika pretvorb in stopnje odvisnosti delimo na dve podskupini, razmerja si sledijo od najkonkretnjšega do najabstraktnjšega: naprej so zunanje okoliščine kraja in časa, sem navadno vsaj deloma uvrščamo vzročne okoliščine (izpeljane iz prostorskih ali časovnih razmerij), sledijo notranje okoliščine načina in deloma še vzroka.⁴⁸

Pri vseh krovnih prislovnodoločilnih razmerjih (kraj, čas, vzrok, način) obstajajo tako vezljivi kot družljivi odvisniki. V konkretnem primeru sta tako vezljivost kot družljivost odvisni od pomena glagola v povedku matičnega stavka. Slovenska slovnica (Toporišič 2004: 640–645) ne ločuje med vezljivimi in družljivimi prislovnimi določili/odvisniki, kljub temu pa so primeri uporabni, saj so prikazani tipični primeri za posamezno vrsto odvisnika, tako da skoraj vsi primeri pri krajevnem odvisniku spadajo med vezljive odvisnike, medtem ko so ostali primeri praviloma družljivi. Načeloma pa v jezikih pogostost vezljivih prislovnih določil pada od prostorskega do načinovnega razmerja in s tem pada tudi stopnja odvisnosti med glavnim in podrednim stavkom, obratnosorazmerno pa narašča možnost sistemske pretvorbe v priredje. V smer različnih priredij (vzporednost propozicij) težijo zlasti odvisniki notranjih okoliščin.

2.2.2.1 Prislovnodoločilni družljivi odvisnik kraja

Zaradi konkretnosti in umeščenosti glagolskega dejanja v prostor so krajevni odvisniki najpogosteje vezljivi. Po besednem stavčnem členu se sprašujemo *Kje?*, po stavčnem stavčnem členu pa *Kaj se je tam zgodilo/dogajalo oz. Kaj je lastnost tega kraja?*, npr.: *Mineralno vodo lahko brezplačno zamenjate, kjer ste jo kupili,*⁴⁹ *Bralci bodo knjigo lahko brali kjer koli, kjer imajo dostop do interneta.* Ker je prislov *kjer koli* pomensko

⁴⁷ [tag="S.*|Gg.*"] [tag="U"] [word="kakor"]

⁴⁸ V istem zaporedju deli prislovna določila J. Toporišič v Novi slovenski skladnji (npr.: 110).

⁴⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kjer"]

presplošen, saj ga členek *koli* zrelativizira, je potrebno še dodatno pojasnilo, v stavčni obliki z veznikom *kjer*, ki natančneje pojasni in s tem omeji pomen odnosnice.

2.2.2.2 Prislovnodoločilni družljivi odvisnik časa

Kategorija časa je inherentna glagolu, zato je, v primerjavi z izražanjem kraja, redkeje vezljiva in pogosteje družljiva. Stavčno izražanje časa je zelo pogosto ravno zaradi časovne komponente, ki jo vsebuje povedek. Glavno vlogo v slovenščini (in v vseh slovanskih jezikih) pri izražanju trajanja dogodka in njihovega zaporedja igra glagolski vid, ravno tako pa so pomembni časovni prislovi, npr.: *preden, takrat*.

Časovni odvisnik⁵⁰ uvaja več vezniških besed. Pomensko najsplošnejši je veznik *ko*.

V Slovenski slovnici (Toporišič 2004: 641) je napravljena delitev po vezniških besedah. Glede na to, da sopostavitev dveh stavkov omogoča izražanje časovnih razmerij med stavkoma, medtem ko znotraj enega stavka to ni mogoče, je smiselno pri tipologiji uporabiti pomenski kriterij, ki je uporabljen tudi v Žele 2013:

1. Neaktualna splošna časovna določitev. Poved izraža splošno veljavnost, kar lahko izraža členek *koli*, npr. *kadar koli*. Pogosti primeri so pregovori: *Kadar mačke ni doma, miši plešejo, Kadar imam čas, rada skuham kosilo ali večerjo zase*.⁵¹
2. Istodobnost dejanj: *Medtem ko si ti spal, je prav pošteno lilo, Ko sem tako pre-mišljeval, je skoz priprto okno zavelo s travnikov* (Toporišič 2004: 641).
3. Preddobnost dejanj. Dejanje v odvisniku se zgodi pred dejanjem v glavnem stavku. *Šele ko sem pričel delati na ta način, sem na tržišču doživel velik uspeh, Vrh odrežemo šele, ko požene nesimetrične liste*. Nekateri primeri za preddobnost se bližajo izražanju vzročnosti.
4. Zadobnost dejanj. Dejanje v odvisniku se zgodi po dejanju v glavnem stavku. *Preden odideš, se oglasi pri nas, Minilo je precej časa, preden je našel taksi*.

2.2.2.3 Prislovnodoločilni odvisniki vzročnostnih razmerij

Vzročnostno razmerje je od vseh prislovnih dopolnil najlažje pretvorljivo v priredja. Možnost pretvorb in izražanje vzroka v priredja upoštevata tako Toporišič (2004: 644) kot Žele (2013: 17). Pomenljiva je trditev: »[p]ogostejši in s tem navadnejši prehodi med podrednostjo in prirednostjo so ravno znotraj vzročnostnih razmerij, kar ne velja samo za slovenščino« (Žele 2016b: 257). Vzročno razmerje je od vseh tudi najbolj pomensko široko, odvisniki se pomensko bolj razlikujejo kot pri načinovnem razmerju.

⁵⁰ V Žele (2016a: 88) in tudi na nekaterih drugih mestih je opozorjeno, da se lahko časovni odvisnik in nadredni stavek zamenjata: *Odbila je deset, ko je nekdo potrkal : Ko je odbila deset, je nekdo potrkal*. Pri teh primerih je možna pretvorba v priredje: *Odbila je deset in nekdo je potrkal*.

⁵¹ [word="ko|kadar|preden"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U*"]

Skupna lastnost vsem vzročnostnim odvisnikom je, da so z matičnim stavkom v vzročno-posledični povezavi.

Vzročno podredje

Vzročno podredje izraža vzrok, zaradi katerega se zgodi dejanje v matičnem stavku. Glede na možne pomenske različice se lahko deli na podtype; poudarjeno je tudi sosledje časov. Pomembno je tudi, ali je osebek v obeh stavkih isti ali ne: v prvem primeru je bolj poudarjena vzročnost, v drugem pa bolj pojasnjevalnost. Zaradi raznovrstnosti vzročnih razmerij je nujna še nadaljnja delitev:

Vzrok dejanja

Vprašalnica je *zakaj?*, tipični veznik je *ker*. Razlaga v SSKJ: »v vzročnih odvisnih stavkih za izražanje dejstva, da je vsebina odvisnega stavka vzrok dogajanju v nadrednem«. Znotraj vzroka dejanja je narejena enaka delitev kot pri časovnem odvisniku, saj je tudi pri vzročnem odvisniku (in na splošno pri vzročno-posledičnih razmerjih) pomembna sosledica časov:

Preddobnost: Dejanje v odvisniku se zgodi pred dejanjem v nadrednem stavku, to dejanje je posledica prejšnjega dejanja: *Sodišče ga je oprostilo, ker ni našlo dovolj dokazov*,⁵² *Ker se je otopilo, se je sneg stopil*.

Istodobnost oz. prosta časovna določitev: Dejanji potekata istočasno ali pa ni pomembno oziroma točno določeno, kdaj se dejanji dogajata: *Bodi skoncentriran, ker nimamo časa za ponavljanje*.

Zadobnost: Dejanje v odvisnem stavku se zgodi za dejanjem v glavnem stavku: *Takšne priložnosti pač ne smete izpustiti, ker se ne bo kmalu ponovila*.

Učinek dejanja⁵³

Gre za konstrukcije, pri katerih je vzrok izražen v nadrednem stavku, posledica pa v podrednem in so tako povedi že same po sebi pretvorbe vzroka dejanja: Poved *Stala je tako blizu, da je čutil njen dih*⁵⁴ (Žele 2013: 17) lahko pretvorimo v: *Ker je stala tako blizu, je čutil njen dih*.

Namerni odvisnik

Družljivi namerni odvisnik se od vzročnega odvisnika razlikuje po sosledici časov, saj se najprej uresniči dogodek v nadrednem stavku in nato dogodek v podredju (če se): *Tega avtomobila ne boste kupili, da bi z njim uživali v vožnji, Načrtovala sta turnejo prav v času predsedniških volitev, da bi spodbudila mlade, naj glasujejo proti vojni*.

⁵² [word="ker"] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁵³ Po Slovenski slovnici (Toporišič 2004: 642) je to posledični odvisnik.

⁵⁴ [tag="Gg.*"] {0,3} [tag="U*"] [word="da"]

Pogojni odvisnik

Pogojni odvisnik (in ustrezeni besedni stavčni člen) pove, od česa je odvisna izvršitev povedka (Toporišič 2004: 627). Blizu je časovnemu in vzročnemu odvisniku.

Posebnost pogojnega odvisnika⁵⁵ je pogojni naklon, ki »podaja umišljeno dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve (Toporišič 2004: 359). Nezaznamovani veznik je *če*.

Glede na ne/uresničljivost dejanja se je izoblikovala tipologija pogojnih odvisnikov:

Uresničljiv pogoj: oba stavka sta v povednem naklonu, praviloma je pretvorljiv v vzročno podredje. Pri nekaterih primerih gre bolj kot za pogoj za trditev oz. ugotovitev, kar vodi v splošnost dejanj: *Odškodnina se odmeri drugače, če gre za črno gradnjo*,⁵⁶ *Če imamo avto, plačujemo dodatek za ceste*.

Pomožno uresničljiv pogoj: Vsebina nadrednega stavka se realizira, če se realizira vsebina podrednega stavka. Obstajata dve možnosti realizacije in obe sta možni: *Če bo deževalo, ne gremo na sprehod*. 1. možnost: *Dežuje, torej ne gremo na sprehod*. 2. možnost: *Ne dežuje, torej gremo na sprehod*. Možno poimenovanje bi bilo tudi izbirno pogojno razmerje: *Če bi hoteli, bi postavili drugačne zakone, Če bi bilo treba, bi vzel celo kredit*.

Neuresničljiv pogoj: dejanje je zgolj umišljeno in ni verjetno z ozirom na resničnost, kar na oblikovni ravni izraža pogojni naklon: *Če bi se odločal danes, bi gotovo izbral gimnazijo, Če bi bil žival, bi bil pes*.

Dopustni odvisnik

Dopustni odvisnik je podoben pogojnemu. »Prislovno določilo dopuščanja [in stavčni ustreznik] pove, kljub čemu se kaj proti pričakovanju ni ali pa je zgodilo« (Toporišič 2004: 627). Pomensko najširši in najbolj nevtralen je veznik *čeprav*, z njim sta skoraj povsod zamenljiva *kljub temu da* in *četudi*: *Žal se take stvari dogajajo, kljub temu da smo naredili vse, da zaščitimo gledalce*,⁵⁷ *Pot je že poznal, čeprav je tokrat hodil v nasprotni smeri*.⁵⁸

Kot podtip dopustnega odvisnika se gradivno potrjuje izvzemanje. V odvisniku je izražena lastnost, ki glede na vsebino glavnega stavka ni pričakovana. Poseben je tudi v tem, da je nepretvorljiv/teže pretvorljiv v priredje: *Seveda so pesmi lahko iskrene, četudi jih napiše kdo drug, Včasih gledalcu morate povedati za stvari, četudi jih noče slišati*.

⁵⁵ Čeprav se pojavlja tudi v drugih podredjih.

⁵⁶ [word="če"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁵⁷ [word="kljub"] [word="temu"] [word="da"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁵⁸ [word="čeprav"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

Pogojno-dopustni odvisnik

Pod pogojno-dopustni odvisnik spadajo primeri, ki zadostujejo tako pogojnosti kot dopustnosti. Tako gre hkrati za dodajanje (pogoja) in omejevanje. Dodajanje izraža členek *tudi* (lahko tudi kot del sklopa *četudi*), pogoj pa veznik *če* in pogojni naklon, *če* je. Pogojnost dodaja stavku možnost, da se dejanje zgodi ali ne, kar je lahko izraženo tudi s pogojnim naklonom: *Vsi morajo govoriti francosko, tudi če ne znajo*,⁵⁹ *Tudi če razlika obstaja, nikogar ne zanima*.

2.2.2.4 Prislovnodoločilni odvisniki načinovnih razmerij

Prislovno določilo načina (in stavčni ustreznik) natančneje določa način poteka glagolskega dejanja. Ker je v primerjavi s prislovnimi določili kraja, časa in vzroka zgolj lastnostno vezan na pomen konkretnega povedka, omogoča veliko različnih lastnostnih razmerij (primerjaj Toporišič 2004: 622–625 in Žele 2013: 18–19).⁶⁰ Podobno kot pri drugih odvisnikih je razlika med besednim in stavčnim stavčnim členom v tem, da prvi odgovarja na vprašanje *kako?*, drugi pa *Kako se je zgodilo?*, zato veliko primerov sodi k primerjalnemu načinu.

Za nadaljnjo natančno delitev s prikazom vseh vezniških sredstev bi bila potrebna natančnejša raziskava korpusnega in slovarskega gradiva. Zaenkrat se kažejo ti podtipi:

Odvisnik neposrednega oz. pravega načina

Ta odvisnik uvaja vprašalnica *kako?* in pomensko podaja način poteka glagolskega dejanja. Najosnovnejši veznik je *tako*, *da*, pri tem *tako* napoveduje načinovno razmerje, *da* in odvisnik pa z vsebino dejanja dopolnjujeta odnosnico, ki bi bila sama zase preveč splošna. Odnosnica *tako* je v nekaterih primerih izpustljiva. Veznik *ne da bi* je pomensko samostojen in v odvisni stavek uvaja pogojni naklon: *Vsa poslopja so prenovili tako, da so ohranila nekdanjo podobo*,⁶¹ *Stavek je težko izreči, ne da bi zvenel slabšalno*.⁶²

Odvisnik primerjalnega načina

Odvisnik stavek izraža, kako v primerjavi s čim se zgodi dogodek v glavnem stavku. V odvisnem stavku je vedno primera. V primerjavi z neposrednim načinom je nanašalnica *tako* lažje opustljiva oziroma ni potrebna, saj ne gre za neposredni način, torej *kako?*, ampak za primerjavo, torej *podobno s čim?*. Sem spadajo tudi primerjalni

⁵⁹ [word="tudi" [word="če" [] {0,3} [tag="Gg.*"]

⁶⁰ Opozoriti je treba, da se v Slovenski slovnici delitvi besednih in odvisniških stavčnih členov ne prekrivata popolnoma, tako je prislovno določilo sredstva in orodja na stavčni ravni prekrivno s sredstvenim odvisnikom, s čimer opozarja, da orodje ni pretvorljivo v stavčni stavčni člen. Tropičje pri obravnavi prislovnih določil lastnosti (Toporišič 2004: 622) kaže, da je podvrst lastnostih oz. načinovnih določil še več.

⁶¹ [tag="Gg.*" [] {0,3} [word="tako" [tag="U" [word="da"]

⁶² [tag="Gg.*" [] {0,3} [tag="U" [word="ne" [word="da" [word="bi"]

frazemi. V glavnem stavku so značilni glagoli zaznavanja, ravnanja: *Tri četr ure je minilo, kot bi trenil*,⁶³ *Izgleda, kot da organiziram politične dvoboje*.

Odvisniku primerjalnega načina je podrejen odvisnik podobne primere. V odvisnem stavku je primera, ki podaja, kako v podobnosti s čim se nekaj zgodi. Pogosto je v obeh stavkih glagol isti ali pomensko podoben. Pomensko je taka konstrukcija blizu pojasnjevalnosti. S pomenskega in pravopisnega vidika na tak odvisnik kaže primer, pri katerem vejica stoji pred *tako kot*: *Želel si je celo ostriči lase, tako kot jih imajo drugi sošolci*,⁶⁴ *Ta dvom ne more zaustaviti gibanj, tako kot jih ni moglo zaustaviti tudi nič podobnega v preteklosti*.

Odvisnik mere

Ta odvisnik je podoben odvisniku primerjalnega načina, le da je v odvisniku izražena primera, ki je kakor koli merljiva, bodisi količinsko bodisi stopenjsko intenzivirano. Obstajata dva podtipa. Odvisni stavek lahko izraža neko količino, četudi abstraktno, ki natančneje opredeljuje dogajanje v glavnem stavku. Vprašalnica za podredni stavek je *koliko?*: *Državljan da, kolikor zmore, in dobi, kolikor rabi*.⁶⁵ Znotraj odvisnikov mere je lahko izražena stopnja intenzivnosti dogajanja glavnega stavka. Vprašalnica za podredni stavek je *kako (močno ...)?*: *Člani ekipe so jo razvajali, kolikor so mogli, Vpila je, kolikor so ji dala pljuča*.

Sorazmerijski odvisnik

Na izražanje količinskih razmerij med količino v odvisnem in matičnem stavku je vezan sorazmerijski odvisnik: *Bolj sem hitel, manj sem kam prispel* (Toporišič 2004: 642). V primerjavi z odvisnikom mere izražata stopnjo intenzivnosti oba stavka, in sicer v vzročno-posledičnem razmerju, zvišanje/znižanje intenzivnosti v enem stavku vpliva na zvišanje/znižanje intenzivnosti v drugem. Primeri z *bolj-manj* ali *manj-bolj* tvorijo obratnosorazmerno razmerje: *Bolj sprašujem, bolj se čudim*,⁶⁶ *Čim bolj smo se odmikali od doline, bolj redkejše je bilo rastlinstvo*. V zadnjem primeru se vidi vezniška vrednost besede *bolj*, saj ta ne stopnjuje pridevnika (ki je že v primerniku), ampak se nanaša na cel stavek. *Bolj ko premišlujem o tem, manj mi je jasno, Manj ko razmišljaš o slabih stvareh, manj hudega se bo zgodilo*.

Sredstveni odvisnik

V nasprotju z odvisnikom načina je odvisnik sredstva povezan s konkretizacijo ali poudarjanjem navadno opredmetenega sredstva. Vprašalnica je *s čim?* in *kako?*, po obliki je podoben predmetu sredstva dejanja, le da je pri prislovnem določilu sredstva glagol

⁶³ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kot"] [word="bi"]

⁶⁴ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="tako"] [word="kot"]

⁶⁵ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="kolikor"]

⁶⁶ [word="bolj|manj"] [] {0,3} [tag="Gg.*"] [] {0,3} [tag="U"] [word="bolj|manj"] [] {0,3} [tag="Gg.*"]

pomensko splošnejši (primerjaj Žele 2012: 201–214). V odvisnem stavku nastopa neko konkretno, materialno sredstvo (za razliko od neposrednega načina, kjer je to sredstvo (lahko) abstraktno), ki vpliva na dejanje v nadrednem stavku. Prislovno določilo sredstva in orodja je praviloma izraženo nestavčno ravno zaradi konkretnosti sredstva, npr.: *udariti s kladivom, delati s strojem*. V stavčnih zgledih tako nastopi podoben problem kot pri prostorskem razmerju, saj s stavkom ni mogoče enoumno izraziti konkretnega kraja ali sredstva: *Vozel naj bi bil razdril s tem, da je odstranil drog, okrog katerega je bil zavezan*,⁶⁷ *Zabaval se je s tem, da je pisal in režiral igre za bolnike*.

Posledični odvisnik

Posledični odvisnik izraža posledico dogajanja v nadrednem stavku. V glavnem stavku je naveden vzrok, ki ima za posledico dogajanje v odvisnem stavku. Tipični veznik je *tako da*, za razliko od pravega načina se vejica ne piše vmes, ampak pred zvezo *tako da*: *Zjutraj me je zelo bolelo levo koleno, tako da sploh nisem mogel vstati s postelje*,⁶⁸ *Tik pred startom se ji je zlomil del čevlja, tako da je morala nastopiti z veleslalomsko obutvijo*.

Izvezalni odvisnik

Izvezalni odvisnik dodaja izjemo dejanju v matičnem stavku (oz. povedku). Sistemsko je pretvorljiv v protivno priredje, v podvrsto izvzemanje. Razlikovati ga je treba od drugih (nepravilnih) odvisnikov, ki izražajo protivnost, npr. z veznikoma *namesto da*, *medtem ko*. Podobnost s protivnim priredjem je vidna tudi v tem, da je težko določiti, ali gre za podredne ali priredne veznike, tako je v SSKJ² označen kot priredni veznik, v Slovenski slovnici pa kot podredni (Toporišič 2004: 643) in priredni (Toporišič 2004: 652). Vse to kaže na manjšo stopnjo odvisnosti, pri tem primeru pa lahko že kar za eno samo vrsto konstrukcije in je torej vsaj v tem primeru ločevanje na podredje in priredje umetno in nepotrebno. Najboljši kriterij za ločevanje med priredjem in podredjem je možnost pretvorbe v besedni stavčni člen, ki pa mora biti sistemska, da je ločevanje med izvzermalnim podredjem in izvzermalnim priredjem (kot podvrsto protivnega) smiselno. Korpusna analiza kaže, da je konstrukcija z veznikom *le da ne* redka, saj program najde le 170 zadetkov, kar je v primerjavi z obsegom korpusa Gigafida zelo malo. Poleg tega je kriterij za podrednost ta, da natančneje določa način glagolskega dejanja v nadrednem stavku, tak primer je iz slovnice: *Prišli so vsi, le da ne prostovoljno*.⁶⁹ Poved lahko pretvorimo v: *Nekateri so prišli neprostovoljno*. Primeri v nadaljevanju dokazujejo, da je problematično in težko razlikovati, kdaj gre za izvzemanje in kdaj za dodajanje izjeme, vprašanje je, ali je tako ločevanje smiselno: *Vsi prebivalci sveta uporabljamo isto sonce, le da ne greje vseh naenkrat, Ko neko delo začnete, ga praviloma dokončate, le da ne v roku, Ciplje lahko lovimo ves dan, razen kadar se pasejo*.

⁶⁷ [tag="Gg.*"] [] {0,3} [word="s"][word="tem"][tag="U"] [word="da"]

⁶⁸ [tag="Gg.*"] [] {0,3}[tag="U"] [word="tako"] [word="da"] [] {0,3}[tag="Gg.*"]

⁶⁹ [tag="Gg.*"] [] {0,3}[tag="U"] [word="le"] [word="da"] [word="ne"] [] {0,3}[tag="Gg.*"]

Ozirni odvisnik

V Slovenski slovnici ozir sodi pod vzročnostne odvisnike (Toporišič 2004: 643), vendar gre za načinovno razmerje, saj pojasnjuje, z ozirom na kaj poteka dogajanje v matičnem stavku. Odvisnik se lahko ozira na vsebino in jo potem razlaga v glavnem stavku ali pa na tvorčev odnos do vsebine, taka sta npr. stavka: *Kar se mene tiče/kolikor je meni znano*. Pod načinovna razmerja je ozir uvrščen v Žele 2013: 19. Nekateri primeri so blizu pogojnemu razmerju. S stilističnega vidika je ozirni odvisnik velikokrat nepotreben. Kažeta se dva podtipa: v prvem je izražen tvorčev odnos in je zaradi subjektivnosti blizu členkovni rabi: *Kolikor je meni znano, tekma zanesljivo bo*.⁷⁰ Pri drugem podtipu je ozirni odvisnik pretvorba katerega od stavčnih členov: *V kolikor gre za finančnega investitorja, mora imeti ta razpoložljiva sredstva v višini vsaj dveh milijard evrov, Vsaj kar se tiče domišljije, sodijo v sam vrh*.⁷¹

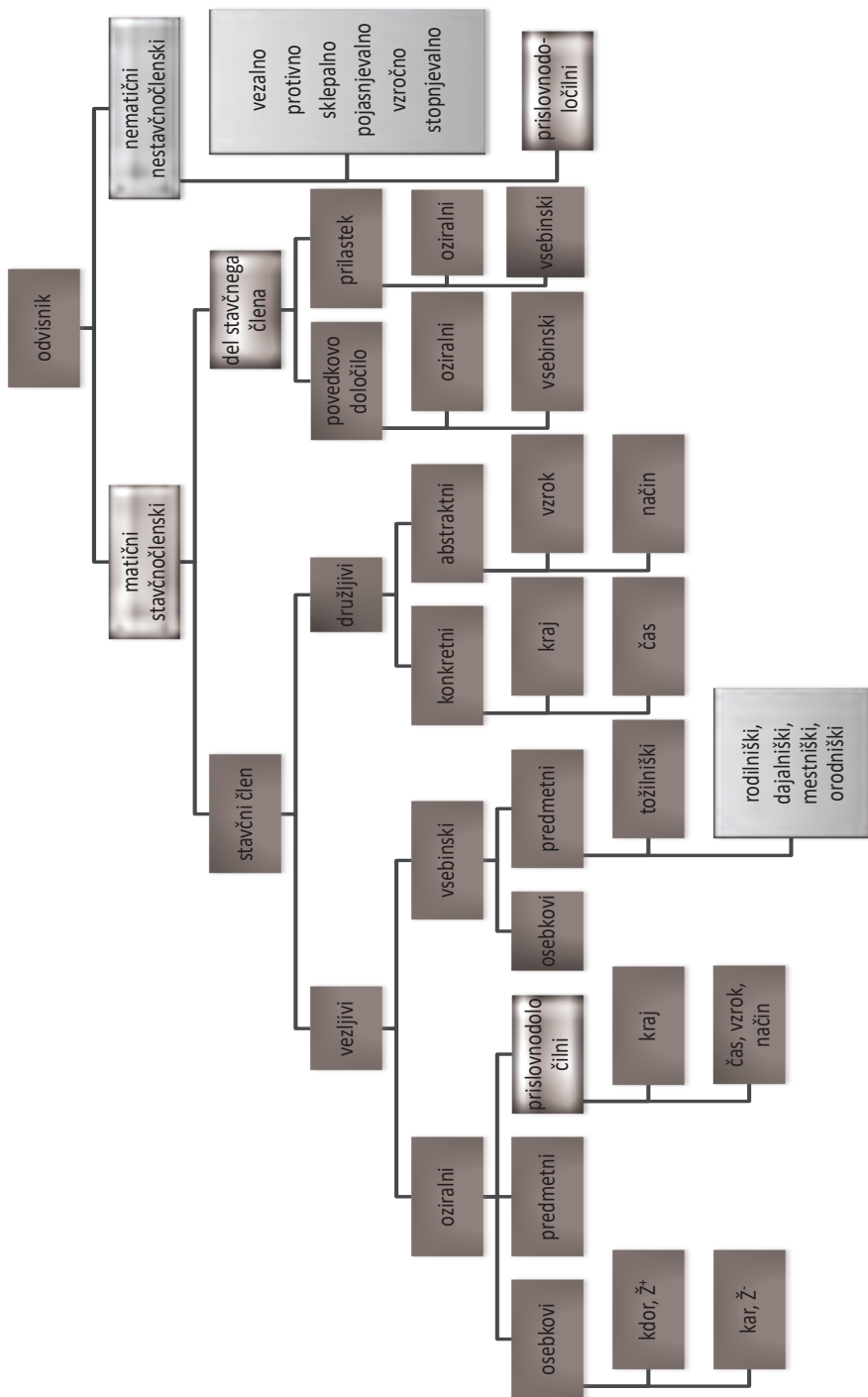
3 Graf stavčnočlenskih odvisnikov in razmerij med njimi

Opozoriti je treba, da je v grafu zaradi omejitev v prikazu razmerij lahko na enem mestu prikazana le po ena lastnost in ta je praviloma prednostna; za prilastkov odvisnik sta na primer značilni tako oziralnost/vsebinkost kot tudi to, da ne zaseda mesta samostojnega stavčnega člena.

⁷⁰ [word="kolikor"{}]{0,3} [tag="Gg.*"{}]{0,3}[tag="U"{}]{0,3} [tag="Gg.*"{}]

⁷¹ [word="kar"{}]{0,3} [tag="Gg.*"{}]{0,3}[tag="U"{}]{0,3} [tag="Gg.*"{}]

Graf 1: Tipologija stavčnočlenskih odvisnikov.

4 Sklep

Glede na predstavljeno tipologijo bi bilo v nadaljevanju treba še natančneje razdelati tako podvrste znotraj posameznih podredij kot tudi odnose med podredji ter izdelati še tipologijo nestavčnočlenskih odvisnikov, ki jasno kažejo prehod v priredja.

VIRI IN LITERATURA

- Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Na spletu.
 Korpus Gigafida. Na spletu.
 Korpus Gigafida v orodju NoSketch Engine. Na spletu.
- Robert CAZINKIĆ, 2000: Oziralni prilastkovi odvisniki. *Jezik in slovstvo* 46/1–2. 29–40.
 Dejan GABROVŠEK, 2019: *Stopnje odvisnosti v slovenskih podredno zloženih povedih: Magistrsko delo*. Ljubljana.
- Anton SOVRÈ, 1939: Oziralni odvisnik – sintaktični omnibus. *Slovenski jezik* 2. 88–102.
 Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
 Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica. Četrta prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.
- Ada VIDOVIČ МУНА, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Виктор В. Виноградов, 2001: *Русский язык (Грамматическое учение о слове)*. Москва: Русский язык.
- [Viktor V. VINOGRADOV, 2001: *Russkij jazyk (Grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva: Russkij jazyk.]
- Andreja ŽELE, 2001: *Vežljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: ZRC SAZU (Linguistica et philologica).
- Andreja ŽELE, 2005: Koreferenčna vežljivostna razmerja v slovenskih povedih. *Slavistična revija* 53/1. 13–25.
- Andreja ŽELE, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 27).
- Andreja ŽELE, 2013: *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika – temeljni pojmi*. Samozaložba.
- Andreja ŽELE, 2015: Vežljivost in družljivost kot dopolnjujoča se besedilna pojava v slovenščini. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 99–111.
- Andreja ŽELE, 2016a: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.
- Andreja ŽELE, 2016b: O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem. *Jezikoslovni zapiski* 22/2. 31–43.
- Andreja ŽELE, 2017: Razmerje osebke proti osebkom odvisnik v slovenskih povedih. *Slavistična revija* 65/1. 81–97.

SUMMARY

The present article divides dependent clauses into two categories—valency dependent clauses and collocational dependent clauses. Valency dependent clauses are further divided into two subcategories—i.e., relative clauses and content subordinate clauses; a typology based on sentence element categorization is included in the article. Collocational dependent clauses are subdivided into attributive and adverbial dependent clauses. Additionally, adverbial dependent clauses are subdivided into categories of place, time, cause, and manner with further subdivisions.

The typological criteria are formed on both the syntactic and semantic levels with respect to a particular sentence element, nucleus, and conjunction being optional or mandatory, as well as with consideration of the function of the conjunction in linking the clauses.

Additional corpora research on particular subordinates remains to be done, as is further research into the relation between a subordinate sentence element and subordinating elements. The relations between participants in a complex sentence, especially from the point of view of co-occurring predicates, also calls for additional research.

UDK 81'42:007

Darinka Verdonik

Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru
darinka.verdonik@um.si

POMANJKLJIVO SPORAZUMEVANJE V IDEOLOŠKO VPETEM DISKURZU

Ideološko vpet diskurz je pogosto pospremljen s sovražnim in žaljivim govorom, hkrati pa zadeva družbeno izredno občutljive in pomembne teme. V članku raziskujemo, kaj se na ravni medsebojnega razumevanja in sporazumevanja dogaja v take vrste diskurzih, ter ugotavljamo, da gre za pomanjkljivo sporazumevanje na ravni makropropozicij, ki ga spodbujajo okoliščine, v katerih se aktivirajo emocije in tekmovalno vzdušje, ter prevelika osredotočenost nase namesto na naslovnika.

Gljučne besede: nesporazum, razumevanje, pomen

Ideological discourse is often full of hate speech and insults, even though it refers to socially very sensitive and important topics. In this article, I investigate interpersonal understanding and comprehension in ideological discourse. I find that miscommunication on the level of propositions is present. It is stimulated by circumstances that activate emotions and a competitive atmosphere, and by an excessive orientation towards oneself instead of the other.

Keywords: misunderstanding, comprehension, meaning

1 Uvod

Sporazumevanje lahko vidimo kot zadnjo stopničko na lestvici različnih ravni, ki so predmet jezikoslovnega raziskovanja, saj je krovni cilj vsake jezikovne izmenjave sporazumeti se v smislu uspešno izmenjati misli, informacije. V slovenističnem jezikoslovju je bilo sporazumevanje deležno nekaj pozornosti, za to razpravo pa so aktualne zlasti tiste publikacije, ki se ukvarjajo s problematiko razumevanja ali nesporazuma.

O. Kunst Gnamuš prevzame pogled Hermanna, po katerem je besedilo samo izrečeni predstavnik vsega tistega, kar je imel tvorec v mislih, in naslovnik mora na podlagi tega rekonstruirati celoto (Kunst Gnamuš 1984: 43). Tak pogled izhaja iz de Saussurjevega jezikovnega modela. V nadaljevanju pa vendarle opozori tudi, da naslovnik tvorčev pomen dopolni, razvije in nadgradi s svojimi izkušnjami (Kunst Gnamuš 1984: 45), kot izhaja iz tradicije tistih jezikoslovnih vej, ki preučujejo jezik v kontekstu (konverzacijska analiza, jezikovna pragmatika, Firthova šola ...). Na teh temeljih razvija pogled na razumevanje tudi J. Vogel (2004), ki povzema stališče teorije relevantnosti, da naloga naslovnika ni zaznavati in dekodirati, kaj je želel tvorec sporočiti, ampak mora zgraditi svojo lastno koherentno interpretacijo; je torej aktivni soustvarjalec sporočenega pomena. Podobno I. Ferbežar in M. Stabej (2008: 25) povzemata, da besedilo nima nekega določenega pomena, ki naj bi ga naslovnik samo odkril, ima le pomenski potencial, ki se uresničuje med procesom razumevanja. D. Verdonik (2005)

sporazumevanje predstavi s pomočjo Verschuerenove (2000) sheme različnih fizičnih, družbenih in mentalnih svetov, iz katerih tvorec in naslovnik opazujeta in posledično vedno nekoliko različno razumeta sporočilo. Podobno shemo razumetja povzameta I. Ferbežar in M. Stabej (2008).

Nesporazum je predstavljen kot negativni pol razumevanja. Tako kot že O. Kunst Gnamuš (1984) tudi D. Verdonik (2005) povzema, da popolno razumevanje ni mogoče, hkrati pa predpostavka, da je vsa naša komunikacija nesporazum, tudi ni plodna, zato opredeli nesporazum kot situacijo, ko se razumemo narobe, in ne kot situacijo, ko se ne razumemo popolnoma. Podobno I. Ferbežar in M. Stabej (2008) nerazumetje in nesporazum predstavitava kot situacijo, ko skupna podlaga, skupne »črte pogleda« povsem umanjajo. Tudi M. Hladnik (2017) povzame, da nesporazume dojemamo kot napake, vendar hkrati opozarja, da so »v komunikaciji prej pravilo kot izjema« in da bi sporazumevanje »lahko definirali kot nenehno odpravljanje nesporazumov« (Hladnik 2017: 62). Razumevanje nesporazuma je tukaj torej širše in bolj dinamično vpeto v diskurz. Avtorji ločujejo razloge za nesporazume različno. D. Verdonik (2005) jih loči glede na ravni pomena, na katerih se pojavljajo, na nesporazume na ravni (1) narobe aktualiziranega dobesednega pomena, (2) napačnega razumevanja namenov tvorca (t. i. pragmatični pomen) in (3) različno interpretiranega implicitnega pomena. Podobno lahko razvrstimo razloge nesporazumov, ki jih navaja J. Vogel (2004). Pod (a) navaja vrsto nesporazumov, ki nastajajo zaradi naslovnikove težave z dobesednim pomenom (2004: 44), pod (b) sta dva od razlogov taka, da ju lahko pripišemo težavam pri razbiranju implicitnega pomena; zadnji razlog pa se nanaša na različno presojo o družbenih razmerjih in sporazumevalnem namenu in ga lahko uvrstimo na raven pragmatičnega pomena in namere. Podoben razlog nesporazumov navaja tudi O. Kunst Gnamuš (1984: 43), ko pravi, da nesporazum nastane, če »sporočevalec napačno oceni naslovnikovo vednost, njegove interese, vrednote in potrebe ter kadar je med obema velika družbena razdalja, zaradi katere različno razumeta in ocenita govorni položaj«. V medkulturnem kontekstu pa N. Povodnik (2008) ugotavlja, da se nesporazumi napajajo iz konkretnih, vidnih danosti, ki se jim ni mogoče izogniti, ter iz subjektivnih odzivov na te danosti, ki pa jih je mogoče zavestno usmerjati skozi samonadzor, samovzgojo, trud za večjo kulturno občutljivost in spoštovanje drugačnega. Skratka, s pragmatičnega vidika tako navedene avtorice kot pogosto tudi tuji avtorji navajajo kot ključno ugotovitev, da je razlog za nesporazum prevelika usmerjenost tvorca k sebi namesto k naslovniku oz. prevelika družbeno-kulturna razdalja med naslovnikoma. Delno sorodna je ugotovitev Hladnika (2017), ki raziskuje nesporazume v kontekstu prehoda iz tiskanega v elektronski medij in ugotavlja, da uporabniki zaradi preslabega poznavanja značilnosti novega medija, zakonitosti delovanja, nepisanih konvencij in ravnanja njegovih uporabnikov zaidejo v komunikacijske težave. Tudi pri teh razlogih za nesporazum gre za neki notranji manko tvorca, vendar tukaj ni izpostavljen družbeni in interakcijski, ampak individualni kognitivni vidik.

V tuji literaturi je nesporazum opredeljen kot situacija, ko se to, kar razume naslovnik, in to, kar je želel sporočiti tvorec, ne ujema. Toda že zgornji pregled del slovenskih avtorjev na to temo kaže, da je spekter različnih problemov, ki nastajajo pri jezikovni komunikaciji, zelo širok in pojem nesporazuma preozek, da bi zaobjel vse: ne slišimo/

ne vidimo, napačno slišimo/vidimo, nič ne razumemo, le delno razumemo, narobe interpretiramo pomen, pripišemo napačno referenco, narobe interpretiramo ilokucijsko silo, ne poznamo družbeno-kulturnih komunikacijskih konvencij, posamičnega konteksta, nimamo potrebnega predhodnega védenja itd. Pri vseh navedenih težavah lahko ločimo tudi, do kolikšne mere se jih udeleženci v komunikaciji zavedajo: S. Blum-Kulka in E. Weizman (2003) opozarjata, da obstajajo tako očitni, prepoznani in popravljeni nesporazumi kot neprepoznani, nepopravljeni in samo potencialni nesporazumi, V. Hinnenkamp (2003) pa jih celo razvrsti po sedemstopenjski lestvici od odprtih, nemudoma prepoznanih in popravljenih nesporazumov do nesporazumov, ki sploh niso prepoznani. Vzporedno s pojmom nesporazuma (angl. *misunderstanding*) se je tako sčasoma začel širiti pojem *miscommunication*, ki ga bomo prevajali kot pomanjkljivo sporazumevanje. E. Weigand (1999) skuša vzpostaviti ločnico med njima na podlagi tega, ali je nesporazum prepoznan ali ne, drugi avtorji pa ju uporabljajo bodisi kot nadpomenko in podpomenko (npr. Mustajoki 2012) ali kot sopomenki (Coupland idr. 1991).

V tej razpravi uporabljamo termin pomanjkljivo sporazumevanje kot nadpomenko nesporazuma. Ne bomo se namreč ukvarjali z neposrednimi, prepoznanimi nesporazumi, kakršne E. Weigand (1999) opredeljuje kot tipične, pač pa s takimi, ki ostanejo prisotni in neprepoznani ves čas komunikacije. Slednje predstavlja tudi z analitskega postopka zahtevno nalogo, saj je vprašanje, kako dokazati pomanjkljivo sporazumevanje, ki ni nikjer v toku sporazumevanja s strani udeležencev prepoznano in popravljeno. Na teoretski ravni so nas za raziskavo motivirale posamezne zabeležke, da naj bi bili v vsakdanji interakciji pripravljeni tolerirati visok nivo nerazrešenih, potencialnih, latentnih nesporazumov (Blum-Kulka, Weizman 1992). Na empirični ravni nas je za raziskavo motiviralo gradivo, na katero smo naleteli. V letu 2015 se je na javni televiziji odvijalo odmevno televizijsko soočenje na temo Zakona o zakonski skupnosti, ki nosi v sebi mnoge značilnosti diskurzov, kakršni se širijo (tudi) prek družbenih omrežij, nanašajo pa se na teme, ki običajno sprožijo ideološko vpet diskurz (nacionalizmi, religije, spolne usmerjenosti), praviloma (tudi v izbranem gradivu) pospremljen s sovražnim govorom. Da bi bolje razumeli, kaj se na ravni sporazumevanja dogaja v take vrste diskurzih, smo se odločili raziskati, kako se v njih realizira pomanjkljivo sporazumevanje. Raziskovalna cilja, ki ju bomo skušali doseči, sta:

- dokazati, da gre v primeru ideološko vpetega diskurza za neprepoznano pomanjkljivo sporazumevanje med obema skupinama, in
- analizirati razloge za pomanjkljivo sporazumevanje v tovrstnih diskurzih.

Sledeč tema ciljema predstavljamo v naslednjem poglavju dosedanje raziskave na temo nesporazumov in pomanjkljivega sporazumevanja ter izpostavljamo teoretsko smernico, ki ji bomo sledili. V tretjem poglavju predstavljamo gradivo in analitski postopek, v četrtem pa rezultate analize, s katerimi skušamo doseči prvi raziskovalni cilj. Skozi diskusijo v petem poglavju rezultate interpretiramo, s čimer sledimo drugemu raziskovalnemu cilju. Na koncu strnemo spoznanja.

2 Pomanjkljivo sporazumevanje

Obseg literature na temo nesporazuma in pomanjkljivega sporazumevanja je izredno obsežen in kvalitetne preglede najdemo v tuji literaturi (Tzanne 2000; Olsina 2002; House 2003). Zaradi omejitve prostora se tukaj osredotočamo na vprašanje, kako avtorji iz različnih disciplin razlagajo pomanjkljivo sporazumevanje in razloge zanj.

2.1 Različne ravni pomena

Najpogosteje, zlasti v pragmatiki, se avtorji približajo vprašanju nesporazuma z vidika tega, na katerih ravneh pomena se pojavlja. Pragmatika loči dve ravni: pomen, določen semantično, in silo, določeno pragmatično (Leech 1983; Thomas 1983). Z vidika nesporazuma pa avtorji opozarjajo še na tretjo raven, in sicer E. Weizman in S. Blum-Kulka (1992) poleg semantičnega pomena (o čem je govor, tj. propozicije, teme) in namena (ilokucijska sila) izpostavljata še način oz. ton, kako je nekaj mišljeno (npr. kot resno, igrivo, sarkastično).

Kasneje avtorji sledijo vedno bolj interdisciplinarnim pristopom. A. Tzanne (2000) tako še vedno ločuje pomen na semantični ravni ter silo na pragmatični, nato pa vsakega členi še bolj specifično: pomen na smisel in referenco, k sili pa poleg ilokucijske prišteva še medosebno, ki izhaja iz Hallidayeve medosebne funkcije in se nanaša na govorčev namen – bodisi da draži naslovnika, uporablja ironijo ipd., ter diskurzno silo, ki izhaja iz Hallidayeve besedilne funkcije, nanaša pa se na govorčev namen, vezan na organizacijo in upravljanje diskurza, npr. uvajanje nove teme.

2.2 Različni raziskovalni zorni koti

Interdisciplinarni pristop k problemu pomanjkljivega sporazumevanja zavzamejo tudi N. Coupland idr. (1991). V uvodu opozarjajo, da na pomanjkljivo sporazumevanje ne smemo gledati kot na nekaj deviantnega, kot odklon od ideala, saj je komunikacija sama po sebi pomanjkljiva, delna in problematična. Diskurz lahko na mnogih ravneh in z mnogih vidikov naleti na težave različne resnosti in zahtevnosti. V modelu, ki ga predstavljajo, se pomanjkljivemu sporazumevanju približajo z vidika različnih raziskovalnih zornih kotov.

Raven 1: Pomanjkljivo sporazumevanje lahko obravnavamo kot vseprisoten fenomen na ravni izmenjave pomena zaradi omejenih zmožnosti koda in kanala, vzajemnega delovanja jezikovnega pomena in konteksta ter potrebe po kognitivni hevristici pri kodiranju in dekodiranju. Gre za vgrajeno nepopolnost komunikacijske izmenjave.

Raven 2: Dejstvo je, da se udeleženci zavedajo posameznih izrazitejših neprimerosti v komunikaciji, kot so pretirane nejasnosti, težave z razumevanjem, zdrsi jezika, manjši nesporazumi, prekinjene vloge ... Pri tem gre za prepoznane komunikacijske motnje in prestopke oz. za t. i. tipični nesporazum, ki ga lahko popravimo.

Raven 3: Pomanjkljivo sporazumevanje lahko vidimo kot posledico osebne neprimernosti in posledično krivde: posameznik ima slabe jezikovne in komunikacijske kompetence, ni primerno pripravljen na komunikacijo, ima osebne probleme ali druge osebne značilnosti, ki vplivajo na njegovo komunikacijo tako, da jo vidimo kot odstopajočo od običajne.

Raven 4: Pomanjkljivo sporazumevanje je prisotno tudi, ko udeleženci strateško izrabljajo nesporazume in druge komunikacijske šibkosti, npr. kot bele laži, za ohranjanje pozitivne podobe drug drugega, s ciljem, da se ustvari dobro vzdušje in sodelovanje za skupne komunikacijske cilje.

Raven 5: Pomanjkljivo sporazumevanje je pogosto posledica medkulturnih razlik, pri čemer je treba medkulturno razumeti v smislu katerih koli kulturnih skupin na katerem koli področju človekovega delovanja, npr. delavci in menedžerji, pripadniki etničnih manjšin in policije, profesorji in študenti itd. (Thomas 1983). Kultura, ki ji posameznik pripada, ima komunikacijske posledice. Tukaj je identiteta posameznika definirana na družbeni, ne na osebni ravni. Pomanjkljivo sporazumevanje pri tem presegamo z učenjem o drugih kulturah, s spoznavanjem različnih družbenih praks.

Raven 6: Nazadnje lahko pomanjkljivo sporazumevanje vidimo kot posledico pripadnosti različnim ideološkim skupinam, pri čemer gre običajno za boj za moč in prevlado nad družbenimi in diskurzivnimi praksami. Coupland idr. (19991) na tej ravni ne ponujajo nobenega jasnega načina, kako bi pomanjkljivo sporazumevanje lahko presegli, razen skozi kritiko, ki jo daje sama analiza take komunikacije.

Ta model nam kaže, da je pojem pomanjkljivega sporazumevanja nemogoče opredeliti s preprosto definicijo, saj se nanaša na zelo raznolik nabor značilnosti komunikacije, njene izvore, kontekste in rezultate.

2.3 Modeli tvorjenja in interpretacije diskurza

V zadnjo skupino smo uvrstili avtorje, ki se vprašanju pomanjkljivega sporazumevanja približujejo skozi model, ki skuša ponazoriti procese tvorjenja in interpretacije diskurza. Tudi ti pristopi so praviloma interdisciplinarni. J. House (2003: 30) predstavlja kognitivni model, v katerem je procesiranje diskurza razdeljeno v devet enot, ki se začnejo s predstavitvijo celotnega sporazumevalnega konteksta in vsebine ter prek sporazumevalnih ciljev in izdelanih pričakovanj vodijo do samega dekodiranja pomena. Sledijo emotivna in kognitivna reakcija na prejeti pomen, nato izbira diskurzivne strategije in komunikacijskega načrta ter kodiranje in tvorjenje odziva.

Mustajokijev (2012) model je predstavljen ciklično in izhaja iz mentalnega sveta tvorca in naslovnika. To, kar tvorec hoče sporočiti, in to, kar je naslovnik dejansko razumel, ločuje kot dve različni enoti. Posebno in pomembno vlogo pa dobi spremljanje in ustvarjanje slike o naslovniku. Prav slednjo izkoristi za osrednjo točko razlage

pomanjkljivega sporazumevanja, saj naj bi bila slaba oz. napačna slika o naslovniku ključen razlog zanj, tvorec pa je s tem glavni nosilec »krivde« za pomanjkljivo sporazumevanje.

V slovenskem prostoru je bil pristop k razlagi pomanjkljivega sporazumevanja s pomočjo modelov razumevanja uporabljen v razpravi D. Verdonik (2010), ki se naslanja na znani van Dijkov in Kintschev (1983) model strategij razumevanja.

Razen naštetih najdemo seveda še številne druge pristope in raziskave pomanjkljivega sporazumevanja, od filozofskih (Klimova, Semradova 2012) prek psihološko-komunikoloških (Mortensen 1997) do čisto iz prakse izhajajočih (Boiarsky 2016).

3 Gradivo in metodologija

3.1 Gradivo

Gradivo predstavlja televizijsko soočenje na temo Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o zakonski skupnosti, v katerem je bila osrednja sporna točka sprememba definicije zakonske zveze iz življenjske skupnosti moža in žene v življenjsko skupnost dveh oseb. Soočenje se je odvijalo med referendumsko kampanjo, decembra 2015, na javni televiziji. Dostopno je na spletu. Traja uro in 45 minut, v njem pa so sodelovali predstavniki 35 od skupno 39 različnih organizacij, ki so aktivno sodelovale v referendumski kampanji, od političnih strank do bolj ali manj formalnih združenj, društev ipd. Iz tega sklepamo, da je gradivo z vidika zastopanosti različnih pogledov na problematiko reprezentativno.

Nastopajoči predstavniki v oddaji so bili razdeljeni v dve skupini: tiste, ki so zagovarjali predlagano spremembo (15), in tiste, ki so bili proti njej (20). Obe skupini sta bili ločeni tako, da je bila vsaka na svoji tribuni; tudi v analizi ju obravnavamo kot skupino **za** in skupino **proti**. Vodenje diskusije je bilo izključno tehnicistično, novinarja je samo natančno odmerjala čas vsakemu govorniku in tribuni, na noben način pa ni vsebinsko vodila diskusije niti posegala vanjo. V oddajo sta bila vključena tudi dva novinarska prispevka, ki ju izključimo iz analize.

Posebnost konteksta te TV-oddaje je, da temeljna namera obeh skupin ni prepričati nasprotno stran, ampak televizijsko publiko. Vendar prepričevalne strategije ne morejo vključevati samo predstavljanja lastnih trditev, ampak tudi ovrženje trditev nasprotne strani. Čeprav v članku ne analiziramo prepričevalnih strategij in argumentov, pa izhajamo iz stališča, da je ključen (in prvi) korak pri tem tudi ustrezno razumevanje nasprotne strani.

Gradivo smo pripravili za kvalitativno analizo, tako da smo ga segmentirali na izjave in transkribirali z orodjem Transcriber 1.5.1, kar nam je omogočalo, da smo ob analizi zapisa vedno imeli na voljo tudi avdio posnetek.

3.2 Potek analize

V empiričnem delu raziskave skušamo odgovoriti na prvo raziskovalno vprašanje in analizirati, na kak način se kaže pomanjkljivo sporazumevanje v našem gradivu. Pri tem se usmerjamo izključno v semantični nivo. Analiziramo ga na ravni makropropozicij, kot jih definirata van Dijk in Kintsch (1983: 189–233), in sicer kot povzetke propozicij, ki so izražene na ravni izjav, pridobljene z uporabo makropravil izbrisa, posploševanja in konstrukcije. Udeležene v diskurzu ločimo v dve skupini, za in proti, ter izdelamo makropropozicije za vsako.

Tematika soočenja je taka, da pride do izraza svetovnonazorska ali ideološka opredeljenost udeležencev. K ideološko vpetemu diskurzu se v analizi diskurza običajno pristopa skozi kritično analizo diskurza, ki razkriva, kako se ideologije skozi diskurz borijo za prevlado in kontrolo. Naša raziskava je osredotočena na vprašanje, koliko uspešno so se udeleženci sporazumeli, in pri tem izhajamo iz predpostavke, da se udeleženci pomanjkljivega sporazumevanja ne zavedajo in da je tudi teorija (ne) razumevanja analitični pristop, ki nam lahko dodatno osvetli procese, ki se odvijajo v ideološko vpetem diskurzu.

Zaradi narave gradiva moramo ozavestiti tudi lastno držo do njega. Odločno obsojamo sovražni govor, ki se pojavlja na več mestih, in osebne žalitve, uperjene proti posameznim nastopajočim v oddaji ali drugim. Do vseh ostalih izraženih stališč, mnenj ali podatkov obeh skupin zavestno zavzamemo objektivno držo ter jih na noben način ne vrednotimo, ne z vidika resničnosti, iskrenosti, primernosti ali kako drugače, ampak jih jemljemo kot pravico do izražanja različnih svetovnonazorskih, verskih in drugih prepričanj, vrednot in osebnih verjetij, ne glede ali se z njimi strinjamo, jim verjamejo, nas prepričajo ali ne.

Analiza je kvalitativna. V prvem delu izhajamo iz vprašanja, katere osnovne trditve izraža vsaka od skupin v zvezi s problemom. Postopek je sledeč:

- natančno poslušamo posnetek in zapišemo lastne interpretacije makropropozicij za vsako skupino posebej,
- preberemo izpisane makropropozicije ter jih: (a) organiziramo v skupine, ki se nanašajo na isto temo, (b) izločimo tiste, ki so preveč specifične ali postranske (omenjene mimogrede ali samo enkrat) oz. se ne nanašajo na poroke med ne-hetereoseksualnimi,
- še enkrat preberemo transkripcijo in poslušamo posnetek ter natančno označimo, kateri del besedila sodi h kateri makropropoziciji,
- določenih delov besedila pri tem ne štejemo k nobeni makropropoziciji:
 - metabesedilo v vlogi povezovanja ali tvorjenja diskurza, upravljanja medosebnih odnosov itd.,
 - izrazi emocij, osebnih stališč, diskreditiranje nasprotnikov, žaljivke, opisi osebnih okoliščin ali izkušenj itd.,
 - pozivi k volitvam.

Nazadnje dodamo še kvantitativno analizo, kako pogosto je katera makropropozicija izražena in s strani koliko različnih oseb. Predpostavljamo namreč, da so makropropozicije, ki so večkrat izražene, bolj ključne za razumevanje, kako ena ali druga skupina razume problematiko.

V nadaljevanju kvalitativno analiziramo, kako se obe skupini ena drugi odzivata na prepoznane makropropozicije. Pri tem sledimo vprašanju: Ali lahko katerikoli del besedila razumemo kot primerno ekspliciten odziv na katero od makropropozicij nasprotne skupine, ki smo jih definirali v prvem delu analize? Ko rečemo »primerno ekspliciten«, mislimo, da se bodisi nanaša na isto temo, začne s podobnimi ali istimi ključnimi besedami ali podobno. Na najgloblji ravni lahko namreč skladno z Griceovim (1975) sporazumevalnim načelom relevantnosti vsak del besedila interpretiramo kot na tak ali drugačen način relevanten in posledično kot odziv na predhodni diskurz.

V tem delu analize označimo točne dele besedila, ki jih štejemo kot odziv na eno od makropropozicij nasprotne skupine, zberemo vse take odzive ter jih kvalitativno in kvantitativno ovrednotimo in na podlagi tega argumentiramo, ali kažejo ustrezno razumevanje makropropozicij nasprotne skupine ali ne.

4 Rezultati

4.1 Kako obe skupini razumeta poroke med neheteroseksualnimi

Za skupino **za** so neheteroseksualni manjšina. S tem ko bi pridobili pravico do poroke, bi dosegli njihovo bolj enakopravno vključenost v družbo in posledično bi bila družba kot celota bolj demokratična in enakopravna. Tako razumevanje izhaja iz tradicije, ki temelji v razsvetljenstvu – svoboda, enakost, bratstvo, vsi ljudje so rojeni enaki in imajo enake možnosti. Med makropropozicijami skupine **za** najdemo tri, ki smo jih opredelili pod temo enakosti.

Naslednji zelo pogosti makropropoziciji skupine **za** se nanašata na družbo (predlog zakona ne bo odvzel nobenih obstoječih pravic državljanom RS) in na otroke (zanje je najpomembneje, da živijo v ljubeči družini). Gre za odziva na makropropozicije nasprotne skupine.

Makropropozicije, ki se nanašajo na poroko in neheteroseksualnost, so manj pogosto izražene. Prva poudarja pomen ljubezni kot temelja družine, druga pa, da neheteroseksualnost ni izbira, ampak je prirojena. Podrobneje so makropropozicije skupine **za** predstavljene v tabeli 1.

Tabela 1: Makropropozicije skupine za.

ID	Makropropozicija	Koliko govorcev jo izrazi	Kolikokrat je izražena
Poroka-1	Družina je ljubezen, ne glede na spolno usmerjenost.	2	2
Poroka-2	Dve osebi, ki se imata radi, se imata pravico poročiti, ne glede na spol ali spolno usmerjenost.	2	2
Otroci-1	Za otroke je najpomembneje, da živijo v ljubeči družini. Neheteroseksualni so enako primerni starši kot heteroseksualni.	5	10
Enakost-1	Neheteroseksualni so manjšina, ki je stigmatizirana in nima istih pravic kot heteroseksualna večina.	9	14
Enakost-2	Predlagani zakon prinaša enakost pred zakonom in zagotavlja pravice do zdravstvenega zavarovanja po družinskem članu, nadomestila za nego, vdovske pokojnine, odškodnine v primeru smrti itd.	4	4
Enakost-3	Predlog zakona bo naredil našo družbo bolj sprejemajočo, enakopravno in strpno. Družba, ki neheteroseksualnim ne zagotavlja enakih pravic kot heteroseksualnim, ni takšna družba.	8	15
Družba-1	Predlagani zakon ne odvzema nobenih pravic, ampak samo širi obstoječe pravice na neheteroseksualno manjšino.	8	10
Istospolnost-1	Neheteroseksualnost je bila vedno prisotna v človeški družbi, je naravna in se lahko zgodi komurkoli.	4	6

Skupina **proti** najpogosteje izraža makropropozicijo, da otroci potrebujejo očeta in mamo različnih spolov. S tem povezani sta naslednji zelo pogosti makropropoziciji, da predlagani zakon ogroža pojmovanje družine v naši družbi in bo vplival na to, kaj in kako se bodo otroci v šoli učili o družini. Obe skupini torej govorita o povsem različnih stvareh: ena o manjšini in enakopravnosti družbe, druga o otrocih in pojmovanju družine v družbi.

Da bolje razumemo kognitivni kontekst skupine **proti**, pogledjmo na problematiko iz vidika osebe, ki ima globoko, arhetipsko predstavo oz. prepričanje, da družino sestavljata mož, žena in potencialno še otroci, oz. izhaja iz arhetipa moškega in ženske. Tako predstavo utrjuje krščanstvo, kjer je pojem (tradicionalne) družine izredno poudarjen. Iz diskurza je razvidno, da je za skupino **proti** ideja, da je lahko družina skupnost dveh oseb kateregakoli spola, povsem nesprejemljiva, ker trči ob neke močne vrednote in arhetipe. Še bolj nesprejemljivo ji je, da bi bil kak otrok posvojen v drugače konstituirano družino, kot je tradicionalna.

Makropropozicije, da bo zakon vplival na to, kaj bodo o družini učili v šolah, in da širi ideologijo teorije spola v družbo, je težje relevantno vpeti v kontekst, zato smo si pomagali z dodatnim gradivom. V pomoč so nam bile predpostavke, ki niso izražene nikjer skozi oddajo, so pa bile v istem letu predstavljene v članku znanega katoliškega predstavnika. Čeprav vsebujejo elemente sovražnega govora, jih je za ustrezno razumevanje kognitivnega konteksta skupine **proti** treba predstaviti. Štuhec (2015) izpostavlja, da se lahko zlasti mladi in otroci, ki še iščejo svojo identiteto, prehitro odločijo za neheterospolno usmerjenost, če so izpostavljeni tovrstni »propagandi«, ter da so neheteroseksualni v javnosti nesorazmerno pogosto predstavljeni glede na njihov odstotek v družbi in da to predstavlja napad na vrednote krščanstva. Ta kognitivni kontekst ima torej tudi emotivni naboj, (1) strah pred napadom na vrednote in verska prepričanja ter (2) strah, da bodo otroci in mladina zavedeni. Relevantnost makropropozicij, vezanih na temo družbe, je treba iskati znotraj tega emotivno-kognitivnega konteksta. Podrobneje so makropropozicije skupine **proti** predstavljene v tabeli 2.

Tabela 2: Makropropozicije skupine **proti**.

ID	Makropropozicija	Koliko govorcev jo izrazi	Koliko-krat je izražena
Otroci-1	Referendum ni o pravicah neheteroseksualnih, ampak o posvojitvah. Z nasprotovanjem predlogu zakona ne nasprotujemo pravicam neheteroseksualnih.	6	11
Otroci-2	Skozi ta predlog skuša skupina ljudi zadovoljiti svojo potrebo po otroku, ki ga ne morejo imeti po naravni poti.	2	2
Otroci-3	Otroci potrebujeta očeta in mamo različnih spolov, to je njihova pravica in ta predlog zakona jim jo odvzema.	12	14
Otroci-4	Otroci v heteroseksualnih družinah se razvijajo bolje kot v neheteroseksualnih.	3	3
Družba-1	Predlog zakona ogroža pojmovanje družine v družbi in posledično celotno družbo.	6	8

Družba-2	Predlog zakona bo vplival na to, kako bodo v šolah otroke učili o družini.	7	9
Družba-3	Predlog zakona širi ideologijo teorije spola.	3	4
Družba-4	Za predlogom zakona stoji LGBT-lobi, katerega cilj je uničiti družino.	2	2
Družba-5	V državah, kjer je bil sprejet podoben zakon, se širijo negativne posledice.	4	4

4.2 Kako se obe skupini odzivata na makropropozicije nasprotne strani

Najpogostejši odziv skupine **za** je, da se nič ne bo spremenilo, da bomo še vedno možje in žene. To izrazi več udeležencev na več mestih, interpretirali smo kot odziv na makropropozicijo družba-1 skupine **proti**. Tak odziv je zelo splošen in nedoločen ter ne kaže ustreznega razumevanja strahov, prepričanj in predpostavk skupine **proti**, kot smo jih predstavili zgoraj. Lahko torej predpostavimo, da je skupina **za** sicer ustrezno razumela, da se skupina **proti** boji sprememb, ni pa razumela, od kot ti strahovi izhajajo, saj ne poda nobenega protiargumenta, kot bi bil na primer, kako razlagata pojem družine stroka in znanost, koliko lahko zakon vpliva na javno percepcijo pojma družine, ali bo zakon dejansko prinesel kakšne spremembe, ki se tičejo družin nasploh, ipd.

Na makropropozicijo, da bo zakon vplival na to, kaj bodo v šolah otroke učili o družini, skupina **za** odgovarja, da spremenjeni štirje člani tega ne predvidevajo, implicitno pa je odgovor na to tudi, da se neheteroseksualni rodijo taki, kar nagovarja zgoraj prepoznani strah skupine **proti**, da bi otroke in mlade skozi učenje lahko zavedli v neheteroseksualnost.

Pomembna makropropozicija skupine **proti** je, da imajo otroci pravico do staršev obeh spolov. Neposredni odziv skupine **za** na to je samo en, ki pravi, da spolna usmerjenost ni kategorija, ki bi določala, ali je nekdo primeren starš ali ne. Ostali odgovori so posredni: namesto tega moramo govoriti o pravicah otrok, da svobodno izrazijo svojo spolno usmerjenost; otroke je treba ljubiti itd. Skupina **za** ustrezno prepozna, kje je točka, ki je skupini **proti** pomembna, se pa – razen v enem primeru – vsebinsko zelo nedoločno, posplošeno ali z zastranjevanjem odziva na trditev, ne izraža pa protiargumentov, kot bi bili na primer, kako se otroci razvijajo v neheteroseksualnih družinah, kakšne so izkušnje v tujini, kako deluje sistem posvajanja otrok v Sloveniji, kako centri za socialno delo gledajo na problematiko itd.

Na drugo najpogosteje izraženo makropropozicijo skupine **proti**, da je tema referendumov v resnici posvajanje otrok, se skupina **za** odzove petkrat. Delno ali sploh ne se skupina **za** odzove tudi na makropropozicije družba-3, -4 in -5. Primeren odziv lahko zasledimo na makropropoziciji otroci-2 in otroci-4. Odzivi skupine **za** so podrobneje predstavljeni v tabeli 3.

Tabela 3: Odzivi skupine za na prepoznane makropropozicije skupine **proti**.

Makropropozicija skupine proti	Odziv skupine za
Otroci-1 (11-krat)	Ta referendum ni o posvojitvah, šolskem kurikulumu, pravicah otrok, ampak o poroki. (2) Nočem enakih pravic, hočem iste pravice. (1) Zakon govori o pravicah do vdovske pokojnine in drugih socialnih transferjih za neheteroseksualne. (1) Referendum govori o otrocih, toda ti otroci smo mi, mladi, ki želimo živeti v enakopravni družbi. (1)
Otroci-2 (2-krat)	Večina neheteroseksualnih si želi poroke, ne pa tudi otrok (2). Veliko parov čaka na posvojitev in le malo otrok je posvojenih, zato je zelo majhna verjetnost, da bo kdaj kak neheteroseksualni par posvojil otroka. (1)
Otroci-3 (14-krat)	Spolna usmerjenost ni kategorija, po kateri bi sodili, ali je nekdo primeren starš ali ne (1). Pravica otrok je, da živijo v ljubeči družini (1). Misliti moramo tudi na pravice otrok, ki odraščajo in razvijajo neheteroseksualno spolno usmerjenost. (3) Za otroka je bolje, če živi v neheteroseksualni družini kot samo z enim staršem. (1) Otroci imajo starše radi zaradi njihove ljubezni in vrednot, ne zaradi spolne usmerjenosti (1). Nasprotna skupina govori, kot da hoče nekdo ukrasti otroke iz družin in jih dati neheteroseksualnim – to je politično motiviran govor. (1)
Otroci-4 (3-krat)	Mnogi strokovnjaki so ugotovili, da se otroci v neheteroseksualnih družinah razvijajo enako dobro kot v heteroseksualnih. (2) Za razvoj otroka je ključno ljubeče in varno okolje. (2) Neheteroseksualni privzgojijo enake vrednote otrokom kot heteroseksualni. (1)
Družba-1 (8-krat)	Predlog zakona ne spreminja ničesar za večino, ampak se nanaša samo na pravice neheteroseksualnih. (13)
Družba-2 (9-krat)	Neheteroseksualni se rodijo, ne naredijo. (1) Če uporabimo Google, lahko sami pogledamo, kateri štirje člani se spreminjajo, in vidimo, da ni omenjeno nič o tem, kaj se bo učilo v šolah. (1)
Družba-3 (4-krat)	Kot neheteroseksualna oseba se ne čutim zlorabljen od nobene ideologije. (1) Kot neheteroseksualna mama ne učim otroka teorije spola in ne razumem, kaj to je (1).
Družba-4 (2-krat)	Živim oprto neheteroseksualno življenje in me nikoli ni kontaktiral noben LGBT-lobi. (1)
Družba-5 (4-krat)	Ni odziva.

Skupina **proti** se najpogosteje odzove na makropropozicijo skupine **za**, da se s predlogom zakona ne bo nič spremenilo. Skupina **proti** to eksplicitno zanika in navaja primere, kaj naj bi se spremenilo. Naslednji najpogostejši odziv skupine **proti** je na trditev, da je za otroke pomembno, da živijo v ljubeči družini, kjer odgovarjajo, da otroci potrebujejo figuro očeta in mame. V obeh primerih gre za odzivanje na kontraargumente skupine **za** in za zagovarjanje lastnih stališč.

Izvorno predstavljene poglede skupine **za** predstavljajo makropropozicije, ki se nanašajo na enakost. Samo en odziv skupine **proti** kaže, da je ta posameznik razumel kognitivni kontekst, iz katerega izhajajo te makropropozicije, za ostale udeležence pa lahko rečemo, da niso znali ustrezno ukontekstiti prepričanj, idealov ali vrednot članov skupine **za** in da gledajo na problematiko izključno iz zelo specifičnega vidika, ki zadeva posvojitve otrok.

Za večino preostalih trditev skupine **za** iz skupine **proti** bodisi sploh ni nobenih odzivov bodisi so samo posamični ali pa celo izražajo homofobijo in sovražni govor. Skupina **proti** je bolj osredotočena na predstavljanje svojih lastnih pogledov na problematiko in manj na odzivanje na argumente nasprotne skupine, medtem ko pri skupini **za** zasledimo več kontraargumentiranja. To lahko preverimo tudi kvantitativno: 29 % besedila skupine **proti** smo označili kot odzive na prepoznane makropropozicije skupine **za**, medtem ko smo pri skupini **za** kot odzive nasprotni skupini označili skoraj 10 % več besedila, 37 %. Odzivi skupine **proti** so podrobno predstavljeni v tabeli 4.

Tabela 4: Odzivi skupine **proti** na prepoznane makropropozicije skupine **za**.

Makropropozicija skupine za	Odziv skupine proti
Poroka-1 (2-krat)	Sovražni govor.
Poroka-2 (2-krat)	Poroka je slavje, zakonska zveza pa je nekaj drugega.
Otroci-1 (10-krat)	Moški ne more biti otroku mama in ženska ne more biti otroku oče. (3) Otroci v neheteroseksualnih družinah so manj uspešni kot otroci v heteroseksualnih. (1)
Enakost-1 (14-krat)	Pred zakonom smo že vsi enakopravni, saj se lahko vsi poročimo pod istimi pogoji. (1)
Enakost-2 (4-krat)	Iste pravice neheteroseksualnih se lahko hitreje uredijo drugače, ne da se spremeni Zakon o zakonski zvezi. (1) Cilj predloga zakona je, da bi lahko neheteroseksualni pridobivali otroke s posvojitvijo ali kako drugače. (2)
Enakost-3 (15-krat)	Predlog zakona prinaša neenakopravnost za otroke, ki bodo posvojeni v neheteroseksualne družine. (1) Spremeniti družino kot osnovni gradnik družbe je regresivno. (1)

Družba-1 (10-krat)	Ni res, da se ne bo nič spremenilo za družbo: spremenilo se bo, kaj bodo otroke učili v šolah, ne bomo več obravnavani kot možje, žene, očetje, mame, ampak kot oseba ena, oseba dve, širila se bo ideologija teorije spola, LBGT-lobi bo pridobival moč. (9)
Neheteroseksualnost-1 (6-krat)	Ni odziva.

Zaključimo lahko, da je v nekaterih ključnih vidikih prepoznati zelo slabo razumevanje nasprotne strani, zlasti tam, kjer pridejo do izraza različni svetovnonazorski oz. verski pogledi na svet. Skupina **za** tako zelo slabo prepoznava pomen pojma tradicionalno koncipirane družine za skupino **proti**, skupina **proti** pa ne prepozna, na kak način o pojmu enakopravnosti družbe razmišlja skupina **za**.

5 Diskusija

V diskusiji se bomo osredotočili na vprašanje, kaj so razlogi za pomanjkljivo komunikacijo in kako jo lahko presežemo. Čeprav je gradivo precej specifično, imamo opravka s podobnimi ideološko vpetimi diskurzi, zlasti prek uporabniških spletnih vsebin, dnevno.

V diskusiji izhajamo iz sheme pomanjkljivega sporazumevanja, ki jo predstavijo N. Coupland idr. (1992). Šesta raven te sheme izpostavlja pomanjkljivo sporazumevanje, ki nastane zaradi pripadnosti različnim ideološkim skupinam. V našem gradivu imamo takšno situacijo in gotovo je to eden od pomembnih razlogov, zakaj je sporazumevanje pomanjkljivo. Vendar N. Coupland idr. (1991) ob tem niso optimistični, saj zaključujejo, da se na tej ravni ne ponuja noben jasen način, kako bi pomanjkljivo sporazumevanje lahko presegli, edino pot vidijo skozi stalno kritiko diskurznih praks. V tej raziskavi smo izbrali drugačno pot. Izhajamo iz stališča, da pomanjkljivo sporazumevanje/nesporazum v ideološko vpetem diskurzu praviloma ni prepoznan in da je prvi korak, da se zavemo, kako zelo smo omejeni v svojem razumevanju drugega, ko stojimo na nasprotnih si ideoloških bregovih, ter skušamo bolje spoznati kognitivno-emosivni kontekst tistega, s katerim komuniciramo.

N. Coupland idr. (1991) kot posebno raven pomanjkljivega sporazumevanja navajajo tudi medkulturno komunikacijo, pri čemer se nanašajo na razlike med katerimi koli kulturnimi skupinami na katerem koli področju človekovega delovanja. Iz tega vidika lahko tudi v našem gradivu zajeti skupini govorcev uvrstimo v vsaj dve različni kulturni skupini, konservativno in liberalno. Tudi na tej ravni se pot k boljšemu sporazumevanju kaže skozi učenje o drugačnih miselnih in duhovnih okvirih, kot so naši.

Razloge za pomanjkljivo sporazumevanje lahko iščemo tudi v vgrajeni nepopolnosti komunikacijske izmenjave, kot jo N. Coupland idr. (1991) omenjajo v okviru prve ravni. Sem lahko dodamo tudi komunikacijske konvencije: določene stvari v komunikaciji

po pravilu ostanejo predpostavljene. Prepričanja, vrednote, verjetja ipd. predstavljajo stvari, ki jih morajo naslovniki implicitno razbrati, kar zahteva posebno občutljivost za interpretiranje implicitno sporočenega pomena.

S tem pridemo do tretje ravni, na kateri N. Coupland idr. (1991) opredelijo pomanjkljivo sporazumevanje kot posledico osebnostnih pomanjkljivosti, kot premajhno pripravljenost na razumevanje drugega, kot nejasno in nekoherentno izražanje ... V analizi smo se sicer ukvarjali s pomanjkljivim sporazumevanjem na ravni skupin, ne na ravni posameznika, vseeno pa lahko sklenemo, da bi lahko mnogi posamezniki, vključeni v diskurz, svoje replike predstavili bolj jasno, razumljivo in koherentno vpeto v diskurz. K temu je mnogo pripomoglo dejstvo, da je bilo veliko udeležencev v soočenju neizkušenih v javnem nastopanju in v podobnih debatnih situacijah ter so morali veliko energije porabiti za obvladovanje treme in iskanje primernih retoričnih vzorcev, pri nekaterih pa se vidi tudi pomanjkljivo poznavanje kulture govora v javnosti in prenašanje diskurznege sloga iz konfliktnih zasebnih situacij v javni diskurz.

Pomanjkanje pripravljenosti na sprejemanje drugačnih mnenj spodbujajo tudi zunanje okoliščine diskurza. Analizirali smo javno televizijsko soočenje, v katerem je konflikt med obema skupinama še dodatno poudarjen in katerega cilj ni razreševanje konflikta, ampak prej tekmovalnost in medijska senzacionalnost. Vse to spodbuja tekmovalno, sovražno vzdušje in emocionalno vzbujenost nastopajočih. J. House (2003) opozarja, da emocionalna reakcija pogosto spremlja nesporazume, in v svojem modelu razumevanja izpostavi vpliv emocionalne reakcije, ki spremlja interpretacijo, na (ne)uspešno sporazumevanje. Tudi okoliščine, ki poudarjajo konflikt, tekmovalnost in spodbujajo emocionalne reakcije, so torej eden od pomembnih razlogov za pomanjkljivo sporazumevanje.

S tem smo prišli do vloge novinarka in uredništva oz. medija, saj so ti akterji ključni pri vzpostavljanju zunanjih okoliščin. Novinarka se je umaknila iz vsebinske debate in pogosto niti ni prepoznavala niti ustrezno reagirala na sovražni in žaljiv govor, ki je še dodano sprožal emocionalne reakcije. Vzpostavljanje tekmovalnega konteksta s športnimi pravili interakcije in novinarko v vlogi sodnika, ki odmerja čas, je naslednji okoliščinski element, ki spodbuja tekmovalnost. Ključen vpliv na diskurz pa uredniki in medij izvedejo tudi skozi izbiro nastopajočih v oddaji, ki je bila v danem primeru povsem nekritična in določeni nastopajoči s svojimi replikami tako rekoč provocirajo emotivni odziv. Novinarka, uredniki in medij kot tisti, ki imajo največjo moč nad diskurzom in njegovim potekom, nosijo enako kot vsi nastopajoči svoj delež odgovornosti.

6 Zaključek

Pomanjkljivo sporazumevanje, ki smo ga analizirali, je zelo posebno v primerjavi s predhodnimi analizami, saj ne gre za nekaj izbranih sekvenc interakcije, kjer se pojavljajo nesporazumi, ampak je vezano na celotno interakcijo, predpostavljamo, da niti ne omejeno samo na analizirano gradivo, ampak razširjeno tudi na druge diskurze z isto tematiko. Prav tako pomanjkljivo sporazumevanje ni omejeno samo na dva

posameznika v interakciji, ampak na dve skupini ljudi. Pri ideološko vpetem diskurzu torej obstaja pomanjkljivo sporazumevanje na dveh makroravnih: na makroravni diskurza in na makroravni udeležencev, pripadnikov različnih ideoloških skupin. Sami smo ga prepoznavali skozi analizo makropropozicij ter izključno na ravni pomena, ki jo lahko opredelimo kot semantično. Na pragmatični ravni pomena analize nismo delali. Čeprav je pomanjkljivo sporazumevanje na ravni makropropozicij težko prepoznati in dokazati, pa ima neprimerno večji vpliv oziroma perlokucijski učinek kot tipski, v okviru interakcije razrešeni nesporazum.

Tudi načini, kako pomanjkljivo sporazumevanje v takih primerih preseči, niso enostavni. Ključna ovira je aktiviranje emocij in tekmovalnega vzdušja, ki je bilo v oddaji, ki smo jo analizirali, še dodatno spodbujeno z nekaterimi uredniškimi potezami. Šele če se emocije umirijo, lahko dosežemo okoliščine, v katerih se aktivira pripravljenost na sprejemanje in učenje o nazorskih, vrednostnih, verskih, kulturnih in drugih pogledih na svet, ki so drugačni od našega, kar je ključno za preseganje pomanjkljivega sporazumevanja ob ideološko vpetem ali medkulturnem diskurzu. Prvi korak pa je zagotovo ozaveščanje o tovrstnem pomanjkljivem sporazumevanju.

VIRI IN LITERATURA

- Shoshana BLUM-KULKA, Elda WEIZMAN, 2003: Misunderstandings in political interviews. *Misunderstanding in Social Life: Discourse Approaches to Problematic Talk*. Ur. J. House, G. Kasper, S. Ross. Harlow: Person Education Limited. 107–28.
- Carolyn R. BOIARSKY, 2016: *Risk Communication and Miscommunication: Case Studies in Science, Technology, Engineering, Government and Community Organizations*. Boulder: University Press of Colorado.
- Nikolas COUPLAND, Howard GILES, John M. WIEMANN, 1991: Talk as “problem” and communication as miscommunication: An integrative analysis. *Miscommunication and Problematic Talk*. Ur. N. Coupland, H. Giles, J. M. Wiemann. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Teun A. VAN DIJK, Walter KINTSCH, 1983: *Strategies of Discourse Comprehension*. New York, London: Academic Press.
- Ina FERBEŽAR, Marko STABEJ, 2008: Razumeti razumevanje. *Jezik in slovnost* 53/1. 15–31.
- Paul H. GRICE, 1975: Logic and conversation. *Syntax and semantics 3: speech acts*. Ur. P. Cole in J. L. Morgan. New York: Academic Press. 41–58.
- Volke HINNENKAMP, 2003: Misunderstandings: interactional structure and strategic resources. *Misunderstanding in Social Life: Discourse Approaches to Problematic Talk*. Ur. J. House, G. Kasper, S. Ross. Harlow: Person Education Limited. 57–81.
- Miran HLADNIK, 2017: Nesporazumi z medijem. *Primerjalna književnost* 40/1. 59–75.
- Juliane HOUSE, 2003: Misunderstanding in intercultural university encounters. *Misunderstanding in Social Life: Discourse Approaches to Problematic Talk*. Ur. J. House, G. Kasper, S. Ross. Harlow: Person Education Limited. 22–56.

- Blanka FRYDRYCHOVA KLIMOVA, Ilona SEMRAĐOVA, 2012: Barriers to communication. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 31. 207–11.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1983: *Govorno dejanje – družbeno dejanje: Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja Ljubljana.
- Geoffrey LEECH, 1983: *Principles of pragmatics*. New York: Addison Wesley Longman Publishing.
- David C. MORTENSEN, 1997. *Miscommunication*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Arto MUSTAJOKI, 2012: A speaker-oriented multidimensional approach to risks and causes of miscommunication. *Language and Dialogue* 2/2. 216–43.
- Eva CODÓ OLSINA, 2002: Managing understanding in intercultural talk: An empirical approach to miscommunication. *Atlantis* 24/2. 37–57.
- Natalija POVODNIK, 2007: Kulturni nesporazumi v socialnem delu. *Socialno delo* 46/3. 117–23.
- Ivan Janez ŠTUHEC, 2015: Fenomen homoseksualnosti in moralni kriteriji za njegovo družbeno umestitev. *Bogoslovni vestnik* 75/3.
- Jenny THOMAS, 1983: Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4/2. 91–112.
- Angeliki TZANNE, 2000: *Talking at Cross-Purposes: The Dynamics of Miscommunication*. Amsterdam: Benjamins.
- Darinka VERDONIK, 2005: Nesporazumi v komunikaciji. *Jezik in slovstvo* 50/1. 51–63.
- Darinka VERDONIK, 2010: Between understanding and misunderstanding. *Journal of Pragmatics* 42/5. 1364–79.
- Jef VERSCHUEREN, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Jerica VOGEL, 2004: Razvijanje razumevanja in vrednotenja govornega besedila. *Jezik in slovstvo* 49/2. 37–56.
- Edda WEIGAND, 1999. Misunderstanding: The standard case. *Journal of Pragmatics* 31/6. 763–85.
- Elda WEIZMAN, Shoshana BLUM-KULKA, 1992: Ordinary Misunderstanding. *Current Advances in Semantic Theory*. Ur. M. Stamenov. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 417–32.

SUMMARY

This article investigates how miscommunication manifests itself in ideological discourse and the causes for it. The research data are a 2015 TV-confrontation between the proponents and opponents of same-sex marriage in Slovenia. I perform a qualitative analysis of transcribed data based on the concept of macropropositions (van Dijk, Kintsch 1983). The findings show that both parties have problems understanding the opposite party's ideological framing, which drives the discussion, and that miscommunication on the level of macropropositions is present throughout the discourse. Following the miscommunication model of Coupland et al. (1991) we find that this miscommunication can be explained on several levels, from ideological framing to intercultural differences and personal drawbacks, and—in addition to Coupland's model—by circumstances that provoke emotion and competition.

O PRAVNEM JEZIKU Z VIDIKA PRAVNIKOV IN JEZIKOSLOVCEV
Med jasnostjo in nedoločenostjo: Pravna terminologija v zgodovini, teoriji in praksi.

Zbirka Pravna obzorja 54. Uredniki: Mateja Jemec Tomazin, Katja Škrubej, Grega Strban.
Ljubljana: Lexpera, GV Založba, 2019. 490 strani

Monografija je sestavljena iz prispevkov pravnikov in jezikoslovcev. Nadvse pomenljiva in hkrati spodbudna je odločitev pravne stroke, da v času intenzivnejšega opozarjanja na nujnost razvoja slovenskega znanstvenega in strokovnega jezika v znani zbirki *Pravna obzorja* izda samostojno monografijo o vprašanih pravnega jezika. To je še en dokaz več, da se zaveda pomembnosti vloge slovenskega jezika in jo s to publikacijo namerava tudi javno širiti, pa tudi posledično problematizirati in reševati določena odprta vprašanja, ki bodo nakazana v nadaljevanju. In če se je do pred kratkim še zdelo, da samo jezikoslovci poudarjamo nujnost razvijanja in širjenja slovenske terminologije, je zdaj to stališče z različnih vidikov zaobjeto ravno v monografiji, ki opisuje lastnosti in konkretne probleme pravne terminologije. Zdaj tudi v besedilih pravnih strokovnjakov lahko zasledimo eksplicitno izražena stališča kot »pravo je eden izmed tistih pojavov, ki kot celota živi in diha z jezikom« (Pavčnik, 87) in da »je jezikovna dejavnost že od nekdaj nerazdružljivo povezana s fenomenom prava« (Škrubej 28).

Glavni naslov monografije *Med jasnostjo in nedoločenostjo* dá misliti, da v jeziku pomenska preciznost seveda lahko dopolnilno deluje s pomensko abstraktnostjo, vendar vprašanje je kako. Eno je gotovo – samo jasna miselna predstava lahko rezultira tudi (dovolj) jasen izraz. Na to krovno naslovno vprašanje in še na druga odgovarjajo avtorji v prispevkih, razdeljenih v tri tematske sklope. V prvem sklopu z naslovom *Potovanja k jasnosti* so prispevki, ki skušajo opisati zlasti razvojno prepoznavanje slovenskega pravnega izrazja: Katja Škrubej: Slovenska pravna terminologija pred dobo modernih kodifikacij in spremembe v 19. stoletju (25–85), Marijan Pavčnik: Jezikovnost prava (87–109), Mateja Jemec Tomazin: Razvoj slovenske pravne terminologije – slovarski opis (111–130), Marko Petrak: Latinitas iuridica in evropski pravni jezik (131–149), Richard Gamauf: Lost without translation? (151–161); v drugem tematskem sklopu *Gradniki jasnosti in mejniki nedoločenosti* avtorji odpirajo in vsaj deloma načenjajo aktualna vprašanja slovenskega pravnega izrazja na primerih s konkretnih pravnih področij: Barbara Novak: Jezikovne in vsebinske dileme pojma članov družinskih razmerij (165–189), Vid Jakulin: Pravo, jezik in prevajanje kazenskopravnih besedil (191–210), Grega Strban: Terminološke zagate pri vsebinskem razlikovanju izrazov v pravu socialne varnosti (211–246), Luka Mišič: Mehko pravo in terminologija javnih služb EU (247–271), Neža Pogorelčnik Vogrinc: Terminološki izzivi na področju alternativnega reševanja sporov (273–301), Tanja Fajfar: Težave in rešitve pri oblikovanju slovenske terminologije v Evropski uniji (303–326); v tretjem tematskem sklopu *Večno nihanje med nedoločenostjo in jasnostjo* se pravno terminologijo skuša vrednotiti z vidika prevzemanja strokovnega izrazja in utemeljevanja ustreznosti poimenovanj, tudi

z vidika dovoljšnje jasnosti in ustaljenosti pravnega izrazja in posledično tudi pravnih besedil: Janez Kranjc: Nekaj misli o pouku tuje pravne terminologije ter razumevanju in prevajanju tujejezičnih pravnih besedil (329–343), Marko Kambič: Prevajanje zgodovinskih in sodobnih pravnih besedil (345–367), Karl Hendrickx: Od pravilnosti k jasnosti – od enkratnega predmeta do učne poti (369–382), Mojca Žagar Karer: Pravna terminologija v terminološkem slovarju (383–405), Matej Accetto: Pravno polje, jezik na njem kramp, lopata? (407–434). Sledijo še prevodi povzetkov v angleščino, informativno imensko kazalo ter uporabno stvarno kazalo.

Vsi prispevki z različnih problemskih vidikov potrjujejo in osmišljajo nujno soodvisnost nacionalnega prava z nacionalnim jezikom. Nekaj glavnih poudarkov pa je lahko koristnih tako za strokovnjake (pravnike, jezikoslovce) kot za vse, ki jih zanima pomensko-izrazna vrednost besed, njihova pomenska širina in uporabnost. V nadaljevanju bo na kratko pokomentiranih zgolj nekaj predstavitev in ugotovitev, ki bi utegnile zainteresirane pritegniti k natančnejšemu ali celo problemskemu branju (v okroglem oklepaju bo pri povzeti misli dopisana številka strani v monografiji, s tem pa bo posredno opozorjeno na konkreten prispevek in tudi na avtorja):

Že v uvodnem prispevku urednikov so predstavljena štiri terminološka načela (jezikovnokulturno, načelo jezikovnosistemske ustreznosti, načelo ustaljenosti in načelo gospodarnosti) kot tudi praktični napotki (18); za ta načela zlasti v smislu nujnosti kontinuiranega razvoja slovenske terminologije upamo, da ne bodo ostala samo kot že večkrat zapisane in prepisane želje.

Z razvojnega vidika je pomemben podatek, da so se s kodificiranjem evropskega prava kot sistema (konec 18. stol. in v začetku 19. stol.) po naravoslovnem vzoru izčiščevale tudi pojmovne mreže posameznih pravnih področij in s tem se je vzporedno razvijalo tudi pravno izrazje (25). Pomembna je tudi potrditev, da je precej poimenovanj za temeljne oz. osrednje pojme posameznih pravnih področij domačega izvora in da ta poimenovanja izkazujejo tudi ustaljeni razvoj svojega pojmovnega polja in hkratno pomensko-izrazno stabilnost (74). Po ugotovitvah naj bi bilo za slovensko pravno terminologijo ključno, da je izhajala iz pojmovnega polja govornenega ljudskega jezika (78); zakonski jezik je torej tako živ zlasti zato, ker je zrasel in raste iz vsakdanjega jezika (93). Seveda pa se je pravni jezik, z vključenimi opredelitvami, glede na ustrezen strokovni in družbeni kontekst pojmovno-pomensko specializiral in se s tem na vseh ravneh (pojmovni, pomenski in izrazni) oddaljil od praktičnosporazumevalnega jezika; tu se v ospredje postavlja razmerje splošni pojem nasproti pravni pojem: kdaj in kako pride do tega razmerja in prehoda med njima. Dokazano namreč je, da je korak od razumevanja splošnega jezika do pravnega in dovolj natančnega razumevanja pravnega jezika zelo velik in težak (341). Geneza zakonskega oz. pravnega jezika je šla v smeri, da je dobil tudi svoj razlagalni metajezik, tj. jezik pravne znanosti; naloga znanstvenega metajezika pa je, da pravni jezik stalno pojasnjuje in ga s tem hkrati tudi izčiščuje (102).

Za slovenščino je bistveno tudi védenje o lastnem terminotvorju (117) in pri tem ima lahko pomembno vlogo tudi pravnozgodovinski slovar, ki se ravnokar konceptualno prenavlja in zastavlja za nadaljnje terminografsko delo (126).

Posebno vprašanje, ki zahteva dobro sodelovanje pravnih strokovnjakov in terminologov, je tudi jezikovno oz. terminološko posodabljanje starih še veljavnih zakonikov in pravnih besedil sploh (159), kajti ideal vsakega pravnega besedila je jasno ciljno pisanje, ki samo še utrjuje smisel konkretnih pravnih utemeljitev (381).

Širše, v novonastalem evropskem pravnem jeziku, pa postaja aktualno vprašanje, ali v tem univerzalnem evropskem pravnem jeziku ravno latinska pravna terminologija spet dobiva večjo veljavo in v kolikšnem obsegu se lahko uveljavi? (133).

Z vidika mednarodnega evropskega prava je treba poudariti, da prevzemanje in prevajanje določenega pravnega izrazja zahteva dobro poznavanje zlasti kulturoloških in družbeno-gospodarskih specifičnosti tako izhodiščnega okolja termina kot domačega slovenskega okolja, v katerega ga prevzemamo – gre torej za prevrednotenje pojmovnih konceptov, ki postanejo osnova za pomensko-izrazno utemeljevanje izbranega pravnega termina (330). Pri vsem tem je bistveno, da se pravniki zavedajo vedno novih terminoloških izzivov in da so jih pripravljeni reševati v sodelovanju z jezikoslovci – terminologi.

Sinergija, ki se je brez dvoma vsaj delno na novo ustvarila, zagotovo pa v celoti okrepila, pri nastajanju Pravnega terminološkega slovarja (l. 2018 v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU), se med pravniki in jezikoslovci že nadaljuje tudi z novimi slovaropisnimi projekti, in to sodelovanje je vsekakor lahko velika razvojna pridobitev za obe vedi. Spremni rezultat sodelovanj je tudi ta monografija in želimo si, da bi bile tovrstne publikacije čim bolj dostopne tudi širši zainteresirani javnosti.

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
andreja.zele@ff.uni-lj.si

PETRA KRAMBERGER, IRENA SAMIDE IN TANJA ŽIGON (UR.), FRAUEN,
DIE STUDIEREN, SIND GEFÄHRLICH

Ausgewählte Porträts Slowenischer Frauen der Intelligenz. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2018. 290 strani.

Prosto po Prešernu oz. boljše prosto po Bollmanu bi naslov knjige lahko prevedli v »Nevarne ženske«, seveda, če bi si to upali napisati. No, Bollman si upa. In tako so si upale tudi urednice te večavtorske monografije. Ta nadaljuje proces, ki ga je pred leti začela Alenka Šelih s knjigo *Pozabljena polovica*, v kateri so zbrani portreti slovenskih žensk, ki so se osamosvojile od domačega ognjišča in so v slovenski kulturi pustile neizbris(a)no sled. Pričujoča monografija to področje še bolj odpira, saj govori predvsem o ženskah, ki so si upale posegati na področja, ki so bila tradicionalno v domeni moških. Študij, ki je danes predvsem na družboslovnih in humanističnih fakultetah izrazito feminiziran, je bil še pred sto leti popolna domena moških, morda tudi po zaslugi psihiatra in nevrologa Richarda von Kraffta-Ebinga, ki je dejal, da ženske zaradi svoje krhkosti ne bi zogle opraviti študija oz. bi bil študij zanje prezahteven. Resda se je poznavanje človeških možganov takrat še razvijalo, a vendarle so takšna kvaziznanstvena stališča veliko pripomogla k temu, da so moške pošiljali na bojno polje in na študij, ženske pa tlačili v kuhinjo, morda še v spalnico, pa k otrokom. Seveda je k temu pripomogla tudi vloga krščanske vere, predvsem katoliške, ki je žensko enačila z Marijo, ta pa je bila ponižna, pridna in je skrbela za svojo družino, potrpežljiva je z vsem in se ni nikoli aktivno uprla. Od tod se je v evropski kulturi razvil ideal ženske, ki se lahko ukvarja le z »mehkimi« zadevami doma skrbi za otroke, družino in moža, ni pa pripuščena k družbenim zadevam. Študij je zanj pretežak, pa tudi neprimerno bi bilo, da bi se ženska s svojo mehko podala v tako kompetitivno aktivnost, kot je študij. Ženska je bila vse do konca 19. stoletja pridna učenka, tako kot je Slovenija v Evropski uniji, ki je bila doma, vestno kuhala in prala, opravljala zakonske dolžnosti ter kimala možu (in sinovom). Ne pravim, seveda, da ženska ni imela svoje mehke moči, kako stvari doseči, pravim le, da ženska v tistih časih ni bila obravnavana enakopravno. Zanimivi ostanki tega, da je bila žen(sk)a nekako olastninjena s strani moškega in sinov, se kažejo še danes tudi v slovenskem jeziku, in to z obrazilom -ova/-eva, ki se mu ženske vse bolj upirajo.

A procesi v mednarodni skupnosti so šli nezadržno svojo pot. In kar se je zdelo leta 1800 nepojmljivo, je bilo leta 1896, ko je Gabrielle Possaner na Dunajski univerzi zaprosila za nostrifikacijo svojega doktorata (ki ga je prinesla iz protestantske Švice), le še nezaslišano. Vrata Dunajske univerze so se za dekleta odprla leto pozneje (1897), kar je bilo pred Prusijo (1906) in Rusijo (1913), vendar pa za Švico (Zürich, 1863), Francijo in Švedsko (1870), Veliko Britanijo (1873), Italijo, Belgijo, Norveško in celo Turčijo, ki je ženskam dovolila vstop na univerzo kot rednim študentkam leta 1894. Bili so časi družbenega prevrata in o tem, da so si Slovenke upale sanjati in svoj sen dosanjati, govori pričujoča monografija.

Urednice so opravile izjemno delo s tem, ko so pod isto streho združile avtorje različnih profilov in svetovnih nazorov, ki predstavljajo zgodbe uspešnih Slovenk, prvih doktoric znanosti na Dunajski univerzi. Uvodna študija o položaju žensk v izobraževalnem sistemu Habsburške monarhije (Igor Žunkovič) je potpuri raziskovanja položaja žensk, Slovenk, ki so uspele svoje sanje realizirati in tako postati prve nosilke znanja na Kranjskem in Štajerskem. Ta razdelek bi lahko bolj kritično preučil družbenopolitične trende v slovenskih pokrajinah ter dejansko legitimacijo moške prevlade nad ženskami (npr. Luizo Pesjakovo, Lili Novy itd.), a tega ne stori. Morda velja to pripisati predvsem zamejenosti prostora (takšna širitev bi terjala poglobljeno študijo ne samo položaja žensk v Habsburški monarhiji, ampak tudi v njenih posamičnih deželah), morda pa le temu, da moramo pričujočo študijo jemati kot pregledno. Sledijo trije veliki razdelki, ki obravnavajo ženske v naravoslovju (Ana Jenko, Angela Piskernik, Milena Perušek, Ana Mayer Kansky – prva doktorica na Ljubljanski univerzi in žena profesorja Evgena Kanskega), v humanistiki (Melita Pivec-Stelè, Helena Stupan) in literarne avtorice (Zofka Kveder, Ljudmila Poljanec, Minka Skabernè). Ženske niso bile omejene le na »mehke vede« (humanistiko in družboslovje), ampak so se ukvarjale tudi z vedami, ki so še danes v veliki meri domena moških – fitopatologijo, botaniko, kemijo, fiziko itd. Bile so neke vrste ledolomilke. Ustvarjale so pot za vse bolj številne slovenske študentke, ki se danes vpisujejo na študij tehnike in naravoslovja. Žal se naslednice premalo zavedajo, kako pomembne dosežke so dosegale naše prve naravoslovke. Ne samo zato, ker so zapustile domače ognjišče, ampak zato, ker so s svojim pogumom zavrnile predsodke in stereotype.

Ko sem zadnjič na televiziji gledal intervju s profesorico Aleksandro Kornhauser Frazer, sem bil ponosen na uspehe nje kot Slovenke in slovenske znanstvenice. Treba bi ji bilo čestitati za to, da je kljub številnim uspehom »ostala normalna«, žen(sk)a in mati, predvsem pa človek. Svojo človeško toplino je potrdila, ko je dejala: »Bolj kot vse nagrade šteje tisto, kar narediš za ljudi. Ali imajo zaradi tebe več kruha in so manj bolni.« Da smo na pionirke slovenske znanosti pozabili, govori več o nas kot o njih. Pove, da je za nas zgodovinski spomin španska vas, da ne vemo zares, kdo smo, in nas to tudi ne zanima. »Nevarne ženske«, ki so si dostop na univerzo izbojevale, niso mislile le nase, videle so več in boljše, kot vidimo mi, ki se prepogosto ukvarjamo predvsem s svojim vsakodnevnim življenjem, tudi znanstvenim, pozabljamo pa na temeljno vrednoto znanosti, da mora služiti človeku in človeštvu. Zato je prav, da se urednicam knjige zahvalim, ker so zbrale dokumentacijo o Slovenkah, ki bi morale biti članice Slovenske akademije znanosti in umetnosti, četudi posmrtno, pa tudi kakšen spomenik bi jim morali postaviti. »Nevarne ženske« smo pozabili, a so jih urednice vrnile v življenje. Čas je, da njihovo delo nadaljujemo.

Naj na koncu izrazim obžalovanje, da je monografija o tako pomembni tematiki napisana le v nemškem jeziku. S tem se krog bralcev oži, sočasno pa se pojavlja nevarnost, da se bo znašla v enakem položaju kot ženske, ki so v njej obravnavane. Zato urednicam priporočam, da poskrbijo za njen prevod v slovenščino.

Boštjan Udovič

bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

PETER SCHERBER: OB 80. JUBILEJU

4. septembra je bil Peter Scherber star 80 let. Brez misli na obletnico ga je junija 2019 počastil Računalniški muzej v Ljubljani z razstavo *Boj za slovenscino* v avli Filozofske fakultete, na kateri je Peter Scherber predstavljen med pionirji računalniškega ukvarjanja s slovenščino. Leta 1977 je namreč pri mariborskih Obzorjih izšla njegova knjiga *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, nastala s pomočjo računalnika. Muzeju je ob tej priložnosti podaril nekaj računalniške opreme iz tistega časa in perforirane trakove, ki jih je računalnik uporabljal za shranjevanje Prešernovih tekstov, preden so se pojavili magnetni trakovi, diski, diskete, pomnilniške kartice ipd. Delo je bilo pionirsko tudi v mednarodni primerjavi. Italijanski jezuit Roberto Busa, ki ga navajajo kot začetnika računalniške jezikoslovne in literarnovedne besedilne analize, je svoje kapitalno delo *Index Thomisticus*, zbrano delo Tomaža Akvinskega v 56 knjigah, zastavil v istem času, v 70. letih prejšnjega stoletja.

Ne Busa ne Scherber nista bila po izobrazbi računalničarja. Peter Scherber je študiral slavistiko in sociologijo na frankfurtski univerzi in se je z računalniki seznanil na tečaju za dokumentalista, ki se ga je udeležil kot asistent na slavistiki Univerze v Göttingenu. Glede na njegov znanstveni pedigre (njegovi učitelji so bili glavni akterji frankfurtskega marksizma Adorno, Habermas, Horkheimer) bi pravzaprav morali začeti z vplivom znamenite frankfurtske šole (na Wikipediji ima geslo v 58 jezikih) na njegove literarnovedne študije. Te je glede na uporabljene metode mogoče označiti kot empirične. Scherberjeve slovenistične študije tako sodijo tudi med najzgodnejše empirične analize slovenske literature.

Ob metodološki profiliranosti je treba dodati, da je znanstveno slovenistično udejstvovanje Petra Scherberja raznoliko, saj ga zanimajo najrazličnejše problematike in vprašanja s področja slovenske književnosti, ki jih obravnava teoretsko in zgodovinsko. Opazno je njegovo zanimanje za (z)vrstno-oblikovne vidike književnosti, kjer omenimo obravnave slovenske elegije, baročne pridige ali sonetnega venca. Scherberjeve slovenistične študije pokrivajo različna časovna obdobja, od slovenskega protestantizma (npr. Primož Trubar, *der Protestantismus und die Türken: Zum politischen und theologischen Hintergrund von Trubars letzter Reise in die Heimat*, 1986) in baroka (npr. *Tradition und Innovation in der slowenischen Barockpredigt – gezeigt am Werk Janez Svetokriškis*, 1989) prek razsvetljenstva in (pred)romantike, kjer spomnimo na njegovo disertacijo iz leta 1974 o elegiji v slovenski literaturi (*Die slovenische Elegie: Studien zur Geschichte der Gattung 1779–1879*), pa do slovenske literarne moderne (Dragotin Kette, Ivan Cankar), ekspresionizma oz. slovenske književnosti 20. stoletja (med drugim je pisal o Slavku Grumu, Srečku Kosovelu, Andreju Hiengu, Vitomilu Zupanu).

Slovenske avtorje tudi prevaja in je pomemben posrednik slovenske književnosti med nemškim bralstvom. Leta 1997 je pri založbi Klett-Cotta v Stuttgartu izšel Scherberjev

nemški prevod romana *Spopad s pomladjo* (*Kampf mit dem Frühling*) Borisa Pahorja, ki sodi med najzgodnejše prevode Pahorjevih del v tuje jezike (če odštejemo verjetno najbolj poznani francoski prevod *Nekropole* iz leta 1990). Peter Scherber je prevajal tudi Petra Semoliča, Toneta Škrjanca, Primoža Čučnika, Majo Novak, Rudija Šeliga, Andreja Hienga. Leta 2011 je bil kot ambasador slovenske književnosti in jezika po svetu odlikovan z mednarodno Pretnarjevo nagrado.

S slovenščino se je Peter Scherber srečal na predavanjih Antona Slodnjaka, ki je na univerzi v Frankfurtu služil kruh, potem ko so ga na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1959 predčasno upokojili pod obtožbo, da se z nemško pisano slovensko literarno zgodovino udinja nedavnemu nacionalnemu sovražniku. Slodnjak je prišel v Frankfurt tri leta pred Scherberjem in ga zapustil, preden je Scherber tam končal študij. V istem času kot Scherber je disertacije zagovarjala močna generacija slovenskih literarnih zgodovinarjev, v kateri so bili Matjaž Kmecl, Helga Glušič, Jože Koruza.

Ko sem se Miran Hladnik skoraj dve desetletji pozneje, leta 1988, prijavljal za Humboldtovo štipendijo in iskal nemškega mentorja, so me ti učitelji usmerili k Petru Scherberju, ki je vlogo rad sprejel, čeprav je bil iz formalnih razlogov za mentorja uradno zapisan oddelčni predstojnik Reinhard Lauer. Peter Scherber me je na velikem skenerju računalniškega centra univerze v Göttingenu (Gesellschaft für wissenschaftliche Datenverarbeitung) naučil skenirati knjige in nastajati je začela zbirka digitaliziranega slovenskega leposlovja, ki sem jo leta 1995 postavil na splet, kmalu potem ko se je ta pojavil.

Urška Perenič pa sem se s Petrom Scherberjem v živo seznanila še debeli dve desetletji pozneje, in sicer ko sem se prav na njegovo pobudo prijavila na gostujočo profesuro na Inštitutu za slavistiko Univerze na Dunaju, kjer sem potem tudi gostovala v zimskem semestru 2012/13. Peter Scherber me je prijazno sprejel. Z njim in literarnim zgodovinarjem Lodom Kraljem sem tedaj nastopila na Slovenskem znanstvenem inštitutu (SZI) pri predstavitvi knjig *Slovenske kratke zgodbe med koncem ene in začetkom druge vojne* (2010) ter *Milena Mohorič: Zgodbe iz tridesetih let* (2010), ki sta jih uredila profesorja. Peter Scherber se je tudi pozneje vselej navdušeno odzval na moja povabila k sodelovanju: na domačem Premu me je razveselil s prisotnostjo na simpoziju, ki sem ga organizirala ob 140. obletnici rojstva rojaka Dragotina Ketteja in kjer je predaval o Kettejevih sonetnih ciklih, prišel je na mednarodno konferenco o medialnosti, ki sem jo organizirala pri Slovenskem društvu za primerjalno književnost (oboje 2016), prav tako se je rad odzval povabilu na simpozij Obdobja, ki sem mu sopredsedovala novembra 2018.

Peter Scherber ni bil samo med prvimi udeleženci Obdobja, temveč tudi Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani. Ko sem bil Miran Hladnik med letoma 1996 in 1998 predstojnik slavistike, mi je v hrambo zaupal fotografije in negative s prve seminarske ekskurzije. Ko bi jih tedaj skeniral, kot danes takoj digitaliziram arhivsko gradivo, ki mi pride v roke! Pa ga je tajnica spravila v oddelčni arhiv, ki ga je v kleti FF zalila voda in so ga odpeljali v smeti. *Sic transit historia disciplinae ...*

Vem, da bodo digitalna orodja za hrambo in obdelavo kulturnega spomina, ki jih je za slovenščino prilagajal Peter Scherber, za njegovo slovenistično zapuščino bolje poskrbela. Vse najboljše, dragi Peter!

Urška Perenič in Miran Hladnik
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
urska.perenic@ff.uni-lj.si, miran.hladnik@ff.uni-lj.si

